

Trávníček, František

Vývoj nominálních vět

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl II, Věty nominální*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1931, pp. [75]-211

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118774>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

Vývoj nominálních vět.

24. Z přehledu v první části je viděti, že jsou nominální věty v historické době českého jazyka velmi hojné. Vedle nich však zastihujeme větný typ interjekční (*na!*) a slovesný (*nesu*), a zajisté byly tyto tři typy vedle sebe již v dobách předhistorických. Vyložil jsem v I. díle, jak se interjekční věty v historické češtině dílem zachovávají, dílem hynou, buď že se verbalisují (*na-te!*, *bác* > *udělal* *bác*, *bácl*) anebo ztrácejí větnou povahu, stávající se různými částmi jiných větných typů, hlavně slovesného (*to*, *prší* > *hle*, *prší!* > *to prší!*). Naskytá se otázka, jak se chovají po této stránce věty nominální, jaký modus vivendi se vytvořil mezi nimi a mezi dvěma druhými typy větnými, typem interjekčním a slovesným.

Odpověď na tuto otázku je velmi nesnadná a musí býti obšírnější, než bychom čekali. Je potřebí vyložití, jaké jsou obecné podmínky užívání nominálních vět, hlavně, kdy se jich užívá nejčastěji. Při tom si musíme všimnouti jejich podstatných znaků a srovnati s charakteristickými známkami jiných větných typů, hlavně slovesného typu. Je nutno přihlédnouti ke genetickému poměru všech tří větných typů, zejména jednak k tomu, jsou-li nominální věty veskrze původní, či vznikají-li také ze dvou ostatních větných útvarů, jednak k tomu, mění-li se nominální věty v jiné typy. Dále je třeba výkladu o tom, podržují-li si všechny nominální věty větnou povahu, či ji ztrácejí, a konečně výkladu o jejich gramatickém tvaru.

Má odpověď na onu otázku nebude úplná; bude obsahovati jen výklady o tom, co vyplývá z jazykového materiálu v historické češtině. Leckteré jevy jsou velmi složité a nevystačíme při vysvětlování jich jen s materiálem jednoho jazyka. A nebude úplná ani v tomto omezení, protože historický vývoj jazyka bohatě dokumen-

tovaného, jako je právě čeština, nelze úplně **postihnouti** a **vystihnouti** při prvním pokuse o syntetický obraz nominálního větného typu.

1. Nominální věty a elipsa slovesa.

25. V historické češtině se vyskytují, jak jsem již připomněl, nominální věty vedle slovesných. Tu se nabízí otázka o jejich genetickém poměru, o tom, jsou-li geneticky starší ty či ony. Nejde mi o řešení této srovnávací otázky v plném rozsahu, nýbrž se chci jen dotknouti jednoho jevu, který má význam pro správné chápání historického vývoje českého. Mám na mysli to, že se vedle vět nominálních nezdá se užívat v témž významě i vět slovesných s týmž jménem, jež je podstatnou částí vět nominálních, a jednak se slovesem sponovým (se sponou) *býti* (*jsem...*), jednak se slovesy jinými, významovými (*dáti, dělati, říci...*). Říkáme na př. nominálním typem větným *škoda ho!* a vedle toho slovesným typem *je ho škoda*; nebo nominálně *dobrou noc!* a slovesně *dobrou noc přeji*. Který z těchto způsobů vyjadřování je geneticky starší, či snad jsou oba vývojově stejně staré? Zejména se nabízí otázka, jsou-li nominální věty typ původní či vzniklé z vět slovesných elipsou, vynecháním finitního slovesa.

Ani tato otázka není tak principiálně důležitá pro historickou mluvnici českou, že by na jejím řešení byl závislý popis nominálních vět. Ty musí býti předmětem skladby, ať na onu otázku odpovíme tak, že jsou geneticky starší než věty slovesné, či obráceně. Musíme si jich všimati proto, že jsou po celou dobu historickou živým větným typem, třeba ne tak častým jako věty slovesné. Ale přece jen má ona otázka význam, jak jsem podotekl, pro správné chápání historického vývoje českého. Mimoto, i když na ni odpovíme v tom smysle, že je geneticky starší věta nominální než slovesná, není vyloučeno, že jsou některé nominální věty přece jen mladší než slovesné, že se mohly vyvinouti ze slovesných až tehdy, když již byly oba typy vedle sebe. Interjekční věty jsou beze vší pochyby starší než slovesné a přece pozorujeme, že se někdy slovesná věta mění v interjekční; srovn. v I § 73. Jazyk se tedy někdy vrací od pokročilého stadia vývojového k stadiu staršímu.

a) Elipsa spony.

26. 1. Při popise nominálních vět v části A jsem připomínal, že nominální věty mívají touž platnost jako slovesné, skládající se ze jména a ze spony (kopuly); na př. že nominální věta *škoda ho!* vyjadřuje totéž, co slovesná *je ho škoda*. Zde si všimneme poměru takovychto slovesných vět k větám jmenným.

Slovesnou větou se sponou, a to nejčastěji se sponou v 3. os. sing. praes., lze nahraditi většinu jmenných vět. Uvedu schematicky několik novočes. příkladů z různých kategorií: [věty zvolací] *ještě štěstí, že se nezabil || je veliké štěstí, že...*; *to parno! || to je parno!*; *psi život! || to je psi život!*; — [věty deiktické] *toť obraz člověka! || to je obraz člověka*; *kdo to? || kdo je to?*; viděli ohýnek a *žádný u něho || ...žádný u něho nebyl*; — [věty citové] *škoda ho! || je ho škoda*; *strach se na to dívat || je strach...*; — [věty imperativní] *chvála Bohu! || buď Bohu chvála!*; *tobě všechna čest! || tobě budíž všechna čest!*; — [věty tázací] *nikdo doma? || nikdo není doma?*; *žádná pomoc? || není žádná pomoc?*; — [věty kvalifikující] *hlouposti! || to jsou hlouposti!*; *nic platno, musíme už jít || není nic platno...*; *oči jako oči || oči jsou jako oči*; — [věty popisné] světnice vypadala stále stejně: *malba oprýskaná, okna notami zalepená... || malba byla oprýskaná, okna byla zalepená notami...*; — [věty gnó-mické] *jaká krajina, takové hlavní město || jaká je krajina...*; — [věty vypravovací] *dáno zvonkem znamení || bylo dáno znamení*; — [věty oznamovací] *teď o tom neslychat || není slýchat; třeba to učiniti || je třeba...*

Slovesné věty sponové shledáváme vedle nominálních i v jazyce starém; na př.: *strach mě otjeti* (§ 7a) || *strachť mě jest*, byť z toho neměl více ztráty, než zisk bude ŠtitMus. 114^{b1}; *strach jest*, že... ChelčP. 78^b; — *lež, nelž* (§ 22i) || *nelž mi jest*, by (touha) přestala Hrad. 55^a; *že nem jest nelž nikame* AlxBM. 109; — *třeba* (§ 23i) || již téhož *netřeba jest* druhé (= po druhé) psáti ŠtitVyš. 28^{b1}; — *jak mě hanba*, však povědě JiřBrn. 38^b »ačkoli je mi hanba, přece povím« || *kak mě jest hanba*, však povědě JiřKlem. 21; — *juž čas mně vsiu* (číši) *vypiti* DalC. 55^b || *časť jest**, že všichni věrní

* Spona je i v případech s *-že*, které vzniklo z *-ž je*; na př.: *strachťe*, bychom toho nepykali Solř. 76^a (v LF. XLVII, 22 jsem tento doklad uvedl ne-

mají trpěti pokušení Otc. B 16^b; — *hospodin mně pomocník* ŽWittb. 117, 7, *hospodin mi pomocník* ŽPod. t. || *hospodin mi jest pomocník* ŽKlém. t.; — *dobro čísti svaté písmo* ŠtitSáz. 3^{a2} || *dobro jest ufati v hospodina* ŽPod. 117, 8; — *hrozné o tom mysliti* KristMus. 4^a || *na mě hrozno jest hlédati* PassKl. 62^{a1}; — *jakož nesnadno, ktož se obierá s smolú, by se jí nezlepil, tak nesnadno...* Štit. uč. 93^{b1} || *věz to, ež jest nesnadno a tvrdo proti ostnu se protiviti* PassKl. 56^a; *synu dáno jméno Bořivoj Háj., Ondřej probošt na biskupství posvěcen t. (§ 21)* || *skrze císaře zase k témuž arcibiskupství byl navrácen t. 205^b; Alžběta... za svatau jest vyzdvížena t. 228^b. Srovn. v § 45.*

Není potřebí hromadit příklady ani z jazyka starého ani z nového, protože jde o jev zcela běžný a protože slovesných sponových vět je celkem více než příslušných vět nominálních.

2. Nominální věty jsou beze vší pochyby geneticky starší větný typ než všechny věty slovesné a tedy také starší než slovesné věty sponové. Tak vykládal už před třiceti lety ZUBATÝ a toto mínění je dnes skoro obecné*. Pro dvojice typu *škoda ho!* || *je ho škoda*, o něž nám jde, z toho vyplývá, že nominální věty nevznikly elipsou spony ze slovesných, nýbrž naopak, že se slovesné věty sponové *je ho škoda* atd. vyvinuly z nominálních *škoda ho!* atd. přidáním sponového slovesa, tedy verbalisací (§ 45).

Z vývoje českého jazyka v době historické svědčí pro mínění, že nominální věty nevznikly elipsou spony, zejména to, že nominálních vět bylo v jazyce starším více, než je jich v novém. Nelze tu arci hleděti k počtu všech jednotlivých případů, nýbrž k té okolnosti, že v starším jazyce byly nominální věty živějším větným typem než dnes, že podmínky jejich užívání byly volnější, že neplatilo leckteré omezení, které se pozoruje v jazyce novém. Tak nejsou dnes tak hojné deiktické věty, jako byly staročes. »*přijde k té bratří, nálit jeden nemocen*«, »*uzievše, ano telec*

právem mezi nominálními větami); *hanbaše* tak jako *besedářsky* a jako *krčemně* zákona páně řeči formovati Blah. 113. O změně *-l je v -le* srovn. v mých Příspěvech k čes. hláskosloví (Spisy filosof. fakulty č. 16, Brno 1926), 133—134.

* Nejdůležitější literatura o této otázce je tato: K. LUGEBIL v Arch. f. sl. Phil. VIII (1885), 41 sl. — V. JAGIĆ, Beiträge zur slav. Syntax (1899), 56—58. — J. ZUBATÝ ve Věstn. Čes. Akad. X (1901), 525—526. — A. MEILLET, La phrase nominale en indoeuropéen, Mémoires de la Société de lingu. de Paris XIV (1906—1908), 1 sl. — W. WUNDT, Völkerpsychologie II 2^a (1922), 279—280.

maso a j. (viz v § 61). Silně jsou omezeny participiální věty typu *dáno znamení*, v starším jazyce tak hojně (§ 211). Podobně je tomu i s větami oznamovacími (§ 221). Užíváme nominálních vět hypotaktických jen zřídka, řídkěji než v jazyce starším (§ 331). Dále ukazují na původnost nominálních vět, nikoli na jejich odvození ze slovesných, staročes. typ *nenie, kto čině* (§ 131), za nějž máme dnes slovesný typ *neni (nikdo, nikoho), kdo by činil (to učinil)*. V historické češtině není ani jediný doklad slovesného sponového typu, z něhož by ony participiální nominální věty byly mohly vzniknouti. Bylo by lze namítati, že ony věty povstaly elipsí nějakého významového slovesa, ale není viděti, jakého. Ze slovesných vět typu *kdo by činil*, kterých užíváme dnes, nevznikly zcela jistě.

O větším rozsahu nominálních vět v starším jazyce, o jejich větší životnosti svědčí i věty, jako: *vlasyť má černé...*, *brada dlhá* (§ 631); *uzřela dva anděly, jeden v hlavách a druhý v nahách* (§ 621). V této souvislosti dnes nominální věty možné nejsou.

Na původnost nominálních vět ukazuje nemožnost doplniti finitní sloveso i jindy než v připomenutém typě *nenie, kto čině*. Viděli jsme v § 12, že jsou velmi hojně deliberativní infinitivy, tedy nominální věty deliberativní typu *co dělat?* a *nevím, co dělat*. Snad se zdá, že je tu vynecháno sloveso *býti*: *co je dělat?* Ale doplniti lze sponu hlavně jen v tomto případě, totiž při infinitivě *dělati, činiti* apod. Ve většině případů to možné není; nelze říci: *koho je poslat?*; *co je mu dát?*; *nevím, koho je poslat, co je mu dát* atpod.* I v starším jazyce shledávám sponu jen v téměř typě jako dnes: *co je nám sobě sdieti* »učiniti«? Mast. 240. Jinak se po celou dobu historickou vyskytá pravidlem infinitiv beze spony. To je sotva něco nepůvodního**. Za původní pokládá tuto nominální formu infinitivní ZUBATÝ v NR. VI, 65.

* Něco jiného jsou případy typu *je co jíst?* (2), záporně *není co jíst*, o nichž byla řeč v § 123. Sloveso *býti* je tu před nominální větou infinitivní, není to spona, nýbrž verbum existentiae a proto je i význam jiný: *je co jíst?* znamená »existuje (něco), co bych mohl (co bychom mohli) jíst?«, »je něco k jídlu?«. Sloveso *býti* nepatří původně k infinitivu, nýbrž je to věta, s níž infinitiv tvořil souvětí: *je, co jíst?* A teprve zánikem větné platnosti infinitivu splynuly obě věty v jednu (*je co jíst?*), poněkud podobnou typu *co je dělat?* Typ *je co jíst?* je v podstatě totožný s větami, jako *mám co jíst* a *nevím, co dělat* (§ 123).

** Jinak je tomu u podobných infinitivů s významem nutnosti, povinnosti.

3. Jak jsem již připomněl, není vyloučena možnost, že některé jednotlivé nominální věty vznikly elipsou spony; šlo by o sekundární nominální věty a nijak by tím nebylo zeslabeno tvrzení, že jsou nominální věty jako větný typ geneticky starší než slovesné.

K takovým sekundárním nominálním větám mohly by se snad počítati ty věty z novočeské literatury, jež nejsou dnes obvyklé; na př.: abyste se k tomu hlásili, *co dávno vaše* (srovn. v § 33₁), místo: *co je dávno vaše*. Ale tu lze spíše mluvit o nevhodném užití nominálního typu, jinak dosti častého, ba vlastně o chybě proti jazykovému usu.

4. Poněkud jiné jsou ty případy elipsy sponového slovesa, kde by se měl opakovati též finitní tvar, který je ve větě předešlé, nebo tvar odlišný jen gramatickou osobou a číslem, nikoli též časem a způsobem. Lze na př. říci: *je to pěkné, ale je to drahé*, zpravidla však se říká: *je to pěkné, ale drahé*. Jde o jev zcela běžný; podobně říkáme: *něco je užitečné a při tom příjemné; ten žák je pilný, ale někdy nepozorný* atd.

Takové případy shledáváme již v jazyce starém; na př.: *marněť jest veselé pro takové věci, jimž (!) není tráti (= jež nemají trvání), a lépe přielišnost takých věcí obřezati* Štít. ř. 38^a. A zajisté se taková souvětí vyskytovala už v těch dobách, kdy se spona zpravidla nekladla. Náš první příklad zněl tehdy: *to(ť) pěkné, ale drahé* (snad se jmennými tvary *pěknó, draho*), jak ostatně říkáme ještě dnes, arcit s jistou náladovostí, s jakou vůbec vyslovujeme takové kvalifikující věty (§ 6^a a 14). Když se časem začala ujmáti spona, dávala se do věty první, ale v druhé větě zůstal jazyk ze snahy po úspoře při starším způsobu, při větě nominální. Jde tu tedy ve skutečnosti nikoli o elipsu spony, nýbrž o zachování nominální věty, o nekladení spony. Podoba se dvěma sponami, *je to pěkné, ale je to drahé*, není tedy prius a podoba s jednou sponou, *je to pěkné, ale drahé*, posterius, nýbrž naopak. Během času se arcit podoba s jednou sponou začala chápati tak, že vznikla elipsou druhé spony, protože se spona rozmohla a klade se v některých jiných případech pravidlem. Je to asi tak, jako když mluvíme

Nominální forma je dosti vzácná a častá je forma slovesná, se sponou; na př.: *prázdnu jím (dívčám) nebyti* Tůl. 24^a || *lidem jest věděti*, aby Hrad. 139^a. Srovn. u Gebáuera ve Slovn. I, 181 a v HistMl. IV, 390.

o elipse reflexiva *se* při slovesném substantivě (*zjevení proti zjevíti se, učení — učiti se...*), ač skutečný vývoj je ten, že tu není reflexivum od původu, a kde se ho užívá, že je naopak nově přidáno.

5. Od původu sem patří elipsa pomocného slovesa *býti* za týchž podmínek jako sub 4; na př.: *psal jsem a četl; že jsem se zalekl a nešel blíže* Mahen, Člověk 19; naší povinností je, *abychom dorostli a rostli* po svém t. 36; *byli jsme někdy pochváleni, ale někdy pokáráni*. Je tu od původu sloveso *býti* takové povahy, takového významu jako sub 4, tedy sponové. Již v dávných dobách však toto sloveso splynulo s participiem (nebo s infinitivem) v t. zv. opsané tvary slovesné, takže při tomto pojetí nelze pro historickou dobu dobře mluvit o sekundární nominální větě, vzniklé elipsou sponového slovesa.

b) Elipsa významového slovesa.

27. 1. Významové sloveso se dosti často vynechává a tím vznikají sekundární nominální věty; na př. v přísloví *my o vlku a vlk za humny* jde o elipsu slovesa *mluvíme* (druhá věta, *vlk za humny*, je původní věta nominální).

Pro elipsu slovesa jsou zvláště příznivy některé okolnosti, ZUBATÝ uvádí ve Sborníku Filol. II, 66 tyto: živý temperament mluvící osoby, jisté vzrušení a taková souvislost, z níž se lze vynechaného slovesa snadno domyslet. Případy sem hledící jsou dosti nestejně povahy.

2. Velmi často se vynechává kterékoli významové sloveso, mělo-li by ho býti užito. buď v témž tvaru jako ve větě předešlé, nebo i v tvaru jiném, ale odlišném jen číslem a osobou, nikoli časem, způsobem, slovesným rodem a videm, jak jsme viděli v případech se sponou (§ 26⁴). Tak na př. může říci osoba A: *já přijdu dnes*, osoba B: *já přijdu až zítra*, ale častěji se říká: *Já přijdu dnes a já až zítra*. Podobné případy elipsy jsou: *Já jsem to napsal celé, on jen z části*; — *Otec šel na procházku, matka do divadla*; — *Kdy jste přijeli? Ráno v sedm hodin*; — *Proč sa teda spytuješ?* Len tak Gregorová, Kytka 32.

Nejčastěji v takových případech oddělujeme oba výrazy pausou neukončenou a spojujeme spojkami jako souřadné souvětí, protože bez elipsy by to bylo souvětí; na př.: *já jsem to napsal celé a on*

jen z části; otec šel na procházku a matka do divadla; bohatství plodí závist a chudoba nenávisť; rané seti často zmýlí a posadní vzdychky; neštěstí nechodí po horách, ale po lidech. Elipsou vzniká útvar, skládající se ze slovesné věty a z nominálního výrazu, útvar zvaný věta stažená.

Hledí sem i případy, kde sekundární nominální útvar vzniká elipsou slovesa věty vedlejší; na př.: Kdy přijdeš? Myslím, že zítra. Tu pak je věta se slovesem, které se v druhé větě vynechává (přijdu), oddělena od sekundární věty nominální větou jinou (myslím). Srovn. ještě v § 297.

Příčinou elipsy je ve všech těchto případech snaha po úspore vyjadřovacích prostředků.

3. Kdejaké sloveso lze vynechati při silném vzrušení. U Suchého 81 vypravuje pacholek gazdovi o svém neštěstí takto: *buk saňe, panoha koňe, labuda sekeru, muzika kabát*. Tyto nominální útvary znamenají: buk se svalil na saně, panoha (= větev) zabila koňe, labuda (= labuť) mi sebrala sekeru a muzika (= muzikanti) mi svlíkla kabát. Tu jsou vynechána nikoli slovesa, která se rozumějí ze souvislosti, z předcházejících vět, nýbrž kterých se musí posluchač domýšleti z celé situace*.

4. Za podmínek, připomínaných sub 1, 2 a 3, se ráda vynechávají některá slovesa. Tak zejména slovesa dicendi, říci, tvrditi, tázati se, odpověděti (ZUBATÝ t. 68) apod. Na př.:

my o vlku a vlk za humny (sr. výše); von se vás bude ptát, co tadyk lovíte, a výj že ryby Kubín Klads. I, 17; *Haniča dycky pořát*, že to býl Otokár Kašík 71; — Dí vlk... Pes vece... *Vlk opět: mnedle povol mi Ezop 84^a; Vůdcové moji*, abych sobě toho na ten čas vážil... *A já: Proč ste mi pak prvé radili? Komenský Labyr. VIII, 5 (210); Já: Copak to? Oni, že zapřáhají... Já: Kam sme se pak děli? Oni, že letíme t. IX, 9 (215).*

Hledí sem i *on (ty...) nic* »on nic neřekl, neodpověděl«; na př.: breknu na něj »halt počkej kluku!« ..., *von nič* Kubín Klads. II, 249; byly velkí řmoty, že ta varta nehlídá..., *ale Libuška nič* t. Záp. 29.

* Při vzrušení se zpravidla vyjadřujeme stručně, primitivně. Náš příklad tedy svědčí, že je nominální věta primitivní větný typ, starší než výrazově zřetelný typ slovesný. A zároveň dobře ukazuje, že primitivní člověk mohl vystačiti bez slovesa, jen s větou interjekční a nominální.

Někdy má *on nic* význam asi »on toho nic nedbal«; na př.: já... říkala: podívej se... — *ale ty nic* Rais SebrSp. XXII, 176. Tento význam se vyvinul bez pochyby z významu předešlého: *on nic* = »on nic na to neřekl« = »nevšiml si toho ani, nedbal toho«.

5. Po *rád* a *nerad* velmi často vynecháváme slovesa *jísti* a *pítí*, na př.: *já rád maso [jím], on nerad pivo [píje]* atpod.*.

6. V slovenštině se vynechává po *rád* sloveso *mať* (= *miti*); na př.: (Anna) *Ja som ho rada mala.* — (Bučinský) *Ja ho rád i teraz* Timrava ChudRod. 3**; k tomu mám chuť, *lebo rád voľnosť t. 27.*

7. Výrazy *na mou duši!*, *na mou věru!*, *na mou pravdu!* vznikly bez pochyby elipsou slovesa *bráti* nebo *praviti* (*beru to na mou duši...*); srovn. v § 54.

8. V předešlých odstavcích jde o případy ustálené. V živé mluvě i v knižní však pozorujeme také elipsu rázu více nebo méně individuálního.

Tak u Kubína Záp. 24 čteme: *von de, dívá se sem, zas tam a všechno možní*; rozumí se ze souvislosti *dělal*. Podobně je vynecháno sloveso *robí* v tomto slovens. dokladě: *on dost,* že knížky předává Gregor-Tajovský Sp. V, 119.

Nebo: *dys' mořdíř*, musím taky mít paličku Kubín Klads. I, 16. Tak praví král, když mu ovčák přinesl darem mořdíř bez paličky. Podle této souvislosti vzniklo *dys' mořdíř* buď z věty »když. *jsi mi přinesl m.*« anebo »když *mám m.*«

28. Některé případy elipsy nejsou tak bezpečné jako předešlé. Tak hlavně vynechávání sloves znamenajících chůzi nebo jiný pohyb, jako jetí, lezení, vstání (ZUBATÝ ve SbornFilol. II, 66 a v NŘ. VI, 65).

1. Po slovesích *vůle*, *možnosti*, *nutnosti* a po *rád* vypouštíváme infinitiv našich sloves; na př.: *chci domů; musím do města*;

* Jde-li o vyjádření kondicionálnosti, užíváme jen kondicionálu slovesa *byti*, ale vynecháváme *i*-ové participium významových sloves *pítí* a *jísti*: *já bych rád [snědl] kousek masa; já bych rád [vypil] skleničku vína.*

Podobné jsou tyto případy: *já bych rád s panem otcem [mluvil]; co byste rád [dostal]?* (ptá se kupec); *já bych rád kousek uzeného atp.*

Všude jde o jakýsi defektní slovesný tvar, vyjadřující jen způsob slovesný, nikoli slovesný význam sám. Srovn. ještě v § 281.

** V praeteritu je zde finitní sloveso, v praesentě nikoli. Je tu paralela s primárními nominálními větami: *třeba to udělat || bylo třeba...*; srovn. v § 34.

nesmím domů; rád bych domů, ale nemohu; Deme na vandr; a to se mi hoří, *to bych moh s vámi* Kubín Klads. I, 18. Tyto případy se nás netýkají, protože i po elipse zůstává věta slovesnou. V *rád bych domů* je defektní slovesný tvar, jaký jsme poznali v § 27.

Netýčí se nás ani případy s elipsou deliberativního infinitivu, jako *kam teď?* < *kam teď jít?*, o nichž byla řeč v § 124.

2. Elipsou finitního slovesa pohybu snad vznikly sekundární nominální věty, jako na př.: Tak já musel na milí kobyly sedet a vláčit... No ale začnu... klíbat (= klímat), Hejda ůzal hrudu a báb mne do zad... No já se rozlobil *a z milí kobyly* a pryč Kubín Klads. I, 18; *tak porád za ním*, aš se tady vocejtil u ňákí díry Kubín Záp. 180; *tak sed na koňe a na hospodu zas* Kašik 105; Ten je včil jakýsi tajný. *Tož to za Anušů?* (totiž *chodí*), výtávala sa Maruša Na sch. XIII, 74; aňi vrata nehledal *a zroyna do ťeh záhonu* [vletěl] Kubín Záp. 196; *teď cosi najednou pytel až u samej h ruk mne chramstlo a do rymíka s ním* Hošek Polens. 17; no, Paľko, *po ženu sa* [ber]! »pro ženu se ber« Timrava DedinsPov. 134. V předposledním dokladě jde buď o elipsu slovesa *huplo*, *uteklo* atp., nebo interjekce *hop*, *hup* apod. Srovn. sub 6, 7.

3. Sekundární nominální větou se zdá častý výraz *ten tam* (*ta tam...*)! nebo *tam ten*, znamenající asi *odešel*, *zmizel*; na př.: všechny (labuti) zlítly do poujetří a *ty tam* Kubín Záp. 59; vzál si kos chleba a *tamten* Hors.

Kdyby to byla od původu věta slovesná, zněla by *ten tam odešel* nebo nějak podobně. Takové slovesné věty skutečně jsou, ale užíváme jich tehdy, když je důraz na *tam*: *ten odešel tam* (nikoli *onam*). Výraz *ten tam* však má smysl »odešel«, »odešel pryč« atp., takže nezáleží nijak zvláště na *tam*. Proto se zdá, že tu nejde o elipsu pohybového slovesa a že je to nominální výraz primární. Svědčí pro to ještě jiné okolnosti. Kdyby původní podoba našeho výrazu byla *ten tam odešel* a pod., bylo by *ten* zájmeno ukazovací v anaforické platnosti, ukazovalo by na toho nebo na to, o čem byla řeč (I § 38). Tak by bylo lze vykládati na př. Kubínovo »(labuti) zlítly a ty tam«. Ale říkáme také na př.: jen se ohlédl a *Karel ten tam!* Podle případů, kde jde nepochybně o anaforické zájmeno, na př. »byl jednou jeden král a *ten král* měl tři dcery«, čekáme v našem příkladě a *ten Karel tam!* Říkáme také: jen jsem se ohlédl

a on ten tam! Proč je tu zájmeno ukazovací *ten* vedle osobního *on*? Nebo u Kašíka 71 čteme: *jag zme ih uvideli, my tamti domu!* Tu je rovněž zájmeno ukazovací (= 3. osoby) vedle zájmena 1. osoby, takže jde o spojení velmi divné. Z toho plyne, že je *ten* od původu něco jiného než zájmeno ukazovací.

Domnívám se, že v *ten* vězí stará interjekce *to*, jež znamenala »hle, podívej(te) se« (I § 42). Znělo tedy naše *ten tam* původně *to, tam!* a znamenalo *hle, tam!*, totiž *odešel (odešla...), zmizel...* Bylo to neslovesné souvětí, které se změnilo v jednu větu (*to tam!*) tím, že *to* ztratilo větnou platnost, jako na př. v typě *toť, člověk »ecce homo« > toť člověk* (I § 48₁). Časem se za *to* ujal shodné *ten* gramatickým přizpůsobením ke jménu, o něž šlo; na př.: kde je *Karel*? — *to tam!* > *ten tam!*; kde je *matka*? — *to tam* > *ta tam!* (srovn. v I § 52 sl.). Toto *ten* není tedy od původu zájmeno ukazovací, nýbrž má jen význam náladový; bylo by je lze dobře vynechati: kde je *Karel*? — *tam!* »tam odešel...«. O vynechávání náladových zájmen viz v I § 22₁, 24₃, 45₃, 4, 5. Zájmeno *ten* tedy náleží významem k adverbium *tam*, tvoří s ním významovou jednotku (mohli bychom proto psáti *tentam*) a není to od původu ani dnešním významem zájmeno ukazovací. Proto vzniklo obrácené *tam ten* (*tamten*) a proto může mívati vedle sebe podmět: *Karel tentam!*, *on tentam!*, *my títam (tamti)!* Srovn. případy typu »*on ten* člověk nemá zdravý rozum« (I § 55₁).

Výklad, že *ten* v *ten tam* není od původu zájmeno ukazovací, nemá na pohled význam pro otázku, o níž nám hlavně jde, totiž, je-li *ten tam* eliptická věta slovesná či nikoli. Zdá se snad možné, že *ten tam* sice znělo původně *to, tam!*, ale že *tam* vzniklo elipsí slovesa *odešel, zmizel* atp. Bylo-li tu původně *to*, sahá zajisté naše *ten tam* do dob velmi dávných. Víme však, že po deiktických interjekcích bývá ráda v jazyce starém věta nominální, nikoli slovesná; srovn. v § 6.

To tedy svědčí pro výklad, že je *tam*, tedy i *ten tam*, věta jmenná od původu, nikoli sekundární, vzniklá ze slovesné. Zřetelně to vyplývá z té okolnosti, že vedle jmenné podoby *ten tam* máme slovesnou podobu se sponou *je*; na př.: *už je tentam, Karel je tentam* atp. Jako sponová věta slovesná *je třeba to udělati* svědčí tomu, že v *je třeba to udělati* jde o původní větu nominální, tak je

tomu i v našem případě. Výklad, že je *ten tam* od původu věta slovesná, má oporu jen v tom, že mu lze někdy přikládati význam »odešel, zmizel«. Jde však o to, jak byl tento význam původně vyjadřován, zda slovesně či nominálně. Podobně říkáme, že zvolací věta *orel!* znamená (mimo jiné) »orel letí!«, ale z tohoto pojetí nelze vyvozovati, že *orel!* vzniklo ze slovesné věty elipsou slovesa *letí*; srovn. v § 31 a 31a. Přesně lze vystihnouti význam našeho *ten tam* adverbium *prýč*: sebral se a *ten tam!* = ... a *prýč!* A *prýč* je výraz jmenný, nikoli slovesný; srovn. ještě sub 4.

Adverbium *tam* je tedy od původu nominální věta, která vyjadřovala něčí nepřítomnost, odchod naznačením směru, kterým někdo odešel nebo kde někdo je. Abychom si uvědomili jeho větnou platnost, srovnáváme jeho význam s větami slovesnými, v historické době nejčastějšími, a proto říkáme, že *tam* znamená »tam šel, tam zmizel« atp. Ale po stránce gramatické, výrazové je to od původu jméno, a protože má větnou platnost, je to tedy nominální věta, nikoli eliptická věta slovesná*.

4. Připomněl jsem již, že také adverbium *prýč* mívá větnou platnost: sebral se a *prýč* »je *prýč*, odešel«; já se rozlobil a z milí kobyly a *prýč* Kubín Klad. I, 18 (§ 21a); a tak často. Snad se zdá, že tu jde o původní slovesnou větu »*prýč* odešel...« s vynechaným slovesem. Ale již blízká příbuznost s *tam* (sr. sub 3) svědčí tomu, že je to od původu nominální věta, vyjadřující něčí odchod, zmizení označením směru, kterým někdo odešel. Zřetelně to dokazuje ta okolnost, že vedle jmenné formy užíváme i formy slovesné, ale sponové: sebral se a *je prýč*.

5. Ve Štít. ř. 142^b je tento doklad: (mnozí lidé) netbají, by o bohu slyšeli, myslili neb mluvili, *ale on do krémy, onen k tanci, onen na besědu zpravovat* (= pomlouvat) jiných. Smysl nominálních vět je asi tento: »ale on (=jeden, ten) *chodí* do krémy, onen *chodí* k tanci a onen *chodí* na besědu...«. Podle tohoto významu se zdá, že *on do krémy* atd. jsou eliptické věty slovesné, ale více se podobá pravdě, že jsou to původní věty nominální. V podobných větách slovesných bývá v jazyce starším *ono*: že sú dřieve nemohli

* Výraz *ten tam* uváděl mezi příklady nominálních vět ZUBATÝ ve čteních, ale nevykládal jej blíže.

tak na službě pobýti (!) pro díla tělesná: *ono na žen šli, ono na vinnice kopat...* (I § 33a). Toto *ono* je od původu deiktické, znamenalo »hle!«, později »jeden..., druhý...« nebo »jednak..., jednak« (srovn. I. c.), a svědčí, že štítenské *on do krčmy...* vzniklo z *ono...* a že znamenalo původně: »hle, do krčmy!, hle, k tanci!« atpod. Bylo by možné vykládati, že *ono* (> *on*) *do krčmy!* vzniklo elipsou slovesa *chodí* nebo jiného slovesa pohybového, ale jak víme, po deiktických interjekcích užíval starý jazyk rád vět nominálních. Z toho, že se po *ono* a shodném *on* vyskytují v historické češtině také věty slovesné (staročes. *ono na žen šli...*), nevyplývá ještě, že by byl každý nominální větný útvar vznikl elipsou ze slovesného. Slovesné věty jsou v historické době vedle nominálních v případech významem od sebe odlišných a není nic divného, jsou-li vedle sebe i v případech podobných nebo totožných, jako jsou dvojice *ono na žen šli...* || *on do krčmy...*

Můžeme se proto s právem domnívati, že je štítenské *on do krčmy* atd. původní nominální věta, vyjadřující asi totéž, co slovesná věta *on chodí do krčmy*. Jako v nominální větě *prýč a tam* (*ten tam*) je i zde pohyb, děj vyjádřen jen adverbium svého směru, místa.

6. Podle vět *tam, prýč* a podle oněch štítenských nominálních vět lze pokládati za původní nominální věty i případy s *ten* nebo s *on*, ale s jiným adverbialním určením; na př.: pak se vetřatil a vona za ním (= za ním), abe ho neviděl Tvrdý 108; vun si meslil, že se mo jož nič nemůže stát, ale Hunza za ním a chefil já Hors.; ale ti sa nima! Kašík 71*; ti ven bes tých krpců! Kašík (srovn. v § 21s).

A bez pochyby nejde o elipsu pohybového slovesa ani v případech uvedených výše sub 1, jako: sed na koše a na hospodu zas. Ve valašském dokladě *tož to za Anušů?* »to chodí za Anuší?« jsou dvě neutra náladového významu, vzniklá z deiktického *to* (I § 45a), takže tu lze předpokládati původní nominální větu s právem.

7. V § 10: jsem uvedl řadu adverbii nebo adverbialních výrazů, majících význam imperativní věty, jako *rychle!*, *vzhůru!*, *dolů s kutí!*, staročes. *náhle!*, Hájkovo *za mnau!*

Také tu se nabízí výklad, že jde o eliptické věty slovesné: *rychle!* že vzniklo z *rychle pojdte!...*, staročes. *náhle do Němec*

* Uvádí to arciť mezi příklady věty »kusé«.

z náhle běž (utíckaj); vzhůru ze vzhůru vstaňte nebo svedněte se. Tento výklad by se mohl dovolávat toho, že slovens. *hore* (= vzhůru!) má reflexivum, takže zní *horesa, horsa*. (I § 77a), a že se říká v slovenštině i *po ženu sa!* (sr. sub 2), kde my bychom řekli bez reflexiva *pro ženu!*

Ale spíše se podobá, že i tu jde o nominální věty od původu, neboť mezi těmito větami a mezi větami *tam, pryč, on do krémy* a j., o nichž byla řeč, je jen ten rozdíl, že na př. *on do krémy* označuje děj indikativní »on chodí do krémy«, *vzhůru!* nebo *náhle!* pak děj imperativní »vzhůru pospěš(te), se zdvihněte«, »náhle běž(te)« atp. Ve způsobu vyjádření děje se však obojí případy úplně shodují: vyjadřují jej tak, že označují adverbium nebo adverbialním výrazem jeho směr (*vzhůru!*) nebo rychlost (*rychle! rychle pro lékaře!*)*. Slovenské výrazy *horesa, horsa!* a snad ani *po ženu sa!* nemusí býti od původu eliptické věty slovesné *hore sa dvíhaj (te), po ženu sa ber*, nýbrž nominální věty, které vlivem slovesných vět dostaly časem reflexivum *sa*.

8. Velmi časté jsou nominální otázky *kam?* (*tak kam?, kam-pak?, kam ty?* atp.), *odkud?*; srovn. v § 11s. Mají též význam jako slovesné věty »*kam jdeš, jdete...?*« a snad se zdá, že z nich vznikly elipsou slovesa, ale z toho, co bylo řečeno v předešlých odstavcích, lze tuto nominální otázku pokládati za původní; je tu zase vyjádřen děj adverbium směru, jenže jde o děj vyslovený jako otázka.

9. U Herrmanna SebrSp. XVI, 95 čteme: Ale čert ho (doktora) měl potkat s tím bálem. *Já na bál!* Smysl je: »já že bych šel na bál!« nebo »já bych měl jít na bál!«. Ani tu však nejde beze vší pochyby o elipsu pohybového slovesa, nýbrž o původní nominální větu příslovečnou, výslovnějším výrazem *na bál* podivení nad jítím na bál. Zájmeno *já* je buď podmět nominální věty, vzniklý napodobením vět slovesných, anebo původně samostatná věta nominální. Říkáme totiž také *já a na bál!*, t. j. vyjadřujeme se nominálním souvětím. Podobné věty jsou *já a dluh!*, *pšenice a pejř!*; srovn. v § 16s. I v našem případě bychom mohli říci: *já a bál!*

Je možné, že *já na bál!* vzniklo elipsou deliberativního infi-

* ZUBATÝ ve čteních mluvil o *vzhůru* jako o původní větě nominální.

nitivu *jíti*, takže by původní smysl byl: »já mám jíti na bál?«. Tázací povaha této věty by se byla změnila ve zvolací, jak bývá často. Ale i pak by šlo od původu o nominální útvar větný.

29. Ani v některých jiných případech bez pochyby nebo jistě nejde o elipsu významového slovesa.

1. Známé zvolání *všem hlavy dolů!* atp. bylo by lze vykládati za sekundární nominální větu vzniklou elipsou slovesa *setni* nebo podobného, protože jde o rozkaz kouzelnému meči; *hlavy* by pak byl akusativ předmětu tohoto slovesa. Ale vyskytá se také nominativ *hlava dolů!*, jenž se nehodí jako předmět k slovesu *stíti*, *setnouti*; na př.: tomuto ženichovi *hlava dolův* i s jeho sluhami Baw. 15*. Bylo by možné viděti tu elipsu podmětového slovesa, na př.: *spadnouti*; *všem hlavy dolů* by tak bylo ze staršího *všem hlavy ať spadnou* (nebo *spadněte*)! Ale podle případů uvedených v § 28 je velmi podobno pravdě, že tu jde o původní větu nominální, kde je rozkaz ke spadení nebo ke stětí hlav vyjádřen neslovesně, jen adverbiem *dolů**.

2. V pozdravech *dobrý den!*, *dobré jitro!*... (§ 10₁) cítíme dnes akusativy a jsme nakloněni vykládati je za sekundární nominální věty, vzniklé elipsou slovesa *přeji*; v tom nás utvrzuje zřejmý akus. *dobrou noc!* Ale v jazyce starším je doložen nomin. *dobrá noc* (§ 10₁) a polština má nomin. *dobra noc* dodnes, takže o elipsu slovesa *práti* jíti nemůže. Původní smysl těchto pozdravů objasňují nám jiné podobné, jako *zdráv*, *chvála tobě!*, vedle nichž se vyskytují slovesné věty *zdráv buď* atd. (§ 10₂). Tedy na př. *dobrý den* znamená původně »budiž dobrý den!«, ale tento větný význam je vyjádřen nominálně, nikoli slovesně, sponovým slovesem. Časem se ujal nový způsob, slovesná forma *přeji dobrý den* atd., kde je *den* akusativ, a jejím vlivem se nominativy *den*, *jitro*, *ráno* ve starých nominálních větách *dobrý den!* atp. chápou za akusativy, za předmět nevyjádřeného slovesa *práti*. Jde tu o významovou verbalisaci nominální věty (§ 44).

Podobně cítíme výraz *díky!* (*díky Vám...*) za akusativ vnechaného slovesa *vzdávám* nebo jiného podobného, ale staročes.

* Tyto nominální věty nejsou arcí prastaré, ale vznikly napodobením vět starých, vznikly v duchu starého nominálního vyjádřování. V tomto smyslu mluvíme o starých hláskách, tvarech apod. velmi často.

dieka a slovens. *vďaka* (§ 10₁) zřetelně svědčí o tom, že je to od původu nominativ, a to ve větě platnosti *»diky (vám) budetež«*, tedy stará nominální věta.

3. Ve mnohých větách imperativních (§ 10₁) se zdají vynechána různá významová slovesa; na př.: *pomoc!* [*poskytni, poskytněte*]; *pozor!* [*dej(te)*]; *ruce vzhůru!* [*dejte!*]; *jen trpělivost!* [*mějte*]; dialektio. *streľa do toho!* [*ať vletí*]; *honem brusle!* [*přines*] atpod. Toto pojetí má oporu v tom, že některé tvary cítíme jako akusativy, na př.: *ruce vzhůru!*, a že se vyskytají i nepochybné akusativy, jako: *ruku vzhůru, pryč!*; *hlavu na stranu!*; *bílou kávu!*; *jednu večeři!*

Ale ani zde bez pochyby nejde o kusou větu slovesnou, nýbrž o původní větu nominální, vyjadřující jménem tu představu, která se vynořuje v mysli mluvící osoby. Tak spatříme-li, že se někdo topí, je naše první myšlenka na pomoc a vyjádříme ji nominativem *pomoc!* Slovesný, dějový význam *»poskytněte pomoc«* atp. je jen vedlejší význam, který mimoděk z původního významu vyplývá, protože se v týchž případech anebo v podobných vyjadřujeme i slovesnou větou, *pojdte na pomoc, mějte trpělivost, dejte mi bílou kávu* atd. Tu bezděky srovnáváme věty nominální se slovesnými, cítíme v nich kusé věty slovesné a chápeme nominativy shodné s akusativy za akusativy (*ruce pryč!*), za předmět domněle vynechaného slovesa anebo měníme nominativ v akusativ (*hlava vzhůru > hlavu vzhůru!*)*. Zase jde o verbalisaci jako sub 3.

4. V lékařských výkladech lidových se nezděka vyskytují nominální věty, týkající se dávání obkladů, masti, vaření léků apod. Tak čteme na př. u Veselského:

Mně tle (= tuhle) holčička — vona křičela — jáčku: Proboha, co ji budu dělat? Tak já sem skočila a *honem ten heřmánek* a byl pokoj 13; pak sem si rozebrhala luj a namastila pirkem a *přes to studené hadr* — a f tédenku sem to mňela pryč 19; a tak sem to (černý kořen) vykopala a kamen vo kamen rozbila a *pěkně na hadříček*, namastila a *pěkně hadříček na to* a zavázala a vobložila 21; dyj se to (rána) zebere, *tak potom nějakó mast*, aby se to hojilo 22.

* Výrazy *ruce vzhůru!*, *jedno pivo!*, *bílou kávu!* uvádíval ZUBATÝ ve čteních jako původní nominální věty.

Zase se nabízí výklad, že jde o kusé věty slovesné: *honem ten heřmánek [uvarila nebo dala jí vypít], přes to studené hadr [dala]* atd. V substantivech (*ten heřmánek, (studené) hadr*) cítíme akusativy, předměty vynechaných sloves a v tom nás utvrzuje nepochybný akusativ (*tak potom nějakó mast*). Ale i tu jde snad o nominální věty od původu, označující ten předmět, jehož představa v jistém okamžiku zatane na mysli vyprávějící osobě. Tak v prvním případě vypravuje matka, jak její holčička křičela, vzpomene si, že jí *honem dala heřmánku, a vyjádří to nominálně honem ten heřmánek*. Slovesný, dějový význam *uvarila jsem, dala jsem* vyplývá z nominální věty, posluchač se ho domýšlí, ale mluvící osoba neměla v úmyslu jej vyjádřit. Akusativní pojetí nominativů *heřmánek...* a akusativ *nejakó mast* vznikly tu vlivem slovesných vět, jichž se v týchž případech anebo v podobných užívá vedle vět nominálních (§ 44).

5. GEBAUER vykládal (v HistMl. IV § 137), že je v přísloví *na bílý chléb máslo, na černý hlad* nevyjádřeno sloveso *patří*. Podobně by se mohly vysvětlovati také na př. tyto dialektic. doklady: *ke kozloj zas koza a né laň* (§ 20); jeden jako druhý, *každěmu pětadvacet* Kubín Záp. 444; a staročes.: (ustalý rád pitie sáhá), *šeschlým lukám časná vláha*. I tu lze dáti přednost mínění, že jsou to původní nominální věty, jež jsme my nakloněni chápati za kusé věty slovesné.

6. U Tvrdého 142 čteme: Dež zlodeji odešle, slezl ševc a povídá kmucháčkovi: *Kmuchačko, staňte, rozdělíme se. Tak se dělele: jedna čepica peňez kmucháčkovi a druhá ševcovi*. Je tu vynecháno sloveso *připadla* či nějaké podobné? Sotva. Dělení je tu vyjádřeno nominální větou, t. j. označením té věci, která byla podstatnou částí dělení, totiž *čepice*, nikoli označením dělení jako děje.

7. Na otázku *»kdo to byl?, kdo to udělal«* atp. odpovídáme *Jan* nebo *to Jan* apod. Neutra *to* se jménem užíváme i mimo odpovědi. Kárá-li matka synka pro nějakou nezbednost, brání se synek slovy: *to já ne, to Kárel*.

Tyto a podobné nominální výrazy mají beze vši pochyby větnou platnost, jsou to nominální věty, neboť znamenají totéž co slovesné věty *Jan to byl, Jan to udělal* atp.; a někdy se slovesně vyjadřujeme. Nabízí se výklad, že tyto nominální věty vznikly ze sloves-

ných elipsou finitních sloves *byl**, *udělal* a j., jako v případech uváděných v § 27. Tento výklad by se mohl opírat o to, že některé *to* pocítujeme za akusativ, za předmět, k němuž si třeba mysliti nějaké sloveso; na př.: *kdo pak to udělal?* — *to Jan [udělal]*. Stejně však odpovídáme na otázku *kdo to byl?*; tu nemůže býti *to* akusativ, předmět, nýbrž nominativ. Neutrum *to* je tu od původu deiktická interjekce a *to Jan* znamenalo »hle, Jan!«. Po deiktických interjekcích je častá nominální věta, takže naše spojení je od původu neslovesné souvětí znamenající »hle, Jan je to« a později jedna neslovesná, nominální věta s významem »toť Jan«, »to je Jan«. Srovn. k tomu § 28. Odpovídáme-li na otázku »kdopak tam je?« jednou *to Jan*, po druhé *to je Jan*, jde o takovou dvojici, jako je na př. *škoda ho!* a *je ho škoda*, t. j. klademe jednou starší větu nominální, po druhé novější slovesnou větu sponovou (§ 26). Tu není nejmenší pochyby o tom, že je *to Jan* atd. od původu věta nominální, nikoli eliptická věta sponová.

V případech typu *kdo to udělal?* — *to Jan*, kde by snad mohlo jíti o elipsu významového slovesa, je výraz *to Jan* zajisté též od původu jako v typě předešlém; znamenal tedy původně i zde »toť Jan, to je Jan«. Vlivem předcházející slovesné věty se však začal pocítovati za eliptickou větu slovesnou *to Jan [udělal]* a *to* pak se zdá předmětem k vynechanému slovesu.

A sotva je vynecháno nemá v tomto dokladě: *ja som zdravý, von chybu žádnú* D.-or. Jde tu původně o nominální souvětí *on — chyba žádná*, které splynulo v jednu větu (§ 33). Srovn. podobné věty, *rahada sám pěkný strom...*, anebo v slovesné podobě *je to samá chyba* (§ 65). Akusativ je tu vlivem slovesných vět typu *má chybu*, ale nevznikl elipsou slovesa *miti (mať)*. Jde tu o významovou verbalisaci (§ 44).

Srovn. ještě v § 30.

8. Jistě nevznikly elipsou slovesa *miti* deliberativní infinitivy *co dělat?* a j.; srovn. v § 12.

30. V § 17 jsem uvedl typické případy, kde má negace *ne (né, nic)* větný význam, kde je nominální větou. Je to

* Tyto případy, kde by snad mohlo jíti o elipsu sponového slovesa, náleží do kapitoly *a*) (§ 26), ale nelze je dobře oddělovati od těch, kde by se mohla spatřovati elipsa významového slovesa.

nominální věta původní či sekundární, tedy vlastně kusá věta slovesná?

1. Skoro ve všech případech lze doplniti negací slovesem, jež se rozumí ze souvislosti, nejčastěji z předešlé věty: na př.: *byls tam?* — *ne[byl jsem]**; *dnes mohu přijíti, zítra ne[mohu]*; *já jsem to udělal, on ne[udělal]*. Negace má tedy týž význam jako různé věty slovesné a v tom by bylo možné spatřovati svědectví, že vznikla elipsou různých sloves. Ale sotva je tomu tak; nominální věta *orel!* znamená někdy totéž co *orel letí* a přece nelze tvrditi, že vznikla elipsou ze slovesného typu *orel letí*; *škoda ho* znamená totéž co *je ho škoda* a přece je *škoda ho* starší typ než slovesný.

Podle dnešního pojetí má arcíř negace *ne* různý význam podle souvislosti; jednou znamená *nebyl* (*nebyla, nebyli...*), jindy *nemám*, jindy *neudělal* atpod., a je to kusá věta. Velmi se však podobá pravdě, že původně měla negace v takových případech význam jeden nebo aspoň významy dosti příbuzné, nikoli tak rozmanité, jaké pronikají dnes. Vedou nás k tomu kladné odpovědi. Na otázku *byls tam?* můžeme odpověděti buď *ano* nebo (*no*) *pravda*; podobně i na otázku *udělals to?* Vedle toho odpovídáme i slovesnými větami: *byl jsem tam, udělal jsem to*. Tyto slovesné věty svědčí, že *ano* a *pravda* mají větnou platnost, že to jsou nominální věty, ale nelze zajisté říci, že vznikly elipsou slovesa a že jejich původní význam je »byl jsem tam«, »udělal jsem to« atpod. Jak víme z I § 32, znamená *ano* původně »hle« a *pravda* má ještě dnes význam »je (to) pravda«. Vidíme tedy, že lze odpovídati na otázky nejen opakováním příslušného slovesa (*byls tam? — byl, udělals to? — udělal*), nýbrž i jinak, totiž konstatováním, že je otázka správná, že je pravda, co se praví v otázce. Hledíme-li k případům s *pravda*, je pak po stránce gramatické důležité, že odpovídáme výrazem jmenným, nikoli slovesným, arcíř jmenným výrazem s větnou platností, tedy větou nominální. Potakací *ano* je sice od původu interjekce, ale dnes je chápeme za adverbium ve větné platnosti, tedy také za nominální větu (§ 36₄).

Nominálně se vyjadřujeme i mimo otázky, když něco stvrzu-

* Tyto případy náleží vlastně do § 26, ale nelze je dobře oddělovati od těch, kde by se mohla spatřovati elipsa významového slovesa.

jeme. Vykládá-li někdo, že se stalo to a to a že je to hrozné, řekneme na to *ano* nebo *pravda*.

2. Potakacím výrazem je dnes mimo jiné adverbium *tak* (původně *tako*). Shledáváme je už v češtině staré, kde znívá i *take*; na př.: Pověz mi, zda tvá paní nocí porodila syna? Ale on die: *tak*, pane GestaBř. 43^a (Straka II, 23 a tam i jiné doklady). A je i v polštině, takže jde zajisté o slovo starobylé. Sr. v § 171.

Má význam »tak je«, »tak je tomu«. Říkáme i slovesnou formou *tak jest* a říkalo se tak i v starším jazyce; na př.: Nenie dobré vezmúc chléb dětí i dáti psóm...; *tak jest*, pane Štít. ř. 130^{b1}. Jde o význam velmi příbuzný s významem jména *pravda*. Pro starší jazyk svědčí o velmi příbuzném významu našich slov to, že je v Mat. 257^a místo *tak jest* v témž biblickém citátě *pravda jest*: nenie dobro vziati chléb synów i dáti jej psuóm...; *pravda jest*, pane. Význam »tak jest« a paralelní sponová věta *tak jest* svědčí, že je *tak* zase potakací nominální věta, nikoli kusá věta slovesná.

3. Podle *ano*, *pravda* a *tak* se můžeme domnívati, že je i *ne* od původu nominální věta s významem »není (tak)«, nikoli kusá věta slovesná, k níž by bylo třeba domyslíti si ze souvislosti finitní sloveso. Tvar tomu neodporuje, protože je *ne* nomen, adverbium jako *tak*. Význam pak nám osvětlují některé staré doklady. Tak v GestaBř. 124^b čteme: řekl ciesař jemu: já sem ten (kámen) schoval... Gido řekl jemu: *nenie tak*. My bychom řekli buď *neschoval jsi* nebo *ne*, ale rozuměli bychom mu ve významu »neschoval jsi«, t. j. popírali bychom opakováním předešlého slovesa nebo jen negací, v které vidíme kusou větu slovesnou (*ne* = *neschoval*). Onen doklad však ukazuje, že se v staré době popíralo i jinak, jaksi obecně, tvrzením *nenie tak*, jehož přesný smysl vystihuje naše *není to tak* nebo *není tomu tak*. Je tu shoda s kladnými odpověďmi, majícími význam »je (to) pravda, je (to) tak«; srovn. výše sub 1 a 2.

Jiný doklad tohoto obecného popírání je v téže památce 58^b: bojím se, by (moji tovaryši s pecnem, o nějž se máme dělit) nekam daleko nezašli, až by mi se nic nedostalo. Vece anjel: *nenie tak*, ale ten pecnec leží podlé tebe. My bychom řekli *ne* a rozuměli bychom mu ve smyslu »nezašli s pecnem daleko«. Je tedy viděti,

že *ne* mělo původně týž význam *nenie tak*, tedy »není tak, není to (tomu) tak«.

Ve Štít. ř. 74^b čteme: pakli die kto: tehdy přátel a známých nemám zváti?, *né, ne tak*, mají v svůj čas prietelé a známí zváni býti. Tu je tedy význam negace *ne* vyložen slovy *ne tak*, jež beze vší pochyby znamenají totéž co *nenie tak*; jeť mezi oběma výrazy jen rozdíl formální: *nenie tak* je věta slovesná, *ne tak* nominální; sr. na př. *není lze* (to udělati) || *nelze*... Tento štítenský doklad je bezpečné svědectví tomu, že *ne* znamenalo »není (to, tomu) tak«.

A tak musíme interpretovati *ne* i ve mnohých jiných dokladech staročeských, kde je *ne* samo; uvedl jsem je v § 174. V některých je zcela jasné, že si k *ne* nelze domýšleti ze souvislosti finitní sloveso, nýbrž že jde o význam »není tak«; na př.: každú naši potřebu obmyslé; *ne i potřebu každé mouchy* ŠtítPař. Kdybychom tento doklad interpretovali v dnešním pojetí »*neobmyslí* i (ani) potřebu každé mouchy«, zvrátili bychom úplně její smysl; ten je totiž »ba i potřebu každé mouchy (obmyslí)«. Je tedy viděti, že byl původní smysl tento: »každou naši potřebu obmyslí; není tak, i potřebu každé mouchy«; srovn. l. c.*.

Tento význam se do dneška drží, jak vím z vlastní zkušenosti, v hanáckém nářečí; na př.: v nářečí horském (Hors.): *te nemáš nůž?!*; *né, mám*; — *tes tam ješče neběl?!*; *né, běl*. Nelze tyto příklady vykládati ve smyslu »ty nemáš nůž?! — *nemám*«, »tys tam ještě nebyl?! — *nebyl*«, neboť smysl odpovědi je kladný. Má tedy *né* význam jiný, totiž »není tomu tak«, popírající to, co bylo řečeno. Přidaná slovesa *mám* a *běl* vyjadřují tento smysl jinak, kladným způsobem. Negace *né* k nim nepatří ani smyslem ani výslovností; je po ní zřetelná pauza.

Podobně je v nářečí středobečevském: *tys tam nebýl!* — *kata né* (= *byl*) Kašik 83; *ty ho nemáš ráda*; *kata né* (= *mám*) t. Původní smysl je tento: »tys tam nebyl! — *kata, není tomu tak!*«; *kata* je od původu samostatná zvolací věta (§ 51), ale splýnula s negací. Podle Kašika 82 má samo *kata* negativní význam = *ne*. To vzniklo

* Toto *ne* ztrácelo větnou platnost a nabývalo významu »naopak, ba, dokonce«, ale o to nám zde nejde; srovn. v § 174.

sekundárně z *kata ne*; to má se zřením k předcházející větě »tys tam nebyl« smysl kladný (*kata ne* = *byl*) a tak se začalo ve smyslu *ne* užívati samého *kata* *. Srovn. ještě sub 5. V nářečí císařovském znamená *kata ne* »ano«, avšak po větách kladných; na př.: *vezmeš si to?* — *kata ne* »ano, vezmu« Malovaný II, 346. To vzniklo podle případů, kde se výrazem *kata ne* odpovídá k větám záporným, jak jsme viděli u Kašíka.

4. O tom, že *ne* znamenalo původně »není tak«, svědčí snad i staročes. *nie*, vyskytující se v takových případech, kde jsme sub 3 poznali *ne*.

Gebauer (HistMl. IV, 656—657) dokládá toto *nie* ze Štítného. Vyskytá se, pokud vím, i v JeronMus.; na př.: nadarmoť jmě má ten křestanské, ktož dábla následuje; *nie viac ten nenie křestan* 13^b (26); každému umělému (=tomu, kdo to umí, dovednému) úrad kázanie poručen bývá...; *nie viace ještě povědě*... 7^b (14); žasách se; *nie diviech se tomu* 52^b (101) atpod. 8^a (15), 10^a (19) a j. Významem se *nie* shoduje s *ne*; na př. první doklad z JeronMus. má tento smysl: »nadarmo má křestanské jméno (=jméno křestan) ten, kdo následuje dábla; není tomu tak; není víc křestanem«. Jde však o tvar. Snad je to hlásková varianta vedle *ne* vzniklá z **ně* nebo **nož*, jak myslí GEBAUER v HistMl. IV, 643. Nemám však za nemožné, že je to slovesný tvar, 3. os. sing., tedy původní **ne-je*, jež se zachovalo v slovens. *nie-to*, *nie-t*, vzniklém z *nie-tu* (ZUBATÝ ve SbornMatSlovens. I, 83 sl.) a z něhož přidáním nového *ne* povstalo *ne-nie*, *není* (*néni*, *neni*). Mezi *ne* a *nie* by byl takový poměr jako mezi *třeba* a *je třeba*, *nelze* a *není lze* atd., t. j. *ne* je nominální věta a *nenie* by byla slovesná věta z ní vzniklá přidáním spony.

Je-li tento výklad správný, lze v *nie* viděti přesvědčivý důkaz, že je *ne* od původu nominální věta s významem »není (to) tak«, neboť v *nie* nelze spatřovati od původu negaci, k níž by bylo lze přimysliti si ze souvislosti finitní sloveso; tak v dokladě JeronMus. nelze spojovati *nie* jako záporku s *nenie*. Nebo v dokladě ze Štít. uč. 112^b *nic jim to nebude užitečno...*, *nie hore jim bude nepatří*

* KAŠÍK nechápe dobře souvislost obou výrazů ani původní význam výrazu *kata ne* a proto praví (82), že »*kata* negaci nesesiluje, nýbrž ruší.

nie k *bude*, protože je smysl docela jiný: »není tomu tak, (ba) hůře jim bude«. Jako *ne* i *nie* ztrácelo větňou platnost a stávalo se adverbium s významem »ba naopak, dokonce« atpod.

A lze se tuším dovolávat také slovens. *nie*, jež se vyskytá tam, kde mají jiná nářečí *ne* nebo *ni*; na př.: ideš so zelenou ratolesťou? — *nie*, so suchou Timrava ChudRod. 12; Vravte, Zlatica, ľubíte ho? *Lebo ak nie*, ja vás jemu nenechám t. 53. Po stránce hláskové není závady viděti v *nie* 3. os. sing. a po jiných stránkách rovněž *ne*. Tvar sám se zachoval na Slovensku i jindy, v *niet* (sr. výše), a původní význam »není (tak)« se dobře hodí do většiny případů; na př.: *ideš so zelenou ratolesťou?* — *nie*. Výklad, že je *nie* od původu pouhá negace jako *ne*, je málo podoben pravdě, protože se *nie* vyskytá jen u presentních tvarů slovesa *byti*, tedy *nie som*, *nie si* (ale *nebol som*, *nemám*, *nechcem*...) A to má svou příčinu; *nie som* vzniklo z **ne-jesmь* (-*esmь*), t. j. negace je tu původně *ne*, a *nie* vzniklo složením jeho *e* a kořenného *e* slovesa **esmь*, *jesmь* *.

5. Naše pojetí negace *ne* jako věty s vynechaným slovesem, které lze doplniti z předcházející věty, není tedy původní. Tak na př.: *byls tam?* — *ne* neznamenaló původně »...? — *nebyl*«; *udělalš to?* — *ne* neznamenaló »...? — *neudělal*« atp., nýbrž všudy byl význam »není tak**«. Ten ostatně proniká někdy ještě dnes, a to tehdy, když není nasnadě domysliť si k *ne* ze souvislosti konkrétní sloveso. Vykládal-li by někdo, že nominální věty typu *škoda ho* vznikly ze slovesných elipsou spony, poněvadž jsou slovesné věty vůbec častější než neslovesné, řekli bychom na to *tak to není* anebo jen *ne*, ale s týmž významem. U Hoška Polens. 147 čteme: Dyš císař vodjízdel ráno, tak se ptal, co bude dlužen.

* Podle etymologie by se mělo tedy psáti *niesom*... K původní 3. os. sing. *nie* vznikl novotvar *nieje*, *nie je*. Cítilo se tedy *niesom*, *niesi* jako záporka *nie* + kladné *som*, a odtud onen novotvar v 3. os. sing.

** Totó pojetí se nehodí do případů s první větou zápornou; na př.: *neudělalš to ty?* — *ne*. Ale *neuděla's to ty?* znělo původně: *ne*, *udělalš to ty?*; bylo to souvětí a znamenalo: »není to (ta podmínka), (že)s to udělal ty?« V této souvislosti bylo *ne* jako odpověď zcela vhodná = »není tak«.

K tomuto tázacímu typu srovn. kladné tázací věty typu *jest-li že, milujem boha?* »jest to, (že) milujeme boha?«, jež se staly větami podmínkovými (GEBAUER HistMl. IV, 698 a NŘ. V, 250).

A mynář řekl: Nic. A von, císař, ale řekl: *Ne*. Šáh do kapce a vytáh hrst dukátů... Negace *ne* zde znamená »není tak, nebude tak, nemůže tak být«.

Ono nové pojetí negace *ne* v případech typu *udělals to?* — *ne* vzniklo bez pochyby vlivem velmi hojných případů, kde je *ne* u slovesa jako předpona, *nejsem, nevím, nemám* atd., t. j. kde samo o sobě nemá větnou platnost, nýbrž jen ve spojení s finitním tvarem slovesným. Tu se zdálo, že v uvedeném typě »*udělals to?* — *ne*« je *ne* vlastně *neudělal*.

Toto pojetí je sekundární, ale nikoli až z nové doby, nýbrž pronikalo již nepochybně v starším jazyce. V Otc. B 49^a se čte: Tu Teodozius císař vecě: vieš-li, kto sem já? Vecě jemu mnich: *ne, neviem*. Hodí se sem docela dobře význam »není tak«, ale přidané *neviem* svědčí, že se *ne* chápalo významem za totožné s *neviem*.

Takové přidávání slovesné věty k *ne* je i dnes běžné; vyjadřujeme jí zřetelně smysl samého *ne*. Srovn. ještě v § 73.

6. Zvláštní zmínky zasluhuje popírací typ (*to*) *já ne*; na př.: kdo to dělá? — (*to*) *já ne*; kdo to byl? — *to já ne*; to psal jistě Karel — *on ne*. V dnešním pojetí má *ne* i zde význam záporného finitního slovesa, jež si je třeba doplniti ze souvislosti; v prvním příkladě znamená »to já *nedělám*«, v druhém »to *jsem já nebyl*« a v třetím »*on (to) nepsal*«. Zde je těžko předpokládati původní význam »není tak«, ale přece se nepodobá pravdě, že *ne* vzniklo elipsou finitního slovesa. I zde je *ne* od původu nominální věta, vzniklá ke kladným větám *já, to já* atd., o nichž byla řeč v § 29^r; říkávalo se a říká do dneška »*kdo to dělá?* — (*to*) *Jan*« a k tomu vzniklo záporné (*to*) *Jan ne*. Jistě tu působilo také ono nové pojetí negace *ne*; v případech typu *udělals to?* — *ne* chápalo se *ne* za *neudělal* a proto se k *ne* mohl přidati konkrétní podmět: *já jsem to udělal, on ne*. V původním pojetí negace *ne*, totiž v pojetí »není tak«, je podmětem neurčité *to*, celá situace*.

* Z literatury o elipse významových sloves je třeba uvésti mimo ZUBATÉHO a GEBAUERA ještě E. BERNEKERA, Über Ellipse des Verbums im Slavischen v Arch. für slav. Phil. XXVI (1904), 181 sl. Jeho pojetí elipsy — a také Gebauerovo — je však sotva správné.

2. Povaha a rozsah nominálních vět.

31. 1. Srovnáme-li nominální a interjekční věty se slovesnými, pozorujeme, že jsou po stránce výrazové primitivní, nedokonalé, nezřetelné, mnohem méně zřetelné než věty slovesné (I § 3). Ze slovesného tvaru samého poznáváme osobu, číslo, slovesný rod, způsob, čas a často i vid, ve větách nominálních však tyto významy mimo číslo buď nejsou vyjádřeny anebo jsou, ale zpravidla nikoli jménem samým, nýbrž výrazovými prostředky mimo ně. Tak na př. nominální věta *škoda ho* má časovou platnost praesentní (= *je ho škoda*), ale ta není vůbec vyjádřena, nýbrž se rozumí ze souvislosti. V staročes. větě *strach mě otjeti* (DalC. 99^a) rozumí se čas rovněž ze souvislosti a 1. os. je vyjádřena přidaným zájmenem *mě*; naproti tomu v slovesné větě stejného významu *strachuji se odjeti* vyplývá čas i osoba ze slovesného tvaru samého. Jméno *orel* může míti jako věta dvojitý význam: *a)* »orel letí«, *b)* »to je orel«, ale vyjadřujeme jej nikoli rozdílným tvarem, nýbrž rozdílnou výslovností, totiž v případě *a)* výslovností zvolací (*orel!*), v *b)* výslovností klidnou, oznamovací (srovn. 2. poznámku k § 21) atpod.

Nominální větou se vyjadřujeme v podstatě zcela jinak než slovesnou. Podle výkladu ZUBATÉHO nominální větou nominativní prostě jmenujeme svou představu, nazýváme jménem osobu nebo věc, která nám tane na mysli. Zvolání *maminka!* vyjadřuje představu, kterou mají děti, když spatří matku vracející se odněkud domů. Cítíme však velmi často, že nominální věta nejen jmenuje, nazývá osobu nebo věc, nýbrž nepřímou o ní něco praví. Tak v uvedeném zvolání *maminka!* tkví také význam »maminka jde«. Zvolací nominální věta *pomoc!* nejen jmenuje představu, kterou máme při spatření nějakého neštěstí nebo při své vlastní nehodě, nýbrž obsahuje i výzvu k jiným osobám, aby pomohly, t. j. znamená asi tolik, co slovesná věta »pomoc poskytněte, pomozte!«. Větu *lze to udělati* chápeme zpravidla ve významu »je lze to udělati«, t. j. do představy možnosti, vyjádřené substantivem *lze*, vtírá se význam časový.

2. Vyjádření tyto a jiné významy svým tvarem, svou flexí, jméno není schopno. To je zajisté jedna z hlavních příčin, proč vzniklo sloveso, ač již v dobách, které nedovedeme postihnouti ani srovnáváním nejstarších indoevropských jazyků. Je aspoň velmi

podobno pravdě, že je sloveso geneticky pozdější útvar než jméno a interjekce. Pro nás ostatně není otázka o genetickém poměru interjekce, jména a slovesa nějak důležitá. Nám stačí fakt, že se v historických dobách drží nominální věta vedle slovesné a arciť i vedle interjekční. Tento fakt na pohled překvapuje a snad bychom čekali, že primitivní větné typy, interjekční a nominální, ustoupí úplně nebo skoro úplně vyvinutému, výrazově zřetelnému typu slovesnému. Proč se tak nestalo, je otázka velmi složitá, na niž dnes úplně odpovědět ani nedovedeme a o niž nám ani nejde. Ale lze říci jen zhruba, že jedna příčina existence všech tří větných typů až do nynější doby je konservativnost v jazykovém vývoji a druhá ta, že často ani není potřebí vyjadřovati všechny významy, jež je schopno vystihovati sloveso, takže vystačíme dobře s větou primitivní, podle potřeby buď s interjekční nebo s nominální.

A tu se nabízí úkol vystihnouti obecně podmínky, za kterých se v historické době nominálních vět užívá, a tím určití aspoň zhruba jejich rozsah.

32. 1. Nominální věty se vyskytají nejčastěji při vzrušení, náladovosti. Dobře proniká tato podmínka v hojných staročes. případech, kde je nominální věta po deiktických interjekcích s původním významem »hle!« a kde jde právě o vzrušení, náladovost; na př.: *čakali smy světla, naliť tmy*; *uzře, ano pomoci třeba*; *aj toť syn tvój!* atp., v. v § 61. Protože deiktický význam slov *nali*, *ano*, *to* a j. většinou vybledl anebo tato slove zanikla, je v češtině nové takových nominálních vět méně než v jazyce starším; srovn. § 62-s. A drží se nejčastěji tam, kde zůstala náladovost. Po této stránce jsou velmi poučné případy s původní interjekcí *to*, *to-ti*. Nominální větu klademe za slovcem *to*, *toť* zpravidla jen tam, kde jde o vzrušení, náladovost; *jaký to rámus!*, *ký to čert!*, *toť obraz člověka!* (§ 62). Kde však *to*, *toť* nabylo významu »to, co vidíš«, tedy významu nenáladového, oznamovacího, užíváme nejčastěji věty slovesné: *to je pes* atp. za starší *to, pes!* (»hle, pes!«); srovn. k tomu v I § 48.

O tom, že je náladovost, vzrušení vhodná podmínka pro užívání nominálních vět, svědčí velmi hojně věty zvolací, na př. *orel!*, *chudák otec!*, *Václave!*; srovn. v § 2—5.

Dále tomu nasvědčují citové věty zvolací povahy, jako *běda*,

hoře (§ 7). Citových vět typu *strach, div* »je strach, je div« bylo v jazyce starším mnohem více než v novém (§ 7a). Protože jsou to nominální věty povahy nenáladové nebo aspoň méně zřetelně náladové, vzrušené než věty typu *běda!*, vyplývá z toho, že se náladovost časem stává vhodnou podmínkou pro hojně užívání nominálních vět. Dnes neříkáme »*div, člověče, jak se namáháš*«, nebo »*strach, aby se to nestalo jemu*«, jak shledáváme v jazyce starším, nýbrž se vyjadřujeme slovesnou větou: *je div, divně; je strach, mám strach*... Užíváme jména *div* jako nominální věty jen ve spojení *div divoucí (div divoucí, že neuhorel, § 8a)*, jména *strach* a j. pak zpravidla jen ve spojení s infinitivem: *strach se na to dívat, hanba o tom mluvit* atp. (§ 9i). Vidíme tedy, jak je bývalá volnost v užívání nominálních vět časem omezována. A nezřídka se tu setkáváme se zánikem větné platnosti; na př.: *naríká až běda; skákal, div se nestrhal* (§ 9a-5).

Hojně jsou po celou dobu historickou nominální věty imperativní a tázací; na př.: *chvála Bohu!, dobrý den!, ticho!, — co teď?, kdo s koho?*; srovn. v § 10 sl. I ty se vyznačují velmi často náladovostí, vzrušeností. Tak je i s mnohými kvalifikujícími větami; na př.: *nesmyslné žerty; marné, vše marné*; srovn. v § 14, 16a-5.

Nedostatkem náladovosti si bez pochyby vysvětlíme, že dnes nemůžeme užívatí některých nominálních vět oznamovacích, jako *čas, chvíle, právo, zákon*, jež zastihujeme v jazyce starším: *juž čas mně všiu (číši) vypiti; zákon jej ukřiževati*; vyššie úředníky *právo pohnati kmetem* atp., viz v § 22i. Zpravidla se v takových případech vyjadřujeme slovesnou větou: *je již čas, je zákon, je právo* atp. Jmenná forma je nám neobvyklá: srovn. na př.: *Vstaň, čas domů!* Jerábek NovPovíd. 63. Hledí sem i nepříliš časté užívání jmenné věty *třeba* »je třeba«, aspoň v západních nářečích, proti hojnému užívání v starším jazyce (§ 23i)*.

Z příkladů v části A je tuším dobře viděti, že jsou nominální věty velmi hojné v mluvě lidové. Jedna z příčin toho je zajisté ta okolnost, že je lidová mluva často náladovější, vzrušenější než mluva spisovná, zejména vědecká. Ve vědeckých pracích bychom

* Jméno *třeba* není archaismus, nezaniká vůbec, jak by se mohlo zdáti, nýbrž se drží velmi hojně, ale nejčastěji jen v nevětné platnosti: *přijdu třeba zítra* atp. (§ 23i).

marně hledali velmi mnohé nominální věty, jež jsou běžným výrazovým prostředkem v živé mluvě. A na druhé straně u autorů krásné literatury, jejichž mluva má vůbec známky živosti, nehledanosti, setkáváme se s nominálními větami velmi často; na př. u Klicpery, u Raise, u Herrmanna.

2. Náladovost, vzrušení není však jedinou podmínkou pro užívání nominálních vět; vždyť je zastihujeme také hojně tam, kde jde o klidné oznamování, o suchý popis, výčet atpod. Tu má zajisté veliký význam konservativnost v jazykovém vývoji; jazyk přestává často na starých vyjadřovacích formách i tam, kde má nové, zřetelnější, dokonalejší výrazové prostředky, v našem případě větný typ slovesný. To, co nomen svým tvarem nemůže vyjádřiti, snaží se jazyk vyjádřiti něčím mimo jméno, anebo se spokojuje s tím, že to vyplývá ze souvislosti (srovn. v § 31). Ba někdy pocítujeme potřebu, vyjadřovati se neslovesně, na př.: byl říjen: *louky požaty — stáda v údolí — pasáci kolem ohňů* (§ 19); ej, žilo sa kedysi, žilo: *komora plná, dvor plný, stavania plné* (tamt.). Nominálními větami vystihujeme jev, o něž jde, stručněji a názorněji než větami slovesnými. Proč, je jasné z toho, co bylo řečeno podle Zubatého o povaze jmenných vět v § 31: nominální větou jen jmenujeme, označujeme osobu nebo věc a tím se přibližujeme skutečnosti, vystihujeme ji co možná věrně, tak, jak na nás působí. Napsal-li Sezima: *louky požaty* ..., dovedeme si živě představit, jak si vyšel za krásného říjnového dne ven a jak jeho pozornost upoutaly požaté louky, stáda v údolí a pasáci u ohňů. Popis vyjádřený nominálními větami se velmi blíží výtvarnému projevu, obrazu, soše, modelu.

33. 1. Nominální věty se vyskytají nejčastěji jako věty samostatné, řídicí, ale celkem dosti často v souřadném souvětí s jinými větami jmennými nebo slovesnými; na př.: *maminka!, jaká pomoc!* (§ 2—3); *škoda o tom mluvit; — dospělý člověk a nedospělé skutky* (§ 16a); *kouká, holka pryč* atp. (§ 6a); dělali všechno možné, *ale žádná pomoc a j.* (§ 14). Srovn. ještě v § 76a.

V hypotaktické souvětí se spojují nominální věty buď samy nebo se slovesnými mnohem řídicí než v souvětí parataktické. V jazyce novém nalézáme nejčastěji hypotaktická souvětí gnómická, a to s oběma větami nominálními: *kolik hlav, tolik smyslů; jaký pán, takový krám* atp., viz v § 20.

Jiné případy jsou celkem nehojné; na př.: *štěstí*, že se nezabil (§ 31); *škoda*, žeš tam nebyl (§ 82); *možná*, že to není pravda (§ 232). Nominální věta je tu nejčastěji hlavní. Jako věta vedlejší je řídká; na př.: *myslím, že nelze o tom pochybovati*; dialektic. *hledím, že starěček Vitásek* (§ 63); *vizel, že mu ruka žimna* (t.). Z novočes. jazyka spisovn. sem patří *jak známo*; je to však bez pochyby podle něm. *wie bekannt*.

V jazyce starším shledáváme vedlejší věty nominální, kterých bychom dnes sotva mohli užítí; na př.: *velblúdi, ač vysoci*, avšak jsou jich léni skoci AlxŠ. 6; *jak mě hanba*, však povědě JiřBrn. 35^b »*ač je mi hanba*«; *jakož nesnadno*, ktož se obierá s smolú, by se jí nezlepil, tak nesnadno s světem se obierati a od něho se nezšerediti Štit. uč. 93^b₁; *jakž jemu rozkázáno*, učiniti puozdil (§ 211); *povinen jest to, jak právo*, dostatečně prokázati OlOrt. 39; *uzřě, že země porobena, všeho dobrého zbavena* (§ 211); *pravil mi, že taková neslýchaná žalost a pláč ...* (t.); *že tak chuten hřiech*, proto hřiechu neostanú (§ 221); *rozuměl sem, že jich opravdu jednoho po druhém teskno* Komenský Labyr. VIII, 7 (209); (štětec), *jenž ještě netvrd v nohy* (§ 221); *jeden múřěnin jim se ukáza, jehož tvář podlúhovatá* (§ 775); *když nám slunce blíz*, tehdy mámy horko (§ 221); tu jest veliké množství všeho, *co živěmu člověku třeba* (§ 231); *měřiti, co duši dobro, co lepší, co nejlepší* Alb. 15^a (Gebauer Slovn. II, 230); *poznati, co dobré a co lepší a co nejlepší* t. 72^b (t.); *která* (bohyně) *krašíie*, téj bude (jablko) dáno AlxV. 744; *třeba-li, hory převrátíte* (§ 231) »*bude-li potřeba*«.

Prísloví, kde bývá nominální věta v hypotaxi nejčastěji, podržují do dneška nominální věty z veliké části jazykovou konservativností, jsou to vůbec archaismy. A protože se mimo přísloví užívá v hypotaxi nominálních vět celkem zřídka, vyplývá z toho, že hypotaxe není v novém jazyce vhodnou podmínkou pro jmennou větu, že jmenná věta nepodlehla živému vývoji parataxe v hypotaxi, že do jisté míry ustrnula v svém vývoji. Srovnání s jazykem starším pak ukazuje, že se v něm užívalo nominálních vět volněji, že to byl živější větný typ než dnes. To má příčinu v tom, že starší jazyk není tak vzdálen od stadia, v němž se mnohé hypotaktické věty chápaly ještě za parataktické. Teprve časem, když se hypotaxe rozmohla, když se již ustálilo hypotaktické pojetí

jistých nominálních vět, jazyk se jich vzdával. Ale již v jazyce starším bývá v některých případech spona pravidlem; na př. u *třeba, lze, nelze* ve významě kondicionálním: *aby potom nebylo třeba těžšího očištění* Štit. ř. 127^{a2}; *bylo by lze* opět tomu | *doma býti u svých dietek* AlxV. 537; *by bylo kam lze utéci* AlxM. 21.

Hypotaktické nominální věty si podržuje nový jazyk jen v některých ustálených případech. Tak v typě »myslím, že ano«, *že ne, že nikoli*«, kde má nominální věta různý smysl podle souvislosti; na př.: *Je to pravda? Myslím, že ano* = »že je (to pravda)«; *Přijde? Zdá se, že ne* = »že nepřijde« atpod. Srovn. v § 30. Dále se drží nominální věta tam, kde je za ní infinitiv; na př.: *zdá se, že nelze o tom pochybovati*; je to tak špatné, *že škoda o tom mluvit*; ..., *aš hamba povídat*..., *aš se smutno pořívat* atp., viz v § 91; *myslím, že se toho netřeba lekat*. Bez infinitivu jsou takové nominální věty zřídka které běžné, nejčastěji buď neobvyklé nebo nemožné; na př.: *jeho nemoc se tak zlepšila, že už ani netřeba lékařské pomoci*; *pozorujeme, že to škoda* nebo *že ho škoda*; *udělal jsem takovou chybu, až mi hanba*. V dialektech tu a tam takové věty najdeme; na př.: *každý hovorí, že škoda toho dějčata* D.-or.

Na druhé straně vidíme, že nominální věty hypotaktické nezřídka ztrácejí větnou platnost, bez pochyby proto, že jsou jazyku nepohodlné. Hledí sem velmi hojný typ *nevím co dělat* s původní deliberativní větou infinitivní; srovn. v § 123. Dále na př. *třeba v podmíněčném významě »bude-li třeba« a co možná, pokud možná* (viz v § 23); *až běda* atp. (§ 91); *kdekdo tam byl* (§ 60s).

Ustrnutím vývoje nominálních vět k hypotaxi si vysvětlíme, že některé případy s nominálními větami v hypotaxi, jež shledáváme u novočes. spisovatelů, působí neobvykle, cize; na př.: *abyste se k tomu hlásili, co dávno vaše* Světlá SebrSp. XI, 265; *nemluví, než co nutno* Mahen, Člověk 110; *musí to být staré nástěnné hodiny s dlouhým kývadlem, na jehož konci tenký plechový a zajisté trochu skřivený kruh* Neruda SebrSp. I/IV¹, 9; *otec jej varoval, aby s ním nechodil, že to tupý a zanedbaný hoch*** SovaSp. II², 8;

* *Ano* je od původu interjekce, ale tu a jinde se chápe za výraz povahy nominální (§ 364).

** V podobě parataktické by byla tato věta docela dobře možná: *nechoď s ním, toť tupý a zanedbaný hoch!*

Škoda, kdyby jiný byl utrhl květ její »bylo by bývalo škoda« NěmcSp. V, 150.

2. Stará paratactická souvětí gnómičká chápeme často za jednu větu s podmětem a s praedikativním, doplňkovým jménem; na př. *učení* — *mučení* znamená nám totéž co slovesná věta *učení* (= podmět) *je mučení* (= praedikát), ale původní smysl je asi »kde je učení, tam je mučení«, jak vykládal ve čteních ZUBATÝ. Nebo jej lze vystihnouti souvětím »kdo se učí, ten se mučí«. Na to ukazuje i jiný způsob, jímž bychom mohli vyjádřiti toto přísloví, totiž: *učení, to je mučení*. Jde tu o slovesnou větu »to je mučení« se samostatným podmětem »učení«; a t. zv. samostatné části větné jsou od původu nominální věty (srovn. v § 511). Podobně *mladost* — *radost* znamená od původu »kde je mladost, tam je radost«. Nebo *devatero řemesel* — *desátá bída* neznamenal původně »devatero řemeslo je desátá bída«, nýbrž asi »kde je devatero řemeslo, tam je desátá bída« nebo »kdo dělá devatero řemesel, má desátou bídu« (»kdo se do všeho plete, má bídu«). Nebo *mnoho jidel* — *mnoho nemocí* znamenalo asi tolik, co »kdo mnoho jí, má mnoho nemocí«. Lašské přísloví *zočátek vody a kuřec chleba* (§ 20) bychom mohli říci v podobě »začátek vody — konec chleba« a rozuměti mu ve smyslu »začátek vody je konec chleba«, ale spojka zřetelně ukazuje na to, že jde od původu o souvětí. Kdybychom nahradili parataxi hypotaxí, znělo by naše přísloví: *kde začátek vody, tam konec chleba*; srovn. staročes. *kde bolest, tam bída* (§ 20). A slovesně bychom řekli: *kde začíná voda, tam končí chléb*. Podobně *host do domu* — *bůh do domu* znamená původně asi »když přijde do domu host, jako by přišel bůh«.

O původní souvětěné povaze svědčí také shoda slovesa s doplňkem: *čas jsou peníze* atd.; srovn. v § 641.

V těchto a pod. případech začalo se souvětí chápati za jedinou větu asi proto, že se jazyk chtěl vyhnouti hypotaktickému pojetí, kterého taková souvětí, původně paratactická, časem nabývala, když vůbec hypotaxe začala častěji pronikat. Srovn. v § 59.

Viz ještě v § 16s.

34. Po stránce časové mají nominální věty většinou význam praesentní; na př.: *maminka!* »maminka jde!«; *škoda ho* »je ho škoda«; *co dělat?* »co mám dělat?«; *oči jako oči* »jedny

oči jsou jako druhé«; *jaký pán, takový krám* »jaký je pán, takový je krám«; *nutno si pospíšiti* »je nutno...« atp. Dosti zřídka proniká význam praeteritální; na př.: *videli vohínek a žádnej u toho* (§ 6a) »žádný u toho *nebyl*«; *jag* bylo jedenáct hodin, *takové praščeňi* (§ 6a) »vzniklo takové praštění, začalo cosi praštět«; začala ho budít, *ale všecko marní* (§ 14) »všecko bylo marné«; ej, žilo sa kedysi, žilo: *komora plná, dvor plný...* (§ 19) »komora byla plná, dvůr byl plný...«; *celá silnice*, kam koukli, *jeden mrak* »celá silnice byla jeden mrak« Kubín Záp. 4.

A velmi vzácná je platnost futurální. Tak staročes. *třeba-li* a *možné-li* mívalo význam »bude-li třeba« a »bude-li možné«; srovn. v § 23.

Časová platnost nominálních vět vyplývá ze souvislosti, nikoli z jejich tvaru (§ 31₁) a je sekundární, protože původní význam nominálních vět je označování, pojmenování představy bez jakéhokoli vztahu k času (t.). Časové platnosti nabývaly nominální věty teprve později, hlavně vlivem slovesných vět, ale vývoj nešel tak daleko, aby se mohlo každé nominální věty užívatí podle potřeby buď o přítomnosti nebo o budoucnosti nebo o minulosti, t. j. ustrnul nejčastěji na platnosti praesentní, která z původního významu nominálních vět sama sebou vyplývá; na př. ve jmenné větě *maminka! tkví síma sebou* časový význam praesentní = »maminka jde, maminka je tu!«.

Užívání nominálních vět s praeteritální platností závisí na zvláštních okolnostech. Tak věty typu *videli vohínek a žádnej u toho* jsou od původu deiktické, užívalo se jich jen o přítomnosti a teprve změnou v pojetí nabývají významu minulého; srovn. v § 62. Nebo praeteritální platnost *n-ových* a *t-ových* participií (*dáno znamenie* = *bylo dáno...* atp., § 21₁) má původ v jejich resultativním významu; srovn. v § 46₁.

Tam, kde jde zřetelně o časový význam minulý nebo budoucí, bývá již v jazyce starém zpravidla věta slovesná, t. j. nomen se sponou *býti*; na př.: *čbána lze mluvití nebieše* Hrad. 131^b; *haňba (!) bieše toho reka* Baw. 187^a; — *tohoť nelze bude tobě* Kat. 3200; *potom budeš chtietí a nelzeť bude mě ti* DalC. 61^b. Tak je pravidlem i dnes. Říkáme na př.: *lze to udělati* »je lze...«, ale nemůžeme říci: *sotva to lze udělati* ve významu »sotva to bude lze udělati«.

Říkáme: *škoda ho!* »je ho škoda«, ale: *to bude škoda*, nebo: *to byla škoda*. Atpod. Proto některé případy u novočes. spisovatelů s praeteritálním významem působí zřetelně dojmem nezvyklosti. Na př.:

Jirí nepustil z myslí to, co Hubátius mu řekl... *Z toho pokušení* (= z toho vzniklo pokušení), aby sám se k deklamátorovi odvážil Jirásek SebrSp. XL³, 629; Šli až pod starou lípu... a tam se zastavili. *A zase ten živý hovor* t. XXXIV², 29 »zase se rozpředl ten živý hovor«; Venku harašil déšť. *A z něho v sedniče přítmi* t. 16; *Tentýž krutý boj druhého dne i třetího dne*. Bylo to hrozné a dlouhé Sova Sp. X³, 294; Byl bez přilbice, prostovlasý, *ale přes čelo znát zardělou rýhu* »bylo znáti« Leger SebrSp. XII, 139*.

35. 1. Nominální věty jsou v novočeské krásné literatuře dosti oblíbený stylistický prostředek, vhodný všudy tam, kde jde anebo může jít o vyjádření náladovosti, vzrušení, stručnosti a názornosti. Po této stránce se naše krásná literatura většinou dosti přibližuje živé mluvě, udržuje s ní souvislost. Viděli jsme však (v § 32¹, 33¹ a 34), že se některých nominálních vět užívá nevhodně místo vět slovesných. Je z toho viděti, že jsou podmínky pro užívání našich vět dosti složité, a pochopíme to, když si uvědomíme, že se drží již od dob velmi dávných vedle vět interjekčních a slovesných a že se tedy jejich funkční sféra vyvíjela za stálého styku, často i tlaku funkční sféry interjekčního a slovesného typu větného. Nevhodnost některých nominálních vět naší krásné literatury má vedle příčin připomenutých v předešlých výkladech i jiné, které arciž souvisí s původní povahou nominálních vět a s jejich vývojem, ale které je často velmi nesnadno obecně vyjádřiti. Vodítkem nám tu může býti jednak jazyk starší, jednak hlavně usus v živé mluvě, který je nepochybně výsledkem přirozeného vývoje. Pokusím se na několika příkladech osvětliti ještě některé jiné stránky nominálních vět.

U Jirásky v SebrSp. XL³, 18 čteme: Nejeť samotou, ale ve-

* Po této stránce je velmi poučná ruština. V ní jsou nominální věty velmi hojné, hojnější než v kterémkoli slovans. jazyce; srovn. u ŠACHMATOVA СИНТАКСИС 32 sl. Kde však jde o minulost nebo o budoucnost, klade se pravidlem spona; na př.: мороз »je mráz«, ale: был мороз, будет мороз (Šachmatov 41—42).

řejnou silnicí, *a tu přes tu chvíli nějaké vyrušení*. Jistě tu není nominální věta nějak zvláště vhodná; proto, že je málo konkrétní. Nominální věty v takovém vypravování nejčastěji vyjadřují představu, kterou má nebo měla osoba při ději zúčastněná; na př.: *dyš tam přijeli, mizerná chaloupka*, Francek poručil stát Kubín Klads. II, 262 »*byla tam mizerná chaloupka*« nebo »*spatřili m. chaloupku*«. Nebo konkrétně charakterisují situaci: *Pepig seg honem proutkem do vody, žádní zastádky*, udála se jim pěkná silnice Kubín Záp. 13. Dobře možná by byla v onom Jiráskově případě nominální věta na př. v této souvislosti a v tomto znění: *nejel samotou...; prohlížel si krajinu, rozmlouval se svou ženou a tu najednou boží dopuštění!*

V NR. IX, 214 uvádí ZUBATÝ z Mariových Kyvadel »větu ze samých jmen«: *Klepání, dva páni, vyšetřující soudce a písař*. Jsou to dvě nominální věty, jedna *klepání*, druhá *dva páni* — k ní se vztahuje aposice *vyšetřující soudce a písař* —, ale zcela nemožné, protože vyjadřují dvě představy stejné, totiž dějové povahy — »někdo zaklepal« a »vešli dva páni« — nestejnými jmény. Verbální substantivum *klepání* může mít větný význam »někdo zaklepal«, ale výraz *dva páni* by mohl v této souvislosti znamenati jen »to jsou (byli) dva páni«, nikoli »vešli dva páni«. Tento druhý smysl je třeba vyjádřiti nominální větou *příchod dvou pánů* (*vyšetřujícího soudce a písaře*). Ale mohly by býti tyto nominální věty asi v takovéto souvislosti: byl už celý zoufalý z toho hluku: *klepání, příchod dvou pánů, jejich hlasitá rozmluva, drncení telefonu*.

Z Ruttovy Batavie 5 jsem v § 19 uvedl tento citát: *Poslední vlna neklidu..., poslední lítostivá slova, pohledy a vzkazy..., zasklené ranní slunce...* a lokomotiva se rozjíždí. Smysl je asi tento: »přehnal se poslední vlna neklidu, padla poslední lítostivá slova, pohleděli na sebe, řekli si vzkazy...«. Poslední nominální věta je nevhodná; čekáme jméno dějového významu, asi *svit ranního zaskleného slunce* (= zasvitlo ranní slunce).

Nebo připomíná ZUBATÝ l. c. z Jaroslava Marii jinou nemožnou nominální větu, totiž *chvíle*, na př.: *Chvíle*. Mluvicí se dábelsky usmál; její smysl je asi »uplynula chvíle« nebo »po chvíli«. Na pohled podobná věta je možná na př. v této souvislosti: Byl jsem už netrpělivý; *pět hodin* a nikdo nepřicházel. Ale má význam »bylo pět hodin a nikdo nepřicházel« nebo »ani o pěti hodinách nikdo

nepřicházel«. Říkáme: »*co chvíli* (v lidové mluvě *co chvíla*) se něco stane«, ale zase je tu jiný smysl, totiž »každou chvíli« a také tvar je jiný (§ 67). A v jazyce starším měla nominální věta *chvíle* význam »je vhodná chvíle«: *juž toho chvíle*, by (ty) dobyl řečníka v cíle (§ 221).

U Šimáčka v SebrSp. V, 5 čtete: *ten okršlek továrních děl-níků příliš málo znám* v našich komnatách. Tu je příčinou nevhodnosti asi to, že se participium *znám* shoduje s 1. os. sing. *znám*

3. Věty nominální a interjekční.

36. 1. Některé nominální věty nabývají povahy interjekční, jak jsem vyložil v § 32, 43, 51, s, 72, 287 a v I§ 77; na př. *běda!*, *rány boží!*, *proboha!*, slovens. *hore*, *hor(e) sa* a j. Interjekční povaha se projevuje tím, že tato jména ztrácejí svůj konkrétní význam a vyjadřují často jen vzrušení, podobajíc se tak úplně interjekcím; na př. *bože*, to je trápení! = »*ach (och...)*, to je trápení!«; *honem tam skok* a již tam byl = »... *hop (hup)* a...«.

Citoslovný ráz proniká také v tom, že se všelijak mění tvar jména; na př. *božinku* > *božinke*, *božinkova*, *božinkove* (I§ 773). Z toho je viděti, že se toto jméno přestalo cítiti za flektivní tvar, že zaniklo povědomí o jeho souvislosti s týmiž tvary jiných jmen. O interjekční povaze svědčí i hláskové změny; na př. *na mou duši* > ... *duchu* (I§ 776); *ch* je tu buď napodobením mnohých primárních interjekcí s *ch*, jako *ach*, *och...*, nebo snad podle výrazu **máj ty duchu* (srovn. *máj ty smutku* l. c.). Možná, že jde o kontaminaci obou výrazů; ale i pak je to následek zatmění původního významu zvolací věty *na mou duši*, neboť jinak by sotva mohla vzniknouti neobvyklá podoba *duchu*. Sem náleží také zdlužení kořenné samohlásky ve *skok* (I§ 777).

A konečně na interjekční povahu ukazuje verbalisace, změna ve finitní sloveso. V I§ 778 jsem uvedl západoslovens. *pravda-ce*, jež se svou mechanickou verbalisací, přidáním plurálové koncovky *-te*, *-ce*, úplně shoduje s *na-te* (I§ 12). Lze tedy s právem předpokládati, že *pravda* nabylo povahy interjekční, asi »vid', že!«. Druhý příklad je *skok*, *skók* > *skoknouti*, *skókat*, *skokýcat* (I§ 777). Interjekční povaha jména *skok*, *skók* je tuším dobře patrná z dokladů,

které jsem l. c. uvedl. Srovn. ještě na př.: A on vždy — *skok a skok* | a ona za ním, co jí krok Erben Svat. koš.; je tu týž smysl jako v *hop a hop**. Jiné příklady verbalisace jsou *běda* > *bědákati*, *bědovati* a *hoře* > *hořekati*, *hořekovati* (I§ 771-2). Ve všech těchto případech se nominální věta verbalisovala, až když se začala chápati za interjekční. Proto jsem o nich vykládal v I. díle.

2. Nominální věty povahy citoslovečné, pokud se neverbalisovaly, dílem zachovávají původní větnou platnost, dílem ji ztrácejí jako jiné věty citoslovečné; zvolá-li někdo jen *bože!*, je to svou platností skutečná věta, zvolá-li však *bože, to je trápení!* je *bože* jen částí následující věty slovesné. Srovn. k tomu na místech uvedených sub 1 a v I§ 13 sl.

3. V jednom případě můžeme dobře sledovati vznik interjekční povahy u původních vět nominálních. Zvolání *běda* je nám dnes výraz (věta) interjekční. V DalC. 66^b čteme: *běda mně jest nebohu!* Nominální věta *běda*... je tu změněna v slovesnou přidáním sponového slovesa, jak to pozorujeme i jindy velmi často: *třeba* > *je třeba*, *škoda ho!* > *je ho škoda* atd. (§ 45). Dnes však nemůžeme zvolati *běda je mi!* Proto, že je *běda* v našem jazykovém cítění už citoslovce, nikoli jméno; a interjekce se zpravidla verbalisují jinak než přidáním spony; srovn. o tom v I§ 9 sl. Spona se přidává jen v případech typu *on je hr* (I§ 9₄), ale ty jsou povahy zcela jiné, než je *běda!* Doklad z DalC. tedy svědčí, že se *běda!* cítilo ještě za jméno, za jmenovou větu, nikoli již za interjekci, za interjekční větu.

4. Někdy naopak nabývají věty interjekční povahy vět jmenových. Tak se původní deiktická interjekce *ano* (>hle!<) chápe za potakací adverbium s větnou platností, tedy za nominální větu, a to adverbialní; na př.: *byls tam?* — *ano*. Srovn. I§ 32 a I§ 21^{a5}. Podobně je tomu s potakacím *to*, *toť* (srovn. v I§ 46); na př.: *zdali máš ženu?* — *i toti, pane* Gesta Kl. A bývá to i v jiných významech, vzniklých z původního deiktického. Tak ve významě místním »zde, tu«; na př.: *kde ste bele?* — *jenom toť* (hanác.) »jen zde [jsem byl]«. Srovn. v I§ 47.

* Jindy se nominální věta *skok* stala adverbium; srovn. v § 72a.

4. Adverbialisace nominálních vět.

37. Mnohé nominální věty ztratily svou původní větnou platnost, staly se jen částí předcházející nebo následující věty, a to adverbialním určením; o nich vyložím v § 66 sl. a o některých byla řeč v části A (§ 9₂₋₇, 16₁, 10₁, 18, 23). Některá jména, substantiva i adjektiva, nabyla povahy adverbialní nepochybně již tehdy, když ještě měla větnou platnost; na př.: *zima* »je zima« (= *co je?*) > »je zimavo« (= *jak je?*). Nenastala tedy změna ve větné platnosti, nýbrž v chápání jména, které je nositelem větné platnosti, jako slovního druhu; lze proto mluvit o změně nominální věty substantivní nebo adjektivní v nominální větu adverbialní. Nazývám ji stručně adverbialisací nominálních vět. Někdy se vlivem tohoto nového pojetí změnil i tvar jména*. Jde o případy, kde se bývalá nominální věta časem změnila v slovesnou přidáním spony (§ 45): *zima* > *je zima*.

a) Substantiva.

strach, div, hanba, škoda, hrůza, radost, žel atp.

Tato substantiva a adjektiva si nezřídka zachovávají svou substantivní povahu i jako nominální věty citové; na př.: *jaký div!*; *jaképak strachy!*; *veliká škoda!* »je to veliká škoda«. Připomněl jsem však již v § 9₁, že se ve spojení s infinitivem pocívuji tato substantiva za adverbia; na př. *strach se na to dívat, hanba o tom mluvit, škoda to poslouchat*. O tomto novém pojetí svědčí zřetelně ta okolnost, že nahradíme-li tyto nominální věty slovesnou větou sponovou, mívá spona, pokud rozlišuje gramatic. rod (v praeteritu a v kondic.), tvar neutrální, i když jde o jméno mužs. nebo žens.; na př.: *bylo strach se na to dívat; bylo by škoda to poslouchat*. A priori by bylo možné se domnívati, že *bylo strach se na to dívat* vzniklo ze staršího *byl strach, bylo by škoda...* z *byla by škoda* atd., t. j. že se adverbialní pojetí našich jmen vyvinulo až tehdy, když se nominální věta proměnila přidáním spony v slovesnou.

Kdyby byla adverbialisace pronikla až ve formě slovesné, byly by zněly naše věty původně jen *byl strach, byla škoda...* Tu by-

* Adverbialní ráz některých substantiv byl u nás konstatován už dříve, ale nebyl spojován s původní větnou platností.

chom sotva pochopili adverbialisaci jmen *strach*, *škoda* a j.; jsou to gramatické podměty a tato funkce by nebyla přízniva vzniku adverbialního pojetí; bránil by tomuto novému chápání i gramatický tvar spony, tvar mužský při *strach*, žens. při *škoda* atd.

Adverbialní pojetí povstalo beze vší pochyby již v podobě *strach se na to dívat* atd., kde je jméno ještě nominální větou. Tu nemělo *strach*... při sobě sponu, která by mohla chrániti svým tvarem (*byl*...) původní substantivní význam. Nebylo podmětem, nýbrž bylo samo celou větou a proto se mohl změnit jeho substantivní ráz v adverbialní. Tomuto novému pojetí tedy nic nevadilo. Když se — jako často jindy — nominální věta změnila v slovesnou (§ 45), užito sponového slovesa v tvaru hovějícím adverbialnímu chápání původního jména, tedy v tvaru neutrálním, *bylo strach*, *bylo by škoda* atd. Podobný jev shledáváme u nominálních vět adjektivních, kde se někdy mění flexivní tvar adjektiva samého v adverbialní; srovn. dále v § 42.

Adverbialisují se naše jména i mimo spojení s infinitivem. Říkáme na př.: *bylo ho* (nebo *mu*) *hanba*; *bylo by ho škoda*. U Kubína v Lidoml. 108 čteme: *stejskal, aš bylo běda*. Také tu vzniklo adverbialní pojetí jmen již tehdy, když se jich užívalo zpravidla jako vět nominálních; a když se časem měnily ve věty slovesné, spona se tomuto adverbialnímu pojetí tvarem přizpůsobila. O sekundárním pojetí adverbialním svědčí dále i to, že se naše jména blíže určují adverbium, nikoli shodným adjektivem: *bylo ho velmi hanba*; *bylo by ho velmi, dosti škoda*. Jde o bližší určení jako na př. ve *velmi dobře*, *velmi špatně* atd.

Vedle toho se klade i shodné adjektivum přívlastkové a spona má rovněž shodný tvar: *je, byla ho veliká škoda*; *to je veliká hanba*; *to by byl veliký div* atpod. Tu si jména jednak plně zachovávají svou povahu, jednak se chápou za adverbia. Toto dvojí pojetí původních jmen není nic divného, protože jde o změnu původního rázu; jazyk se nezřídka v takových případech kolísá. Možná, že tu jde jen o boj mezi pojetím a gramatickou formou; říkáme-li na př. *bylo by ho škoda*, je *škoda* adverbium jen pojetím, nikoli tvarem. Při konservativnosti ve vývoji vyjadřovacích prostředků je dobře možné, že tu forma zvítězila nad skutečným významem, t. j. že se vlivem flexivní podoby *škoda*, nijak se nelišící od nominativů *ryba*, *ruka*

atd., udržuje i gramaticky shodný atribut (*veliká*) a spona (*byla, byla by*), ač význam, pojetí našich jmen jako adverbii žádá atributivní adverbium a neutrální sponu (*bylo velmi škoda*).

Je tu ještě jedna důležitá okolnost; *škoda* jako původní substantivum má při sobě genitiv, zvaný adnominální, který vyjadřuje totéž, co předmět při slovese: *škoda ho, toho* atd. (|| *škoditi mu...*). Tento genitiv si podržuje i tehdy, když je chápeme za adverbium: *bylo by ho velmi škoda*. Zase vidíme, jak je jazyk ve svých výrazových prostředcích konservativní, jak podržuje i při novém pojetí něco, co vzniklo při pojetí starším, původním. Při substantivě *strach* klademe dnes předložkový pád *z čeho*, ale v jazyce starším bývá ještě pouhý gen.; na př. *strach pekla* RokycPost. B 185 (Šimek 499). Podobně říkáme *radost z čeho* za starší *radost čeho*, asi podle *radovati se z čeho*.

Substantivum *žel* má proti ostatním jednu důležitou zvláštnost; tvoří se k němu v starém jazyce komparativ *želejé*: *jemu jest želejé toho hříecha* než svého protivenství »víc žel« AlbC. 51^b; *mněť jest i bude želejé* Baw. 1^b atp., viz u Gebauera v HistMluv. IV, 213. Z toho je zřetelně viděti, že se *žel* chápalo za adverbium; adverbialní komparativ vznikl napodobením tvarů typu *bohatějé*. V prvním dokladě má při sobě genit. *toho hříecha*; tento adnominální genit. je zbytek původního významu substantivního.

Se *žel* se shoduje i *haňba*, k němuž vzniklo dialektic. komparativní adverbium *haňběj, haňběši*: *může ťa byl haňběj* Bartoš D. I, 155; *haňba vás, mládenci, haňba...*, *ešče haňběši...* BartošPis. (1889) XI. Srovn. u Gebauera l. c.

V nářečí císařovském má i *škoda* komparativ *škoděš*: *bude škoděš té jetelene* jak teho ovsa Malovaný I, 224; srovn. v § 401.

38. *lze (nelze)*.

Je to od původu substantivum, psl. **lъga*, souvisí s adjekt. *лѣгъкъ*, *lehký* a znamenalo původně »lehkost, snadnost«. Ukazuje na to tvar: z **lъga* vzniklo palatalisací způsobenou předcházejícím jerem *lъza*, v češtině *lъza, lza*, laš. *jza, jiza**, slovens. *lza, lza*, přehláskou *lze, lze*. Na substantivum ukazuje adnominální genitiv

* Palatální *l* se tu změnilo v *j*; hojná je tato změna v čakavštině: *judi* < *ludi*.

v staré češ.: *toho jest nelze* »toho je nesnadnost, nemožnost« ŠtítE. 205; *tohoť nelze bude tobě* Kat. 3200 atp. Dále je zcela zřetelná substantivní povaha při významě »nepohoda, vánice, metelice«, který má naše jméno místy v nářečích. Srovn. o tom o všem u LANGA Rozpr. 3 sl. a u ZUBATÉHO ve SbornFilol. I, 147 sl.

Pokud se tohoto jména dnes užívá jako nominální věty, chápe se za adverbium (s větnou platností), shodné s *dobře, zle* atd., a bývalo také pokládáno za původní adverbium *lze*. Toto pojetí se projevuje gramaticky tím, že proměníme-li nominální větu ve slovesnou, má spona tvar neutrální: *bylo lze (nelze) to udělati, bylo by lze...*; *nebylo jiza* Loriš 88. Není to pojetí nové, jak ukazují některé doklady ze staršího jazyka; na př.: *by bylo kam lze* utéci AlxM. 21 (= *by bylo lze, kam utéci*; srovn. v § 12s).

O adverbialním pojetí svědčí bližší určování adverbium (*to nijak nelze*) a také to, že se místo adnominálního genitivu *toho lze, nelze* atd. klade nominativ; na př.: *u boha všecko lze jest* Krist. 63^a (Gebauer Slovn. II, 299). Zájmeno *všecko* je zde podmět jako na př. ve větě *všecko je dobře*; původní podoba byla *u boha všeho lze (jest)* = »u boha (je) snadnost, možnost všeho«*. Nebo: *ač jest lze obě* a není-li *lze oběho* (v 2. větě je ještě genit.) Kruml. 183^b (Gebauer tamt.). I dnes říkáme: *to lze, nelze*. Tvar *co*, na př.: *udělám všecko, co lze*, je zde od původu genit. *čso* (>čeho *lze*), ale chápe se arcíř časem za nom.**. Tyto případy s *co* jistě podporovaly nahrazování tvarů *toho, všeho...* tvary *to, všecko* atd.

39. *třeba, potřeba, potřebie.*

Substantivní povaha těchto jmen proniká zcela zřetelně. Mívají při sobě genitiv (srovn. sub 1): staročes. *třeba bicě, netřeba přiesných slov, nepotřeba mnohé řeči* atpod. (§ 23₁); novočes. *je toho třeba, potřeba, potřebí*. Určují se někdy blíže shodným adjektivem: staročes. *kterěť potřebie* tak kruto jest? »která potřeba je

* LANG Rozpr. 12 pokládá za možné vykládati toto místo takto: »u boha je všecko v snadném, možném«; *všecko* by byl nom. od původu a *lze* lokál způsobový. Mně se to nezdá možné; jednak po stránce významové, jednak proto, že by lok. zněl *lzi*.

** Je to paralela ke známému *nemám nic* (< *ni-čso*), kde se původní gen. *nic* chápe za akus.

tak nutná?« Kat. 1491; novočes. *nutná potřeba*. Spona mívá tvar žens.: novočes. *byla toho nutná potřeba*.

Proniká však zřetelně i sekundární povaha adverbialní. Především z toho, že se naše jména blíže určují adverbiiem; tak v novém jazyce: *je velmi třeba, potřeba, potřebí**. Za druhé z toho, že mají při sobě nikoli genit., nýbrž nominativ, hlavně v lidové mluvě; na př.: *je ti tu potřeba?* Hors.; *iba to bolo treba teraz Ďurovi* Timrava DedinsPov. 23. Ve spisov. češtině bývá genit.: *je toho třeba, potřeba, potřebí*. V starším jazyce shledáváme *čso, co*; na př.: *co vem třeba*, toho ptajte Mast. 320. Tato »osobní vazba« (LANG Rozpr. 20) není po stránce gramatické nepůvodní, nýbrž stará; *čso, co* je zde původní genit., který se držel i tehdy, když se jinde kladlo *čso, co* místo akusativu, ve funkci akusativní (*dělati čso...*) a proto se i zde chápal za akus.-nomin. Podporoval změnu genitivu v nom. i v případech *toho třeba > to třeba*, kde genitiv nenabyl platnosti akusativní a nominativní; srovn. v § 38 *co lze*. A konečně svědčí o adverbialisaci našich jmen kladení neutrál. spony: *aby potom nebylo třeba* těžšieho očistenie na onom světě Štit. ř. 127^{a2}; novočes. *bylo třeba, potřeba, potřebí to udělati*; neměle aňi, *čeho belo potřeba k vaření a jídlo* Tvrdý 135; *tu ti nebelu potřeba* Hors.; *bylo třeba* Loriš 89; *iba to bolo treba* Timrava DedinsPov. 23.

Jak jsme viděli v § 37, neproniká adverbialisace po všech třech stránkách ani u všech našich jmen stejně. Podoba *potřebí*, vyskytující se v nové knižní češtině, je nám zřetelným adverbiiem; říkáme *velmi potřebí*, nikoli *veliké potřebie* jako v jazyce starším; spona *bylo* se arcit' shoduje s neutrál. tvarem *potřebí*, ale nejsme si dobře vědomi příbuznosti s jinými jmény vzoru *znamení*; zbytek původní substantivní povahy je v adnominálním genit.: *je toho potřebí*. Také tvar *třeba* pocítujeme za adverbiiem, jak svědčí určení

* ZUBATÝ (SbornFilol. I, 161 pozn.) v tom vidí známku sekundární slovesné povahy, známku verbalisace (srovn. v § 443). Adverbiiem může být i arcit' znakem verbalisace i adverbialisace (sr. výše sub 1); v konkrétním případě je potřebí ohlédnouti se po vývoji i s jiných stránek, abychom mohli rozhodnouti, svědčí-li adverbiiem pro to či pro ono. Spojování našich slov s neutrálním *bylo* — viz dále shora — svědčí o adverbialisaci a verbalisaci třeba předpokládati pro výhod. slovenštinu, jak ukazuje mechanický novotvar pro praeteritum *trebalo* (§ 44^{a2}).

adverbiem (*velmi třeba*) a neutrální spona (*bylo třeba*). Podoba *potřeba* se kolísá mezi obojím pojetím: *je toho velmi potřeba, bylo potřeba* || *byla toho nutná potřeba*. Od úplné adverbialisace chráníly naše jméno ty případy, v nichž se ho užívá jako části věty, předmětu, a jež nevznikly verbalisací z nominálních vět; na př.: *mám velikou potřebu toho a toho**.

40. 1. *zima, tma*.

Také tato jména nabyla jako nominální věty povahy adverbialní; svědčí o tom neutrální spona ve větné formě slovesné: *bylo, bylo by zima, tma*. Dále bližší určování adverbiiem: *je, bylo velmi zima, tma*. A je to patrné i ze smyslu našich vět; *je, bylo zima, tma* nechápeme ve smyslu »*co je, bylo*«, nýbrž »*jak je, bylo*«.

Vedle toho se drží i staré způsoby: *byla veliká tma, zima*. U druhého jména se liší oba způsoby podle významu; s dat. osoby, na př. *mi*, užíváme jen vazby neosobné: *bylo velmi zima* znamená »*es war sehr kalt, bylo mi velmi chladno*«, t. j. vyjadřuje jen tělesný pocit || bez dativu říkáme: *byla veliká zima* i *bylo velmi zima* = »*bylo zimavé počasí (Kälte)*«; — ve významu roční doby je *zima* plné jméno: *byla dlouhá, krutá... zima* (nikoli *bylo dlouho zima, bylo krutě zima*).

Na sekundární adverbialní povahu našich jmen ukazuje konečně to, že mají v některých nářečích komparativ a superlativ adverbialního významu. Gebauer (HistMluvn. IV, 213) uvádí tvary *tměji, ziměji* a *nejtměji, nejziměji*. Místy v lidové mluvě zní tyto tvary *tměj (tmňej), ziměj (zimňej)* nebo *tmějč, zimějč*. Z nářečí císařovského připomíná Malovaný I, 224 tvary *tmněš a zemněš*; na př.: *nětemněš* bude až po puť noce; fčeraá belo *zemněš* jak dnes. V mor.-slovens. nářečí je tvar *zimějši* (= »*chladněji*«) Folprecht 55**.

Adverbialní pojetí pronikalo už v dobách starších; u Blah. 196 se čte: *bude velmi tma*.

* Podoba *spotřeba* je beze vší pochyby nová, utvořená podle slovesa nebo ze slovesa *spotřebovati*; je to proto plné substantivum.

** Je to tvar s koncovkou *-ejší*, obvyklý u adjektiv: *pekňejší, krásňejší...*, a je to od původu složený tvar neutrální, staročes. *bohatějšie* atd. V adverbialní platnosti jej má slovenština (*pekňejšie...*). Hanácká adverbia na *-ěš* jsou tytéž tvary, jen hláskově změněná: *pekňejšie > -ejší > -ejši > -ěš*.

A podle *bylo zima* atd. ujalo se neutrum i ve větách s jinými slovesy, na př.: *udělalo se zima*.

2. čas, večer, půlnoc apod.

Na adverbialisaci ukazuje neutrální spona: *dyž ale přišlo noční čas* Hošek Uk. 41; *juž bylo samej večir* Kubín Záp. 194; *dyž bylo večir* t. 192; *dyš bylo večer* Kubín Lidoml. 108; *dež belo pul noc* Tvrď 118.

I tu se jméno adverbialisovalo již tehdy, když mívalo větnou platnost, když bylo nominální větou. Na př. *čas k snadnějšíemu přistúpiti* (§ 22i) znamenalo »je vhodný čas...«, ale začalo se chápati ve významu »je časné«, jako říkáme *je pozdě, brzy* atp. Když se pak místo nominální věty ujímala slovesná, přizpůsobila se spona tomuto adverbialnímu pojetí substantiva *čas* a vzniklo *bylo čas*, jako říkáme *bylo pozdě* atd. Toto pojetí proniká i ze smyslu našich vět; na *bylo večer* se ptáme nikoli »co bylo?«, nýbrž »kdy (to) bylo, v které době?«.

Na původní substantivní povahu ukazuje nejen tvar *čas*, nýbrž i ve shora uvedeném dokladě shodný adjektivní přívlástek *noční*. Zase tedy jde z části o nesouhlas mezi významem a gramatickou formou: atribut je podle gramatické formy *čas*, spona *bylo* podle adverbialního významu.

3. pravda.

Říkáme: *je, byla to svatá pravda*; atribut i spona se náležitě shodují s gramatickým tvarem *pravda*. Ale říkáváme také: *bylo to pravda*; neutrální spona svědčí tomu, že se nominální věta *pravda* začala chápati za adverbialní. Toto pojetí proniká zřetelně v případech, kde se *pravda* nezměnila ve větu slovesnou, sponovou, nýbrž splýnula s jinou větou; na př.: *bylo to pravda hrozné*; srovn. v § 18.

4. bída*, pokoj, konec.

O jejich sekundárním pojetí adverbialním svědčí neutrální spona; na př.: *bylo velká bída* vo peníze Hošek Polens. 133; *dyž bylo bída* tamt.; *tenkrát bylo bída* Hošek Uk. 2; — *aby bylo... pokoj* Kubín Záp. 194; *hned bylo pokoj* Kubín Lidoml. 108; *dě mo tu, habe belu pukuj* Hors.; — *a bylo konec* Kubín Lidoml. 108;

* Toto jméno nemá citový význam jako s ním příbuzné *běda* (§ 37).

jak přišel tatínek, *belu kunec* Hors. Při *bída* se klade ve mnohých nářečích jen shodná spona *byla*, při *pokoj* a *konec* je neutrum časté, ale nikoli obecné. Jako jinde bývá i tu pojetí čistě substantivní: *byla velická bída* atp.

41. 1. věru.

Tohoto akusativu užíváme jako potakací věty kvalifikující (§ 171); na př.: *věru, je to tak*. Klademe někdy při něm interjekci *ba* (*ba věru*), která byla původně samostatnou větou, ale časem splynula s *věru*, protože vyjadřuje v podstatě totéž co *věru*; řeknu-li k něčemu *ba* nebo *ba-ba*, jde o tžž význam, jaký má *věru*.

Podle tvaru je *věru* akusativ k substantivu *věra* || *víra* < *viera**, podle významu je to akus. adverbialní. Je dosti starý; vyskytá se již v starším jazyce; na př.: *ba věru, že to syn boží bieše* DivVít. 31; *věru*, tím se nemeškajme t. 59. Ale přece není tento akusativ od původu, nýbrž místo nominativu *věra*. V slovenštině se vyskytá podnes nomin. *vera* ve významě našeho *věru*; nemá sice zpravidla větnou platnost, není to nominální věta (adverbialní), nýbrž část věty, adverbialní určení, ale to vzniklo z bývalé věty nominální. Srovn. o tom v § 724.

Akusativ dostalo naše jméno, když se začalo ve větné platnosti chápati za adverbium, jak jsme viděli u mnohých jiných jmen. Původní význam našeho jména jako nominální věty je »víra tomu budiž, věřte tomu!«; na př.: *věra, že to syn boží bieše!* Když se tento smysl zatemnil, nabylo významu asi »ba, ovšem, zajisté«; tomuto adverbialnímu významu se přizpůsobil i tvar a vzniklo *věru*. Nominativ byl odstraněn proto, že se jím v historické době nejčastěji vyjadřuje podmět anebo že má platnost vokativu (srovn. v § 66s).

Často akus. *věru* ztratil i větnou platnost a stal se příslovečným určením věty, s ním tvořil původně souvětí; na př.: *věru nevím, jak to je*. Tu jde o další stadium vývojové, o němž viz v § 724.

2. moc, síla, hromadu, trochu, hrázu.

V lidové mluvě se hojně vyskytá substantivum *moc* ve větách typu *přišlo jich moc, je, bylo jich moc*; chápe se za adverbium asi

* Srovn. *běda* || *bída* < *bieda*.

ve významu »hodně, mnoho«. Je to nomin. jména, které se vyskytuje i v jazyce spisovném, a to s významem »síla, Macht«. A tento význam tkví také v oněch dialektických příkladech typu *je jich moc*, jenže »síla« se tu chápe ve významě kvantitativním, číselném = »mnoho, hodně«. V tomto významě se také užívá substantiva *síla*; na př.: je tam *síla švestek* Kubín Lidoml. 108. Psychologický pochod této významové změny lze vyjádřiti takto: co má moc, toho je mnoho. Pojetí substantiva *moc* jako výrazu příslovečného má svůj začátek v dobách, kdy se ho užívalo jako nominální věty, kdy tedy znamenalo »je (jich...) síla«. Tak je tomu někdy i dnes; na otázku »kolik je jich?« odpovídáme *moc* = »moc je (jich)«. Když se pak za nominální větu začalo užívatí slovesné věty sponové, přizpůsobila se spona tomuto adverbialnímu pojetí neutrálním tvarem: *bylo (jich) moc*. A podle těchto slovesných vět sponových začalo se slova *moc* užívatí také ve větách se slovesy jinými, *přišlo jich moc* atp., které nevznikly verbalisováním vět nominálních a v nichž se tedy nemohl vyvinouti adverbialní ráz substantiva *moc*. Podobně se stalo i se subst. *síla*: *urodílo se síla bandoru* Kubín Lidoml. 108.

Tak se vyvíjela i substantiva *hromada*, *trocha* a *hrůza*, jenže vlivem adverbialního pojetí nahradila nominativ akusativem *hromadu*, *trochu* a *hrůzu**; na př.: *je jich tam hromadu, trochu* Ús. ob.; *už je tomu hromadu let* Hošek Polens. 133; *je ich tam hromadu* Folprecht 41. Vlivem adverbialního pojetí bývá ve sponové větě slovesné *bylo: belu jich tam hrumado, trucho* Hors. atpod. Ale je možný i původní nominativ: *byla jich tam troška*. Někdy je nomin., ale spona *bylo; bylo tam trocha chtapečů* Folprecht 41; tu je tvar původní, pojetí však nepůvodní, adverbialní, a spona se shoduje nikoli s tvarem, nýbrž s novým pojetím.

Podle těchto vět sponových vznikaly i věty s jinými slovesy, na př.: *přišlo jich trochu, hromadu; hrůzu lidí tam stálo* Kubín Lidoml. 108 atp. A na podobení takovýchto vět si lze vysvětliti také věty jako: *došlo ich plná zahrádka* Folprecht 41. Jméno *zahrádka* nemá samo o sobě adverbialní význam, ale ve větě *je jich*

* Subst. *hrůza* má od původu význam citový, ale nabylo významu číselného = moc, síla, mnoho. To je jev běžný: (*naříká*) až *běda* = velmi; (*naříká*) *strašně* = velmi, mnoho atpod. Srovn. pozn. 1 k § 92.

plná zahrádka označuje množství, počet jako *hromadu, trochu* ve větách *je jich tam hromadu, trochu*; a protože se říká *bylo jich tam hromadu* a dále i *přišlo jich hromadu*, napodobením těchto případů vzniklo i *došlo ich plná zahrádka*. Původní typ větný je to sotva, protože spojení slovesa *jíti* se substantivem *zahrádka* vadí přirozený význam obou slov*.

3. Typ »*ještě chvilku* a byl by se zadusil«.

Doložil jsem tento typ v § 167. Akusativ *chvilku* má větnou platnost, asi »*ještě chvilku* kdyby to bylo trvalo«. V podobných větách shledáváme nomin.: *ještě jedna taková bórka* a je pu vubíl (Hors.) = »*přijde-li ještě jedna bouřka*«. Podle toho se lze domnívati, že v prvním příkladě byl původně rovněž nomin. (*chvilka*) a že znamenal asi »*kdyby to byla bývala chvilka*« nebo »*kdyby byla bývala uplynula ještě chvilka*«. Velmi dobře tomu nasvědčuje tento slovens. doklad: *minúta, ako zaspalo* (dítě) Timrava Dedins-Pov. 118 = »*je to minuta, co usnulo*«, »*uplynula minuta od toho, co...*«. Tu se nominativ zachoval, protože se hodí do větného významu, který má; podobně i v dokladě *ještě jedna taková bórka*. Věta »*ještě chvilka* měla původně časový význam jako sloves. *minúta*, ale chápeme ji poněkud jinak, protože je ve spojení s jinou větou. Tu se hodí pojetí adverbialní »*ještě chvilku* kdyby to bylo trvalo« a proto byl nomin. nahrazen akusativem.

Že záleží na souvislosti, ukazují dobře tyto dva případy (z § 167): *ještě pár kapek* a *stačí to* || *jediný chybný krok* a *byl by se sřítíl do propasti*. V prvním dokladě cítíme výraz *pár kapek*, který může být nomin. i akus., za nomin., protože mu rozumíme ve smyslu »*kdyby spadlo pár kapek*«. V druhém dokladě je možné pojetí nominativní i akusativní: a) »*jediný chybný krok* by byl stačil a...«, b) »*kdyby byl udělal jediný chybný krok*, byl by se sřítíl«.

Akusativ se klade i v případech jako: *ještě trošku* a *bude dost*. Tu jde o adverbialisaci původní nominativní věty jako v dokladech sub 2, jenže poněkud v jiné souvislosti.

* Je možné, že věty typu *přišlo jich moc* a *došlo ich plná zahrádka* vznikly jinak, ze souvětí, jehož druhou částí byla nominální věta *moc* a *plná zahrádka*; srovn. dále v § 60s.

b) Adjektiva.

42. Typ *dobro čísti svaté písmo a lépe píti čistou vodu.*

1. Jde o nominální věty adjektivní s infinitivem; adjektivum je buď v pozitivě nebo v komparativě (superlativě). Na př.: *marnomluvit* »je marné mluvit« (§ 14); *těžko se s tím setkat* (§ 22a); slovens. *neslobodno zabúdat* (tamt.); staročes. *dobro čísti svaté písmo* Štit. (§ 22₁); *těžké vždy bojovati* Štit. (tamt.); — novočes. *lépe o tom nemluvit*; staročes. *lépe, lépe v manželství píti asa čistou vodu* Štit. ř. 84^b₂; *lépe přielišnosť takých věcí obřezati* t. 38^a₁.

2. S těmito případy je paralelní substantivní typ *strach se na to dívat*, o němž byla řeč v § 37. V něm se substantivum začalo časem chápati za adverbium a totéž pozorujeme také u adjektiv při infinitivě, jak vyložil ZUBATÝ ve Sborní Filol. I, 156 sl. Veskrze se adverbialisovaly komparativní (a superlativní) tvary adjektivní; neutrum *lépe* je nám v *lépe o tom pomlčeti* atd. adverbium. Tak je tomu arciž i v slovesné formě větné, vzniklé z nominální: *je lépe o tom pomlčeti*; *lépe* je tu od původu přísudkový přívlástek, přísudkové, doplňkové adjektivum neutrální jako na př. ve větě *to je lepší*, ale chápeme je za adverbium. To je jasné z té okolnosti, že tvary typu *lépe*, t. j. staré jmenné tvary komparativní, mají v pozdější době historické a dnes všudy jen význam adverbialní; na př.: *udělej to lépe*; *udělal to hůře, snáze*, než jsme mysli; *vystoupil výše* atp. Proto se tam, kde si adjektivum zachovalo přísudkovou platnost, kde se nechápe za adverbium, užívá v jazyce starším novotvaru *lepše* anebo složeného tvaru *lepšíe*, který v nové době ovládl: staročes. *jest lepše poslušenství* než která oběť Štit.; *oběť lepše by bylo* t.; *vždyj' jim to bližšež bližšež* t. (doklady vesměs Gebauerovy v HistMl. III 1, 305—306); *lepšíe jest poslušenství* nežli oběť Hilar. 5^b (Zubatý l. c.); — novočes. *to je lepší, horší* atd. Je to všudy tam, kde je podmětem nějaké jméno (zájmeno) neutrální.

V typě *lépe o tom pomlčeti* nabyla adjektiva povahy adverbialní beze vši pochyby vlivem infinitivu, jak připomněl Zubatý (l. c. 158 pozn.); infinitiv, výraz slovesné povahy, žádá bližší určení adverbium jako finitní tvary slovesné, na př. *dobře udělám, špatně slyším* atd.

3. V pozitivě je patrné adverbialní pojetí původní adjektivní nominální věty z toho, že se za neutrální tvar ujal tvar adverbialní. Hledí sem hlavně *dobro (dobré) > dobře*; na př.: *dobře jazyk za zuby mítí*. Srovn. u ZUBATÉHO l. c. 157 a 158. A tak je arcit i ve slovesné formě větné, vzniklé z nominální: *je dobře jazyk za zuby mítí, je dobře si odpočinouti* atp. Je to však způsob dosti pozdní; v jazyce starším bývá tu zpravidla tvar adjektivní, buď jmenný nebo složený (Zubatý 157); na př.: *dobro čistí svatě písmo* (v. výše); *dobroj' býti dvěma Štít.*; *k tomu jest také slíbíti dobro t.* (srovn. u Zubatého a u Gebauera ve Slovn. I, 277). V typě *lépe píti čistou vodu* nastala změna jen v pojetí adjektiva, jeho tvar zůstal, v *dobře jazyk za zuby mítí* se novému pojetí adverbialnímu přizpůsobil i tvar, t. j. tvar flexivní (*dobro, dobře*) byl nahrazen tvarem adverbialním (*dobře*).

43. Typ (*je*) *dobro > dobře*; (*je*) *jisto > za jisté*; (*je*) *sucho*; (*je*) *lépe*.

1. Jde o adjektiva s větnou platností nebo v slovesných větách sponových, avšak bez infinitivu. Vypravuje-li nám někdo, co všechno udělal a jak, řekneme na to: *dobře*. U Kubína v Klads. I, 94 čteme: *no tak dobře*, Honza se vzbrazil... a ubírá se k milímu hradu. Nebo říkáme: *to je dobře a to špatně*. Takové nominální věty jsou běžné v celém dnešním jazyce. Nalézáme je již v jazyce starém, ale zřídka; na př.: *dobře*, podíž Komenský Labyr. III (195); *ano, dobře* Gesta Bř. 40^b. Snad sem patří z Baw. (*vida to*,) *ano zle > ... je zle*; srovn. v § 61. A tak je i ve slovesné větě, vzniklé z nominální přidáním spony: *je dobře, tak je dobře* atd.

Zdá se nám, že je tu od původu adverbium, že vyjadřuje způsobový význam »jak (je)«. Je však velmi podobno pravdě, že i tu bývalo původně adjektivum, nikoli adverbium, jako jsme viděli v § 42, tedy *dobro* nebo *dobré* a že takové věty vyjadřovaly nikoli význam »jak je«, nýbrž »co je«. Skutečně nalézáme ještě v historické češtině neutrum *dobro* nebo *dobré*. V nové češtině je adjektivní tvar v typě *to je dobré*, s podmětem *to*; vedle něho říkáme *to je dobře* (, *žes přišel* atp.). Ve ŠtítE. 82 čteme: *ktož sú manželstvem nsvázáni, dobroj' jim*, ač tak ostanú (ZUBATÝ ve Sborn-Fil. I, 157). *Za shora uvedené ano, dobře* z březnického rukopisu staročes. Gest má klementinský rukopis *Gest ano, dobré* (95).

V jiném podobném případě mají oba rukopisy *dobré: ano, dobré, spěme* Gesta Bř. 58^a || *ano, dobré, spěmy* Gesta Kl. 141.

Podle ZUBATÉHO (l. c.) bylo v takovýchto případech možné od původu obojí pojetí, »jak je« i »co je«, s významovým rozdílem nepříliš důležitým; pak by *dobře* nebylo místo staršího *dobro* nebo *dobré*, nýbrž od původu vedle něho. Přece se však zdá, že starší pojetí bylo jen jedno, totiž »co je«, vyjadřované jednak nominálně *dobro* nebo *dobré*, jednak slovesně *je dobro*, *je dobré*. Svědčí o tom tuším dosti zřetelně to, že vedle neutra máme v téměř významě i femin. *dobrá (tak no dobrá)*, ve slovesné formě *je dobrá*; srovn. v § 14. To vzniklo z *dobrá věc* a ukazuje tedy na pojetí »co je«, nikoli »jak je«. Dále na to ukazuje komparativní *horší*; říkáváme: *horší je*, že nemám to a to. Je to tvar adjektivní, který nemá význam adverbialní jako jmenný tvar *hůře*. Jde arciť o větu slovesnou, ale ta vznikla ze jmenné. V § 14 jsem uvedl podobný doklad v podobě nominální: *ale horší*, fčil nemám pľachty (Hysly).

2. Snad sem patří doklad se *zle*, uvedený v § 14: (drak) *se začal čapejřit a syčet, řvát a zle*, jako dyš se pytel hromu rostrhne Kubín Záp. 13. Smysl je »a bylo zle«; původně v takových případech bývalo snad *zlo* = »je (bylo) zlo, zlé (zlá situace)«.

3. Nepochybně sem náleží *jisté*. Vykládá-li někdo o tom, co učinil a že to učinil, jak se mu zdá, s právem, řekneme na to: *jisté* nebo *no jisté* nebo *jisté, že je to správné*. Znamená pak tato adverbialní nominální věta »(to) je jisto« a tento význam sám ukazuje, že adverbium *jisté* vzniklo z adjektiva *jisto* nebo *jisté*.

4. Adverbialní pojetí těchto nominálních vět *dobro (dobré)*, *zlo (zlé)*, *jisto (jisté)* se vyvinulo tehdy, když se tato adjektiva začala chápati za praedikát, za doplněk, když se v jazykovém povědomí začalo cítiti, že *dobro* = *je dobro*. To mohlo nastati až v pozdějším vývoji, když se již nominální věty častěji měnily ve slovesné přidáváním spony. A doplňková, praedikativní jména velmi často nabývala významu adverbialního; ukázal to velmi přesvědčivě ZUBATÝ ve SbornFilol. III, 120 sl. na příkladech typu *chlapec chodí bos*, kde se doplněk vztahuje k významovým slovesům. Pozorujeme to však i při sponovém slovese *býti*; na př.: (*abych*) *já*

jim byl za bůh Ol.; *to prvé bylo za obyčej Všeh.* atp., srovn. u GEBAUERA v HistMI. IV, 510 a u ERTLA v NR. VII, 7*.

Tu je předložkový výraz *za bůh, za obyčej*... místo původního praedikativního nominativu *bůh*... a je to výraz povahy příslovečné, svědčící tomu, že se doplněk začal chápati za adverbialní určení. Vzniklo-li *je dobře* atd. místo staršího *je dobro (dobré)*, jde v podstatě o týž jev, o adverbialisaci praedikativního jména, jenže jiným způsobem, totiž změnou flexivního tvaru adjektivního v adverbialní (*dobře*). A toto pojetí pronikalo i v nominální formě, beze spony: *dobro »je dobro« > dobře*.

5. Vedle *jisté* (srovn. sub 3) říkávame i *zajisté*; to se shoduje s případy sub 4 (*to za obyčej bylo*) a svědčí, že se původní praedikativní nomin. *jisto, jisté* skutečně chápal za adverbialní určení, a to ještě tehdy, když se vyskytal jako nominální věta. Tedy na př. *zajisté, že je to pravda* znělo původně *jisto* nebo *jisté, že...* a znamenalo »je jisto, že...«. A z toho lze usuzovati, že i *jisté* vzniklo z *jisto***.

Toto *zajisté* splývá často s následující větou: *zajisté že to viš*. Tu pak se hypotaktická věta s *že* stává parataktickou jako věty s *div že*; srovn. v § 95.

6. Říkáme: *je pěkné, příjemné* (na Moravě *škaredě*) atp. Zdá se, že je tu adverbium od původu, že tu jde od původu o pojetí »jak je«, vyjadřované arciť v starších dobách nominální formou *pěkné* atd. Ale v podobných případech říkáme: *je sucho, mokro, vlhko, teplo, horko, parno* atpod. Tvar na -o chápeme dnes za adverbium (*je sucho* = je jak?), ale je to zcela nepochybně svým původem tvar neadverbialní, tvar neutrální; *je sucho* znamenalo původně »je suché, totiž počasí apod.«. Na tento neadverbialní význam ukazuje zcela zřetelně to, že se neuter typu *sucho* užívá jako substantiv, ve významu substantivisovaném; srovn.: *je veliké sucho, byla veliká horka* atd. Pojetí adverbialní je tedy pozdní a v případech typu *je pěkné* se mu adjektivum přizpůsobilo i tvarem, t. j. místo neutra *pěknó* nebo *pěkně* vznikl adverbialní tvar *pěkně*. Podle toho, co bylo řečeno již při substantivech, vzniklo adverbialní pojetí již tehdy, když se užívalo zpravidla vět jmenných:

* S tímto způsobem souvisí i výraz *co za* (*co je to za člověka* || ... *za člověk*); o něm u ERTLA l. c. 1 sl.

** Kontaminací podoby *jisté* a *za-jisté* vzniklo *za-jisté*.

pěkno (pěkné), sucho...; a zůstalo, když se nominální věta nahradila slovesnou větou sponovou.

5. Verbalisace nominálních vět.

44. *nelze, strach mě, hlavu vzhůru!*

1. Nominální věty, stejně jako interjekční, ustupují časem v dosti veliké míře větám slovesným, a to beze vsí pochyby pro svou výrazovou primitivnost, nezřetelnost (§ 31). Lze dobře pochopiti, že pokud se drží, podléhají jejich vlivu. Ten se projevuje především tím, že se nominální věty chápou za slovesné, že se jim rozumí tak jako podobným větám slovesným. Tato verbalisace přestává nezřídka jen na stránce významové a neproniká po stránce výrazové, t. j. nemění původní podobu, tvar věty nominální.

Jasný příklad této jen významové verbalisace je nominální věta substantivní *nelze* = původně »nesnadnost, nemožnost, je nesnadnost...« (§ 38). V starším jazyce jsou některé doklady, v nichž má *nelze* význam 3. os. sing. jakoby od slovesa **lzeti*, tedy »nemůže«: *bez něhož se nic dobrého státi nelže* Kruml. 383^a; *to oboje nelze přemoženo býti* Beck. 1, 9 (předml.). Ukázal na to LANG v Rozpr. 21; srovn. i u ZUBATÉHO ve SbornFilol. I, 160 pozn. V novém jazyce se tato verbalisace projevuje tím, že říkáme zpravidla *nelze*, nikoli též *je nelze*, t. j. že zpravidla neměníme nominální větu v slovesnou přidáním spony, v níž je bývalá nominální věta jmenným praedikátem (§ 45). A protože se *nelze* chápe za sloveso, nemůže býti větným členem jmenné povahy. Chceme-li se vyjádřiti zřetelnou slovesnou větou, klademe *není lze*, t. j. kladné *lze* a zápornou sponu. V jihočes. nářečí se vyskytá *je nelze*, avšak ve významě »je nemožnost« (Vydra 91), t. j. *nelze* tu má původní povahu jmennou.

O slovens. *treba* viz v § 44^a.

2. Jindy pozorujeme, že se vlivem slovesného pojetí jméno samo nemění, ale že se mění jeho vazba, a to vazba s dativem osoby ve vazbu s akusativem: *strach mi* »je mi strach, mám strach« > *strach mě (mne*)*. Je to často u jmen citového

* *mne* je zde t. zv. genitiv-akusativ, genit. ve významu akusativním.

významu *strach*, *hanba*, *div*, *teskno*, *túha*, *hněv* atp., někdy také u jiných, jako *lze*, v starším jazyce; na př.: *strach mě otjetí* DalC. 99^a; *strach mě*, by... Hrad. (§ 7^a); *strach mě*, bychom... Štít. (tamt.); *jak mě hanba* »ačkoli je mi hanba« Jiř. (t.); *div mě*, kterak... Baw. (t.); *že jich opravdu jednoho po druhém teskno* Komenský (t.). Tento akusativ se drží i tehdy, když se nominální věta změní přidáním spony v slovesnou; na př.: *strachl mě jest*, byť... Štít. (§ 26₁); *kak mě jest hanba* Jiř. (tamt.); *hanba (!) bieše toho reka* Baw. 187^a; *hněvl mě jest naň* Šach. 305^b₁; v té lenosti *túha je bude* Štít. ř. 203^a₁; *čbána lze mluvíti nebieše* Hrad. 131^b. V novém jazyce shledáváme akusativ nejčastěji u jména *hanba*, řídkěji u jiných jmen, jako *teskno*, *smutno*, *pilno*, *styd*; na př.: *je ho hanba* Us. ob.; *jest mě (ho) hanba* Hodura 40; *až ju bylo hanba* Bartoš D. II, 261 (mor.-čes.); *belo ju hanba* Malovaný I, 34; *neňi vás smutno* Hodura 40; *člověka nimože teskno býe* Loriš 88; *byto té (ho, nás) pilno* Bartoš D. I, 179; *už mě je styd* t. (laš.); jihočes. *jest mě hanba, teskno, stydno* (J. Mrázek v Jihočes. přehledu II, 300). Srovn. u GEBAUERA v HistMl. IV, 316.

Tento adnominální akusativ nemůže býti původní, protože by jej nebylo lze pochopiti; vznikl za starší dativ, jak jsem připomněl shora. ZUBATÝ jej vykládával ve čteních napodobením sloves. O napodobení může jíti proto, že se nominální věty pociťovaly za slovesné, tedy na př. *strach mě* asi jako »straší mne (něco)«*.

3. Jiná známka verbalisace nominálních vět mající vliv nikoli na tvar jména, nýbrž jen na jeho vazbu, je bližší určování jména adverbiem, nikoli shodným adjektivem; na př.: *strach mě velmi*, budeva-li v čistotě přebývati PassKl. 207^b₂. Bližší určení adverbiem (*velmi strach*, nikoli *veliký strach*) je často svědectvím o adverbiálním pojetí nominální věty (§ 37, 38, 39), ale ukazuje-li akus. *mě* v našem případě na verbalisaci, zajisté si vyložíme i *velmi* jako známku verbalisace.

4. Nezřídka se chápe nominativ za akus. anebo se i mění v akus. Mluvil jsem o takových případech v § 29^{a, 3, 4, 7}.

* V dokladě *túha je bude* doplňuje Straka ve vydání Štít. ř. infinitiv *jmieti*; hledíme-li k tomu, co bylo řečeno, ne s právem.

Tak na př. se nám zdá, že je *dobrý den!* akusativ, a to vlivem slovesné věty *dobrý den přeji*. Podobně chápeme za akusativy *ruce vzhůru!*, *honem mast!* atpod. Ba jsme nakloněni tyto nominální věty pokládati za eliptické věty slovesné: *dobrý den!* < *dobrý den přeji*; *ruce vzhůru!* < *dejte ruce vzhůru!* atpod.

Tam pak, kde není nominativ roven akusativu, nahrazuje se akusativem: *hlavu vzhůru!*; ja som zdravý, *vyon chybu žádmu* (D-or.). Srovn. v § 79a.

44a. V případech, o kterých byla řeč, zachovává si nominální věta po stránce výrazové svůj nominální ráz a mění se především jen její pojetí. I tam, kde se mění její vazba (*strach mě...*) anebo její tvar (*hlavu na stranu!*), je to po stránce formální přece jen jméno.

Vznikla však i verbalisace formální, totiž taková, že se nomen změnilo ve finitní tvar slovesný.

1. Tak především *nelzé* > **nelzěti*. Kott II, 121 dokládá k r. 1647 z náchodského archivu 1. os. plur. *nelzeme*: mnozí bosí, polonazí v lesích pro zimu obstáti nelzeme. Hojněji je dosvědčeno neutr. *nelzelo* »nebylo zle«. Tento tvar bývá pokládán za Jungmannův novotvar, poněvadž ho Jungmann užil v překladě »Ztraceného ráje«; podle něho nazval Palkovič Jungmanna a jeho stoupence *nelzelisty* *. Je to však tuším nesprávné. JUNGMANN sám dokládá (ve Slovn. II) neutr. *nelzelo* z nějakého starého tištěného Bruncvíka a Štylfrýda a z lidového usu boleslavského. Nevím, žije-li to slovo podnes, ale sotva můžeme pochybovati o tom, že žilo v době Jungmannově. Je svědectví, že žije nebo žilo v nářečí kladském: *jináč nelzelo* než poříditi tomu prkanej komin Kubín Klads. I, 31. Kdyby šlo o nové slovo knižní, a to slovo, proti němuž byl odpor a které se proto neujalo, nedovedli bychom si dobře představit, jak se dostalo do kladského nářečí. Či snad je znal Kubínův vypravěč z téhož nebo podobného tištěného Bruncvíka, z kterého je dokládá Jungmann? Je-li tomu tak, zůstává Jungmannovo svědectví o usu boleslavském.

Postup této verbalisace byl ten, že se *nelzé*, *nelze* chápalo za 3. os. sing. praes. (srovn. v § 44) a k tomu přitvořeno praete-

* Srovn. u VONDRÁKA, Vývoj současného spisovného českého jazyka (Spisy filosofic. fakul. Masarykovy univ. č. 17, Brno 1926) str. 50.

ritum *nelzelo* nebo i 1. os. plur. praes. *nelzeme*. Nevzniklo plné sloveso finitní, nýbrž jen defektní, neúplné. Srovn. v § 46a.

2. Jiný takový případ je východoslovens. *trebalo* »bylo třeba«.

Je přitvořeno k *treba*, jemuž se rozumělo jako 3. os. sing. praes.; na př.: zajac vypitvany bul, *lem ho trebalo upesc* Czambel Reč 272; večar vecej vypila, *jak trebalo* t. 264; z nej barz krasna zivka bula, *že jej vo švece trebalo hľadac pary* (= rovné) t. 286; *ta že ci trebalo... zrobiec* »tak ti nebylo potřebí učiniti« t. 341. Srovn. u LANGA Rozpr. 21 a u ZUBATÉHO ve SbornFilol. I, 161 pozn.*. Podobným vývojem vzniklo jihoslovens. *trebalo* (viz v poznámce), litevs. *reikėjo* »bylo třeba«, *reikėsi* »bude třeba« ze subst. *reikia* »potřeba«, řec. futur. *χρησει* (Zubatý l. c.) a praeteritum *ἔχρησεν*.

3. Na záp. Slovensku vznikla k subst. *pravda* 2. os. plur. *pravda-ce* < -te; zdá se však, že tato verbalisace nastala až tehdy, když se nominální věta začala chápati za interjekční. Srovn. v I § 77a a zde v § 361. Jde tedy vlastně o verbalisaci sekundární věty interjekční.

45. *třeba* > *je třeba*.

1. Nejčastější způsob verbalisace nominálních vět záleží v tom, že se ke jménu, které je původně nositelem větné platnosti, přidává sponové sloveso *býti*, *jsem* atd. Tato verbalisace nezasahuje jméno jako slovní druh, t. j. jméno zůstává i ve sponové větě slovesné jménem (substantivem, adjektivem...) a nová forma větná, slovesná, vyjadřuje se novým, přidaným výrazovým prostředkem. Sponové sloveso nemění větnou platnost; řekneme-li *škoda ho* nebo *je ho škoda*, jde v obou případech o větu, o výraz s větnou platností. Z toho vyplývá, že se spona přidává za jiným účelem; proto, aby vyjádřila zřetelně to, co nomen samo vyjádřiti nemůže, totiž čas, způsob a osobu. Nevyjadřování nebo nedostatečné vyjadřování těchto významů ve větách jmenných bylo příčinou, proč se verbalisovaly ve věty sponové (srovn. v § 311).

2. Přidání spony má vliv na jméno po jiných stránkách. Větná platnost se přenáší se jména na sloveso a jméno samo se stává

* LANG v *trebalo* vidí jugoslavismus (srbs. 1. os. pl. *trebamo*, 2. *trebate*, praeter. *trebalo*). Není nejmenší příčiny k této domněnce, zvláště když pozorujeme též vývoj u *nelze* jinde na území našeho jazyka.

jen částí věty, podmětem nebo doplňkem (nominálním praedikátem).

Ve větách typu *je zima, je ho škoda* je nomen doplňkem. Po stránce čistě gramatické by mohlo býti také podmětem, ale to, že je chápeme často ve významě adverbialním, jak svědčí bližší určování adverbium a neutrální spona (*je velmi zima, bylo zima*, srovn. v § 37 sl.), ukazuje k platnosti doplňkové, v níž se nežřídka nomen pojímá za adverbium. Nepochybně jsou doplňkem jména, která změnila nomin. v akus. a flexivní tvar adjektivní v adverbialní: *je jich hromadu, trochu; je dobře*; srovn. v § 41 a 43. Doplňkem jsou adjektiva v typě *je sucho, mokro, teplo* (§ 43). Dále jmenné tvary komparativní a superlativní v případech typu *je lépe o tom nemluvíti*, které se cítí veskrze za adverbia (§ 42); podmětem je tu infinitiv. Za doplněk se pocítují jména v případech jako *je nemocen, je učitelem* atd., kde se podmět rozumí ze souvislosti. Ptá-li se někdo, co dělá ten a ten, a odpovím-li *je nemocen*, je jméno té osoby, o níž jde, podmětem, a adjektivum *nemocen*, jež bývalo nominální větou, doplňkem.

Za podmět se chápou v případech typu *je zima* jen ta jména, která si zachovávají plně svůj substantivní ráz, která nenabývají významu adverbialního; na př.: *je zima, nikoli podzim* (*zima* = roční počasí); *byla ho velká škoda*; staročes. *je veliké potřebie*. Srovn. v § 37, 39, 40₁, 40₃, 40₄.

Podmětem i doplňkem jsou jména s bývalou větnou platností tam, kde jde od původu o neslovesné souvětí; na př. *učení je mučení; to je obraz* (§ 33₂, 59). V prvním případě jde od původu o souvětí složené ze dvou vět nominálních (*učení* || *mučení*), v druhém o souvětí skládající se z původní věty interjekční (*to!*) a nominální (*obraz*); *to* se však pocítuje časem za zájmeno. Když obě věty splynuly, chápe se jedno jméno za podmět a druhé za doplněk: *učení — mučení*; a tak je tomu i ve formě slovesné: *učení je mučení; to je obraz*.

3. V slovesné formě větné měnívá se starý nominativ v instrumentál: *je vojákem, učitelem* atp. Tato změna tvaru je následek nové platnosti jména, kterému příslušela původně větná platnost, toho, že se stalo jen částí věty, doplňkem. Jde tedy o známou

změnu praedikativního nominativu v instrumentál jako v případech typu *byl zvolen králem*.

4. Verbalisaci nominálních vět přidáním spony shledáváme již v nejstarším českém jazyce a proto nelze otázku o tom, kdy vznikla, řešiti jen z češtiny samé; je to tedy otázka povahy srovnávací a vymyká se z této práce. Že je sponová věta geneticky novější typ než věta nominální, bylo připomenuto v § 26₁. Nám může jíti jen o to, zda se v historické češtině pozorují nějaké změny v rozsahu vět nominálních a paralelních slovesných vět sponových, t. j. změny v nahrazování vět nominálních větami slovesnými. Při neobyčejně bohatém materiálu, ke kterému by bylo potřebí přihlížeti, není arciž možné probrati naši otázku nějak podrobně. Nesmíme dále zapomínati na to, že starý jazykový materiál není docela stejnorodý s materiálem dnešním. Lze aspoň zhruba přehlédnouti usus v dnešních spisovných jazycích i v živých nářečích, ze starší doby však máme sice materiál dosti obsáhlý, ale přece jen knižní, často velmi příbuzný (legendy, životy svatých, postily atp. = materiál obsahu náboženského), tedy poměrně málo rozmanitý, a skoro vůbec nemáme materiál z živé mluvy. Co lze zhruba říci o změně v rozsahu nominálních a slovesných vět se sponou za dob historických, bylo již připomenuto v § 26₁ a 33₁: že v jazyce starším bylo nominálních vět více než v dnešním, že byly živějším typem, než jsou dnes. Dále je z přehledu v části A patrné, že lidová mluva užívá nominálních vět hojněji než mluva knižní. A konečně je důležité i poznání, že slovesný typ sponový nikterak nevytlačil úplně typ nominální, nýbrž že jsou nominální věty podnes typ živý.

5. Nelze každou nominální větu změnití ve sponovou větu slovesnou; není potřebí podrobně stanoviti, které věty lze změnití a které nikoli. V § 26₁ jsem uvedl řadu příkladů z různých typů nominálních vět, vedle nichž se vyskytují věty verbalisované; v § 33₁ pak jsem připomněl případy, kde se verbalisace ujala časem zpravidla. Jde o případy jako *škoda ho > je ho škoda* a (staročes.) *jak mě hanba >* (novočes.) *jakkoli, ač je mi hanba*; jazykový cit je v této věci bezpečným vodítkem. A podobně je tomu při otázce, které nominální věty ve slovesné změnití nelze. Jsou to mnohé věty zvolací (§ 2 sl.); na př.: *jaké pak strachy!*; *jaká krása!*; *Václave!*; *kýho dasa!* Mnohé věty imperativní: *mlčet!*; *rychle pro*

lékaře!; *pomoc!*; staročes. *náhle!*; srovn. v § 10. Některé věty tázací: *vrátit se?* (= deliberativní infin.); *kampak?* (§ 12). Atpod. O mnohých těchto větách byla řeč v § 28—30; zdá se nám, že v nich jde o elipsu významového slovesa (*kampak?* < *kampak jdete?* atp.), a z toho plyne, že je nelze nahraditi slovesnou větou sponovou.

6. Ne každá věta typu *je, bylo... třeba* vznikla z nominální přidáním spony. V některých případech je spona prastará, tak stará jako slovesa jiná, významová (*psáti, seděti* atd.); ale není to od původu spona, formální sloveso, nýbrž sloveso významové, jehož tvary z kořene **es-* znamenaly »existovati« a tvary z kořene **bhū* a **bhad-* »státi se«. Je to ve větách jako: *bůh je*; potom snide kněz Přemysl, potom *by knězem* syn jeho Nezamysl DalC. 31^a »stal se knězem (= knížetem)«; kteříž (!) potok *voden bude* AlxV. 229 »stane se vodný, rozvodní se«. Tu však původní smysl vyprchal, zůstal jen vybledlý smysl, jaký pozorujeme zpravidla dnes, a proto se mohlo našeho slovesa začíti časem užívati jako sponového při odstraňování nominálních vět.

46. 1. *umřel jsem (byl jsem umřel); jsem, jsi... chválen.*

Jde o verbalisaci participií v t. zv. opsaných tvarech pro minulost a pro passivum. Z jazyka staršího sem hledí mimoto opsané tvary typu *jsem... nesa, nes a budu nesl*. I to jsou od původu čisté věty nominální; srovn. pro passivum doklady v § 21 (*dáno znamenie* atp.). T. zv. participia jsou svým původem slovesná adjektiva, takže *umřel jsem, jsem chválen* atd. je vlastně spojení sponového slovesa s praedikativním adjektivem, jako na př. *jsem zdrav*; tak *umřel jsem* znamenalo původně asi tolik co »jsem mrtev«. A starší podoba byla beze spony, nominální: *umřel...*, jako *zdrav*. Verbalisace těchto t. zv. participií postoupila dále než v případech jiných (*třeba > je třeba...*) a jejím konečným výsledkem je, že se tato spojení počítují za složený tvar slovesný; sloveso *byti* má tu poněkud jiný význam než sponový, je t. zv. slovesem pomocným. Podrobný výklad o tom se vymyká z této práce, protože není možné při něm nehleděti k ostatním t. zv. nominálním tvarům slovesným, ke všem participiím, k infinitivu, k supinu a k slovesnému substantivu*.

* Znamenitým příspěvkem k této otázce jsou HAVRÁNKOVY výklady o participiích *m-ových*, *n-ových* a *t-ových* ve spise Genera verbi v slovans. jazycch II, § 225 sl. a poznámky ZUBATÉHO v NR. VIII, 102—103 a IX, 105 sl.

2. *strach* > *strachovati se*.

Mám na mysli úplnou formální verbalisaci, kdy se ze jména samého změnou jeho formy vyvinulo plné finitní sloveso, nikoli jen defektní, jako jsme viděli při *nelze* > *nelzelo* a *treba* > *trebalo* (§ 44^a). Velmi se podobá pravdě, že se leckteré jméno ve větné platnosti změnilo ve finitní sloveso. Tu je zejména důležitá příbuznost nominálních vět a slovesných vět bezpodmětých; na př. *sníh!* a *sněží*. Ale jde o otázku, která se nedá řešiti z materiálu jednoho jazyka a která je i pro srovnávací jazykozpyt jednou z nejtěžších. Pro historickou češtinu, o níž nám jde, musíme přestat na faktu, že slovesné věty nesponové (*strachuji se, prší...*) jsou vedle vět nominálních, a sotva z ní samé můžeme něco vytěžiti pro otázku, jak vzniklo sloveso a zejména, jaký je genetický vztah mezi jménem ve větné platnosti a slovesem.

3. *skok* > *skoknouti*.

Tu jde o verbalisaci nominálních vět, které nabyly povahy interjekční; viz v § 36ⁱ.

6. Ztráta větné platnosti.

47. 1. Verbalisací záležející v přidání spony (*třeba* > *je třeba...*, srovn. v § 45) ztrácí jméno, jež bylo původně nositelem větné platnosti, tuto platnost, protože se přenáší na sloveso *býti*, ale nehledíme-li k jejímu nositeli, věta zůstává větou, t. j. místo věty nominální vzniká věta jiná, slovesná; jméno samo se stává jen částí, členem této věty (§ 45^a). Nezřídka však jméno ztrácí větnou platnost a stává se částí jiné věty, slovesné nebo jmenné nebo interjekční, věty předcházející nebo následující, s níž tvořilo původně souvětí. Tu se nominální věta nemění ve větu jinou, nýbrž vůbec zaniká, takže ze souvětí povstává věta jednoduchá. Na př. z původního souvětí *ty to, možná, ani nevíš* (= »ty to, je možná, ani nevíš«) vznikla jediná věta *ty to možná ani nevíš*, v níž je adjektivum *možná*, geneticky nominální věta, adverbialním určením = »asi, bez pochyby« (srovn. v § 23^a).

2. O některých případech, kde nominální věta ztratila větnou platnost a vůbec zanikla, byla řeč v části A při výčtu hlavních typů nominálních vět. Šlo o takové případy, kde si jméno často za-

chovává svou větnou platnost, takže je dobře viděti, že jeho funkce jen jako větného členu není původní. Zde si všimnu tohoto jevu podrobněji, a to i v takových případech, kde není tak jasné, že jde od původu o větu jmennou, kde necítíme dobře souvislost větných částí s jejich bývalou větnou funkcí.

Pozorování těchto případů je velmi důležité pro pochopení vzniku rozvité indoevropské věty, hlavně slovesné. Věta *žák píše pilně svou úlohu* je pro nás zpravidla nedílňý celek, jež rozkládáme na několik částí leda jen při gramatické analýze; je to celek nejen významový, nýbrž i výdechový; vyslovujeme totiž takové věty nejčastěji spojitě, jako souvislou řadu zvuků, v níž nezřídka zanikají hranice jednotlivých slov. Lze se však a priori domnívati, že takové složité větné útvary vznikaly poněmáhlu z útvarů jednodušších, ba primitivních. A jazykový stav ještě v historických dobách k tomu nezřídka ukazuje. Máme ještě dnes vedle t. zv. rozvitých vět slovesných s podmětem, s přísudkem, s předmětem atd. primitivní věty interjekční a nominální, které nemají ani podmět ani přísudek ani jinou část větnou a které vyjadřují celou představu jediným slovem; na př.: *fuj!*; *pomoc!* A jsou přechodné útvary mezi takovými větami primitivními a složitými. Tu se nabízí otázka, jak se složitá forma větná vyvíjela z útvarů primitivních. Začátky tohoto vývoje sahají arciť do dob velmi dávných, jež nám nemůže plně osvětliti ani srovnávací jazykozpyt, přihlízející k nejstarším doloženým jazykům. Konservativností v jazykovém vývoji drží se však staré formy často až do dob historických, ba někdy až do nynější doby, takže z těchto přežitků z dávných dob lze leccos vytěžiti pro otázku o genesi a vývoji útvarů v historických periodách indoevropských jazyků v podstatě hotových.

3. Tyto otázky lze řešiti především metodou srovnávací, přihlížením ke všem jazykům, nikoli jen se zřením k jednomu jazyku, tedy ani ne jen se zřením k historické češtině, o níž nám jde. Ale i sám český jazyk dává nám leckteré cenné poučení, poskytuje nám možnost nahlédnutí do vývoje indoevropské rozvité věty. V této práci jde arciť hlavně o rozbor konkrétních případů, nikoli o obecné závěry z nich vyplývající, protože ty je potřebí ověřiti také z materiálu jiných jazyků.

Úvodem k tomuto rozboru chci však přece připomenouti něco

obecně platného; to totiž, že několikačlenná věta vznikla beze vsí pochyby skládáním vět jednoslovných, že její jednotlivé části jsou většinou od původu samostatné věty*. Říkáme na př. *prší co chvíli*; *co chvíli* je nám příslovečné určení bezpodmětě věty *prší*, její část. V nářečích se však říká *prší co chvíle (chvíla)*; nomin. *chvíle* svědčí o tom, že původně nejde o adverbialní určení, nýbrž o samostatnou větu, která tvořila souvětí se slovesnou větou *prší*; toto souvětí *prší, co chvíle* znamenalo původně »*prší, co je chvíle*«. Teprve tím, že nominální věta *co chvíle* ztratila větnou platnost, vznikla rozvitá věta slovesná *prší co chvíle*. Podobné a jiné příklady svědčící o vzniku rozvité věty najde čtenář v následujících paragrafech. Nebo říkáme: *toť obraz člověka!* (§ 6); *toť* je v našem jazykovém povědomí podmět, *obraz člověka* pak doplněk; stejně tomu i ve větě slovesné *to je obraz člověka*. Od původu však je to souvětí, skládající se z věty interjekční (*toť* = »hle!«) a z věty nominální (*obraz člověka*); srovn. v I § 43 a 48. Zřejmě *toť* nebylo ani podmětem ani přísudkem, nýbrž celou větou; a podobně substantivum *obraz člověka*; teprve splynutím obou vět vznikla věta s podmětem a s přísudkovým (doplňkovým) jménem a později přidáním spony (*to je obraz člověka*) věta s podmětem, s přísudkem a s přísudkovým jménem.

U Holečka (Pero 278) čteme: *Odprosít? Já? A proč?* V témž významě bychom mohli říci: *proč já odprosít?*, nebo: *proč bych já odprosoval?* V této podobě jde o jednu větu s podmětem, s přísudkem a s příslovečným určením, ale u Holečka jsou tyto tři větné části od sebe odtrženy jako samostatné tři věty nominální (*odprosít* je deliberativní infinitív).

To jsou velmi charakteristické případy, z nichž lze vystopovati poněkud výrazně vznik několikačlenné věty ještě v dobách historických. Vidíme z nich, jak jazyk sráží původně samostatné dvě věty v jedinou větu nebo řadu vět (x) v celek s menším počtem samostatných vět ($x - 1$).

V následujících kapitolách půjde o to, pokud lze v historické češtině vystopovati v různých větných členech původní nominální

* ZUBATÝ se o tom zmiňoval ve čteních při podmětě: »Lze pozorovati, že podmět jest samostatná část, takže se věta rozpadá vlastně ve dvě věty v souvětí. To platí i o předmětě a adverbiu, zejména času.«

věty anebo obráceně o to, v jaké větné části se mění bývalé nominální věty.

Samostatné části větné.

48. Podmět, přísudek, doplněk (jmenný praedikát neboli praedikativní, přísudkové jméno neboli praedikativní, přísudkový atribut), přívlastek (atribut), předmět a příslovečné (adverbiální) určení jsou skutečné části věty, t. j. tvoří nedílný celek významový i výdechový (srovn. v § 47a), kterému říkáme věta. Vedle těchto částí věty, které by bylo možné nazvat normální, je třeba rozlišovati ještě části jiné, jež nazývám samostatné*. Nesouvisí tak těsně s ostatními, s normálními částmi věty, stávají buď před větou nebo za ní nebo uprostřed ní a jsou od ní odděleny pausou, obyčejně neukončenou (označovanou čárkou); často se pak na ně ve větě samé ukazuje zájmenem, ukazovacím nebo osobním; na př.: *Václave, pojď sem!*; *Karel, ten se má dobře*; *vitám tě, příteli*; *už je mrtev, chudák!*

Toto zvláštní postavení samostatných větných členů je zbytek z doby, kdy to byly samostatné věty nominální a kdy se nominálních vět užívalo mnohem častěji než v historické periodě indoevropských jazyků. Stupeň splynutí těchto původních nominálních vět s větami jinými není vždy stejný; některé souvisí s následující nebo s předcházející větou těsněji, jiné volněji a podle toho lze rozlišovati několik druhů, typů samostatných částí: vokativ, podmět (gramatický a psychologický) a aposici**.

Chápání starých nominálních vět jako samostatných větných členů je následek snahy, přizpůsobiti nominální věty nejčastějšímu větnému typu, slovesnému. Je to jeden ze způsobů, jimiž jazyk časem nominální věty odstraňuje.

1. Vokativ.

49. 1. Samostatnou větnou částí je vokativ v případech typu *Václave, pojď sem!*; běžných po celém jazyce v době staré i nové; srovn. příklady v § 4a. Patří sem i nominativ, pokud má voka-

* Srovn. v Slavii VII. 808 sl.

** O oddělování podmětu vykládal stručně ZUBATÝ ve čteních.

tivní význam; na př.: *poslúchajte, dobri ľudie!* (Mast.); *Apolienka...*, *pomôž mi* (Gregorová PokorL'ud.). Jde o případy, kde je za vokativem věta smyslem s ním souvisící.

Vokativ nebo nominativ je nejčastěji samostatnou částí věty slovesné — viz výše —, někdy také věty nominální nebo interjekční; na př.: *děcka, honem, bórka!* (Slavkovs.) »děcka, honem poďte domů, je bouřka!« (*honem a bórka* = nominál. věty); *mamínko, první růže!* (Baar) »mamínko, jsou, objevily se, rozkvetly první růže!«; — *hja, braček*, boj život (Kukučín) »hle, bratře...« (*hja* < *hla* = interjekč. věta, srovn. v § 74s).

2. Zvláštní postavení vokativu se uznává obecně. GEBAUER v Příruční mluvnici² (1904), 351 praví o tom: »Vokativ-neváže se s větou, jako pády ostatní, nýbrž vkládá se jen do ní jako zvolání nebo oslovení; tím liší se od pádův ostatních, není pádem téhož řádu, jako jsou ostatní«. Uvidíme však v § 50 sl., že takové zvláštní postavení mohou mívat také jiné pády; vokativ se od nich odlišuje jen tím, že je má vždy.

Záleží pak toto zvláštní postavení po stránce výrazové v tom, že se zpravidla odděluje od věty pauzou: *Václave, poď sem!*; *Václave! Poď sem!* Po stránce funkční lze říci, že vokativ není ani podmět ani předmět atd., t. j. že není s ostatními, normálními členy větnými v tak těsném svazku, jako jsou ony mezi sebou. Je to následek toho, že byl vokativ původně samostatná věta nominální, jak jsem vyložil v § 41. Větnou funkci si vokativ zachovává tehdy, je-li izolován, ale ztrácí ji do jisté míry, následuje-li za ním věta myšlenkově s ním souvisící. Přijde-li matka k loži dítěte a řekne-li *Toničku!*, je to plná věta znamenající »Toničku, vstávej!« atpod. Řekne-li však *Toničku, vstávej!* je to, co jindy znamená sám vokativ, vyjádřeno slovesnou větou; ta tedy přejímá větnou funkci a vokativ se tak stává její částí, avšak samostatnou, nesplyvá s ní úplně jako normální část. Je to prostředek ke vzbuzení pozornosti toho, koho se věta slovesná týče.

Dostí zřetelně proniká větná platnost někdy tam, kde má vokativ při sobě atribut; na př.: *kluku sakramencká*, tys mne to proved! Kubín Záp. 104; *chlape hloupej*, ešče ti vokazuju nebe a ty si zvolíš housle! t. 31. Smysl prvního dokladu je tento: »ty jsi kluk sakramenská, tys...«; a druhého: »jsi ty chlap hloupý, uka-

zují ti nebe...«. Srovn. v § 4₁ o vokativech, které nejsou samostatnou částí následující věty.

3. Nezřídka mezi vokativem a větou s ním souvisící nebývá pauza; na př.: *vstávej Toničku!** Tato změna po stránce výdechové nepůsobí však změnu po stránce funkční; vokativ tu na pohled vypadá jako podmět (*Toničku vstávej!* = *Toniček vstává*), ale podmětem není, protože zůstává prostředkem ke vzbuzení pozornosti toho, o koho ve větě samé jde. Změna ve výslovnosti je jen následek snahy semknouti všechno to, co k větě patří, v jednotný výdechový celek.

Podobně splývá ve výslovnosti vokativ s následující větou v případech typu *bože to je trápení!* (|| *bože, to je trápení!*), kde zanikla pauza mezi vokativem interjekční povahy (§ 4_s) a větou. Vokativ tu splývá úplně se slovesnou větou jako její část, avšak významu formálního; vyjadřuje jen citovost, náladovost. Obdobou toho je splývání primárních interjekcí s nominálními větami: *ó běda* atd. (I § 16_s).

2. Gramatický podmět.

50. Klazení gramatického podmětu jako samostatné části věty je velmi hojné po celou historickou dobu:

proto *ktož chce, ten pochválí*; *nepriatel, ten se oddálí* AlxV. 62; *opatovická* (kronika), *ta často blúdí* DalC. 2^b; *vyšehrazská, ta mi se najméne slúbila* (= zalúbila) tamt.; *toho dřeva rozi čtyřie, tíť nás s bohem najviev mířie* Vít. 20^a; *Mercurius, Venus také, ta dva máta běhy také* t. 10^a; *pokršćenie duchovnie, to jest velmi prospěšno* Mat. 36^b; *otec váš nebeský, ten je pase* t. 82^a; *svatý Pavel, ten jest najprv zehral na lid, že...* Štít. uč. 14^b₂; *pokora, ta pak dvorstva nežádá* ŠtítVyš. 30^b₂; *lež, ta jest vždy k krádeži připletena* ŠtítBud. 156 (vyd. str. 81); *sudí, ten řeč a žalobu slyše...* má to na pány vznésti Šach. 309^b₁; *jeden bratr, ten se s ním počě pro závist hněvati* Otc. B 72^b; *hrabie jeden římský...*, *ten také jmějěše slepú ženu* t. 3^b; *múdrost, tať jest dobrá* t. 201^b; *prvnie navštívenie, to se jest jednú stalo* HusP. 4^b; *buóh...*, *ten rač náš počátek býti* LucidF. 129^b; *sedmá hvězda, ta slove Juno* t. 138^a; A tekla

* Tu jde o výslovnost; spisovný pravopis má čárku vždy.

jest skrze to' město řeka z ráje, jenž slove Eufrates; *ale Cirus*, král perský, *ten* jest odjal a odvedl řeku Mand. A 167^{b1}; *temná noc*, *ta* mě již pojala v svú moc Tkadl. 4^b; *buoh sám*, *ten* tě zbav tvé moci t. 6^a; *světla*, *to* moc naše t. 2^a; *synové*, *tiť* jsou též pravili jako ty Gesta Bř. 134^b; *Kristus Ježíš*, *ten* jest kúpil sobě lidi ty ChelčSiet 78^a; *kostkáři*, *co ti* nocí nespi! ChelčPost. 53^a; Jiná kronika ... nalézá se, kterúž jeden Čech, nějaký mistr Příbík Pulka ... spisoval; *Kozmas pak*, děkan kostela pražského, *ten* také o zvelebení národu a jazyku svého snažnú péči maje... Háj. 7^a; *Boemus-Čech*, *to* je veliký rozdíl tamt.;

továrna, dělník, toť přec něco zhola jiného Šimáček SebrSp. V, 1; *ale hudba*, *to* je něco jiného Svobodová Sp. VIII², 22; *ale takovýhle človíček* --- orgány hraje jako principál Rais SebrSp. IX⁴, 41; *duch jeho*, *ten* nechal poslední svou stopu v mrtvém obličejí Čapek-Chod Sp. III, 57; — *a ten jeden* (královský syn) ..., *ten* moz hrál f karty Kubín Záp. 21; *jo ale Jeňiček*..., už už byl jen dychtívej t. 63; *rámus a ta pekelná bouřka*, *všecko* bylo v minúte usadili t. 20; Byl jeden otec a *ten* mňel tři synové. *Nejstarší*, *ten* se menoval Franta, *druhej* byl Tonda ... t. Klads. I, 58; *tadle vedle* — je to několik rokú — *ta* věřila moc na čáry HošekPolens. 170; *ječni zrno*, *to* je nemlich jednostejní (jako vřed) Veselský 18; *strhané hóser* — *to* je taki z namožení t. 23; *ten vítr*, *von* dělá škaredó zimo Vel.-Meziř.; *depak Mařka*, *ta* se mo nelibi t.; *takovi cegánstfo*, *to* už je přes právo Malovaný I, 38; *Mařena*, jak dež krópe kluče, *tak tema patama biťa* t. 45; *sedlák*, *ten* habe jenum dřel Hors.; *tady nejaká Kubějová*, *tá* je samá řeč Kašík 110; *podludník*, *ten* nemá nič t. 134; *toť ten les*, *ten* je panský t. 119; *ten Jan*, *to* je ale pantafík M.-laš.; *krupy*, *ty* by byly najpotřebnější Stavař 9;

sedmoklasník a tretí koreň, *to* je také rozdiel, ako... Kukučín MILetá 97; *tie suchoty*, *tie* ma do hrobu donesú Gregor-Tajovský Sp. IV, 29; *a ten ich otec*, *ten* bož ako podaný pod jedným pánom D.-or.

Náleží sem také infinitiv*: *mluviti svobodnějé*, *jesti hojnějé*, *piti chutnějé*, *modliti se kráce*, *nic* před bohem škaředějé Modl.

* Srovn. u ZUBATÉHO v NŘ. V, 6 sl.

163^b; haňba napsati otci pravdu; a nedopsati, toť škoda veliká Baw. 215^a.

51. 1. Kladení samostatného gramatic. podmětu má tu psychologickou příčinu, že mluvící osobě zatane v mysli nejprve osoba nebo věc, o které chce něco říci, a pak teprve to, co chce říci*. Tato osoba nebo věc je středem celé představy, v ní je jakoby zhuštěna celá představa. Všimněme si na př. dokladu z Mand. A 167^b₁ (srovn. v § 50). Auktor pověděl něco o řece Eufratu (že teče z ráje skrze nějaké město). Co chce říci dále, týče se zase té řeky, ale více Cyra; ten je středem další myšlenky, představy. Proto tuto hlavní osobu vyjádří gramaticky samostatně vedle vlastní věty: *ale Cirus, ten...*

Tento způsob myšlení a mluvení se drží z dávných dob, kdy ono jméno bylo samostatnou větou nominální a kdy slovesné věty ještě zpravidla nebyvaly. Jeho vznik je třeba hledati, jak se mi zdá, v případech typu *mladost — radost*. Nám je to jedna nominální věta s podmětem *mladost* a se jmenným praedikátem *radost*; v slovesné podobě zní: *mladost je radost*. Ale od původu je to souvětí, znamenající asi »je-li mladost, je radost« nebo »kde je mladost, tam je radost«; srovn. v § 33a. Tu dvě nominální věty splynuly v jednu, t. j. — máme-li na mysli větu *mladost* — nominální věta *mladost* se stala normální částí, podmětem druhé věty, rovněž nominální. Říkáme však také: *mladost, to je radost* (nominálně: *mladost, toť radost*); tu je *mladost* samostatný podmět následující věty; z toho, co bylo již výloženo, je patrné, že je tento samostatný podmět od původu plná věta. Tento způsob vytýkání, oddělování podmětu se držel i později, když vzniklo sloveso; odtud je typ *Karel, ten je nemocen*.

Z původního souvětí *mladost — radost* vznikla tedy jedná věta dvojího typu: a) s podmětem normálním a bez pauzy: *mladost (je) radost*; b) s podmětem samostatným a s pausou za ním: *mladost, toť radost*, nebo verbálně: *mladost, to je radost*.

2. Původní větný význam samostatného podmětu proniká někdy zřetelně tam, kde má při sobě atribut; na př.: *chudera*

* Asi tak to formuloval ZUBATÝ ve čteních. Nemýlím-li se, mluvil Z. také o zdůrazňování podmětu.

Buška, musí to neměť ona dobře Kašík 150 (z nářečí krásenského). Samostatný podmět lze dobře chápati jako nominální větu zvolací s významem »ta Buška je chudera!«. Nebo: *Francek ůšetečnej, kouká mu přez rameno* Kubín Klads. II, 261 = »F. je všetečný« nebo »protože je F. všetečný, kouká...«. Nebo: *aľe zatracené takové chodeňi, to čertu patří* Kašík 146 = »takové chození je zatracené, to...«. Srovn. i shora v § 50: *takovýhle človiček* — orgány hraje jako principál (Rais) »je to takový malý, mladý člověk a hraje...«.

Na původní větnou platnost samostatného podmětu gramatického ukazuje nejen pauza mezi ním a větou (§ 48), nýbrž i to, že se naň ve větě samé ukazuje často zájmenem ukazovacím nebo osobním: *nepřítel, ten* se oddálí (Alx.); *ten vítr, von* dělá škaredó zimo (V.-Meziř.); srovn. v § 50. Je to právě tak jako v případech typu »*byl jednou jeden král a ten měl tři syny*«, kde se t. zv. anaforické zájmeno *ten* vztahuje k osobě nebo k věci vyjádřené v předcházející větě. Tedy příklady typu *nepřítel, ten se oddálí* chovají se tak jako souvětí, t. j. samostatný podmět tu vystupuje jako věta. Někdy se ukazuje na podmět jinak: *aj nebe, země, povětríe, hvězdy...*, *vše* k užitku lidem ŠtítBud. 44 (22); *rámus a bouřka, všeko* bylo usadili (Kubín Záp.). Dostí zřídka ukazování není.

O původní větné platnosti samostatného podmětu svědčí konečně to, že bývá od své věty oddělen jinými větami; na př.: *hrabie jeden římský, | jenž obecnú řečí senator slovieše, | ten také jměješě slepú ženu* Otc.B 3^b; *tak jeden voják, | byla tam taková dědinka, | ten* byl komandovanej, aľ... Kubín Záp. 39; *tak ten pán, | sparno bylo, | uš mňel žičeň jako trám* t. 38.

52. Jsou případy, kde lze bývalou jmennou větu chápati jen jako samostatný podmět anebo ještě jako skutečnou větu; na př.: *taková velká dívěnka a vona se chce ešče chovat!* Slavkovs. = »je to tak velká dívěnka a chce se chovat« (srovn. v § 16). Spojka *a* svědčí zřetelně pro bývalou větnou platnost. Nebo: *Žába zatrápená!* Myslí si..., že obstojí bez matky a bez tatíka Herrmann SebrSp. III^s, 290 = »to je žába zatrápená!«. Pravopis svědčí na pohled jen pro větnou platnost, ale bylo by dobře možné psaní: *Žába zatrá-*

pená, myslí si...*. Nebo: *Chudaček!* Už s nama nebude vysedávat M.-laš.; *husa hloupá*, co tak křičí? Mrštík Pohád. 335; *Spratek prožluklá*, jako by on byl pocházel ze zámku Herrmann SebrSp. XXIX, 141; *Koketa*, ako sa pretvaruje »je to koketa, jak...« Ku-kučin SobrSp. XIII, 41.

Jak viděti, jde o případy, kde má nominální věta zvolací povahu a kde nebývá v další větě zájmeno na ni ukazující. Že ji chápeme i jako samostatný podmět, vyplývá z toho, že se můžeme dobře vyjádřiti větou s normálním podmětem: *taková velká děvenka a vona se chce ešče chovat!* || *taková velká děvenka se chce ešče chovat!* Ale přece jen často cítíme, že lépe vyhovuje pojetí jako samostatného podmětu (nebo nominální věty) než podmětu normálního. Zvolací povahou se blíží tato jména vokativu (§ 49). Tak Mrštíkův doklad by zněl v 2. os.: *huso hloupá, co tak křičíš?* Liší se tedy tyto nominativy od nominativů v případech typu *ne-priatel, ten se oddálí* a mohli bychom je nazývati samostatnými zvolacími nominativy**.

Vyskytují se někdy až za větou nebo uprostřed věty; na př.: a kluku vokolo nej jako buku; jen se to vstekalo, *čerti učinění* Kubín Záp. 10; však nedávno mne zase vylekal, *chlap nerudná* Sezima Sp. II, 24; konal (ten úkol) z dobré vůle, rád, z lásky k tomu statnému mladíkovi, jenž tak rád poslouchal jeho výklady, *šelma!* Jirásek SebrSp. VII⁶, 237; Šestnáct let... a už koketuje, *myška nedobrá* Mrštík Pohád. 291.

Někdy zánikem pauzy splývá takový nominativ s větou jako normální podmět: Miliho kmotra Darebáka svázali do kozelce a že ho hodej do rybníka. *Ať tam prej schňije pakáš mizerná* (< *schňije, pakáš...*) Kubín Záp. 298; Honza to všecko vyžeňil a je tam *kluk podnes* (< *je tam, kluk, podnes* || v 2. os.: *jsi tam, kluku, podnes!*) t. 70.

* Samostatný podmět se odděluje od věty pauzou neukončenou, označenou v písmě čárkou; při ní hlas nepadá jako při pauze ukončené (= v písmě . nebo ;), nýbrž stoupá; na př.: *hudba*, to je něco jiného = || to je *hudba*. = Zvolání má svou zvláštní intonaci, takže při ní zaniká rozdíl mezi pauzou neukončenou a ukončenou.

** Něco jiného jsou nominativy-vokativy, t. j. nominativy v platnosti vokativní; srovn. v § 49.

53. Tendence, aby to, co k sobě patří smyslem, splývalo i ve výslovnosti, tedy tendence vytvářeti jednotné celky větné s normálními členy, pozoruje se i jindy.

1. Tak vidíme, že zaniká pauza i v typě *nepriateľ, ten se od-dá-li*; na př.: *Francek ten nemňel oče*, leda na něho Malovaný I, 153; *náš nebožďig (!) dědeček taky von rybařil* Kubín Záp. 394; *jeden taky tag de* na mši svatou a přide... tamt. 37. Tu sice zanikla pauza, ale zůstalo zájmeno (adverbium), kterým se na podmět ukazuje: *Francek — ten, dědeček — von; jeden — tak*. Je to tedy typ, v němž se splývavá výslovnost neshoduje s jiným vyjadřovacím prostředkem, s ukazovacím zájmenem, proto je dosti řídký a zajisté dosti pozdní*.

2. Podobný typ shledáváme v případech, jako: *voňi dyš šli* po tejh cestách, tak jeden... Hošek Uk. 40; *ale Jozef dyš to do-vedl*, tak se stratil tamt.; *můj otec dyš přišel* tam vocád s toho učení, pytláčil tady taki Hošek Polens. 111; *můj muž dyš šel siet na louku*, tak přišel... t. 153; *náš taťka dyž byl svobodnej*, potkal takovou bábu Kubín Záp. 534; *král dyš to videl*, poslal na něj... vojsko t. 45; *máma dyš to slyšela*, spustila... lamento t. 259; *náž valach dež nechce*, tag nezabere ani za nič Hors.; *malé dítá dyž umře*, to sa naptajú chlapani Kašik 132.

Snad se zdá, že jde o staré slovesné věty s normálním podmětem, jako jsou na př. věty *žák piše úlohu, dnes je od rána pěkně* atd. Tomu by nasvědčoval nedostatek pauzy za podmětem. Ale je tu neobvyklý pořádek slov místo nejčastějšího *dyš voňi šli, dyš můj otec přišel* atd. Ten si lze dobře vysvětliti tak, že jde původně o věty s podmětem samostatným, stojícím před větou, v nichž časem zanikla pauza: *voňi, dyš šli... > voňi dyš šli; náž valach, dež nechce... > náž valach dež nechce* atpod. Zánik pauzy tu nijak nevadí, protože se na podmět ničím neukazuje, takže vzniká věta s normálním podmětem dobře možná. Proto je tento typ v lidové mluvě dosti častý.

Jak je tento způsob starý, nelze říci pro nedostatek interpunkce v nejstarším jazyce; ale není nijak vyloučeno, že byl již v době

* Není nemožné, že jde jen o nepřesný zápis, t. j. že ve výslovnosti pauza byla. Že však tento typ existuje, sotva lze popřati.

staré. Některé doklady lze dobře čísti bez pauzy; na př. *chlap když jest povýšen*, nesnadně bude utišen AlxV. 214.

3. Neobvyklý slovosled nalézáme i v případech poněkud jiných; na př.: *a tá hlava aká im je!* Kukučín, Črty z ciest I, 126. I tu jde beze vší pochyby od původu o samostatný podmět: *a tá hlava, aká im je!*

Srovn. v § 55r.

54. Samostatný podmět bývá také povahy tázací nebo zvolací, s tázací blíže příbuzné.

1. Je to především tam, kde se vztahuje k následující větě tázací; na př.: *Tajemství — kde je jaké?* Sezima Sp. I³, 37; *Moje dobrota, jak ta jim může škodit?* Baar SebrSp. XIII, 76.

Častý je tento typ v slovenštině: *dvesto korún, čože je to?* Timrava ChudRod. 13; *A čo srdce? — ešte mlčí?* Kukučín Miletá 153; *A ona? Odpovedala?* t. 132; *Klavir? A kdeže má byť?* t. 8; *Oheň, očí oheň! Načo len hori?* Krasko Verše 13*. Bývá to i v případech, kde jiná nářečí samostatný podmět nemívají; na př.: *Ferdíš, de je?* Suchý 66; *jeho rodičé, co sú?* tamt.

Nejčastěji však se za podmětem nevyslovuje pauza, takže splývá s větou jako normální podmět; na př.: Pre Boha! *Jano že umrel?!* Gregorová PokorL'ud. 33; *oni co sú?* Suchý 66; *Zuza čo neprišla?* Timrava DedinsPov. 56; *A ty ako to vieš?* Kukučín Miletá 73; *A Elena čo?* t. 72 »a co je s Elenou?«. Ve větách typu *Jano že umrel?* — běžných i v jiných nářečích — ukazuje na původně samostatný podmět jeho postavení před spojkou *že*. Kdyby šlo o normální podmět od původu, byl by tento slovosled: *že umrel Jano?* V ostatních příkladech svědčí pro původní samostatný podmět jeho postavení před tázacím zájmenem: *ty ako to vieš?* atp. Kdyby šlo o normální podmět od původu, byl by tento pořádek slov: *ako to vieš ty?* nebo: *ako ty to vieš?* A skutečně se vyskytá: *A kde sú Palo, Zuza?* Timrava DedinsPov. 98 a j. Že se takové původně samostatné podměty vyslovují splývavě s větou, tomu nasvědčuje

* Pravopis ukazuje jakoby na to, že jsou tu jména (*a ona?...*) plnou větou, ale významem, smyslem jde jen o samostatné podměty. Psaní »Odpovedala?« atd., t. j. velikými literami ve větě samé a bez čárky za *ona* atd. je možné proto, že je pauza označena otazníkem a že se při otázce nerozlišuje pauza neukončená od ukončené; srovn. poznámku 1 k § 52.

i postavení enklitik. U Timravy DedinsPov. 103 se čte: *A tyže si čo?* Dokud bylo *tyže* samostatným podmětem, byl tento slovosled: *a tyže, čo si?*; enklitické *si* nebylo na prvním místě, nýbrž až na druhém, přiklánělo se k *čo*. Slovosled *a tyže si čo?* ukazuje zřetelně, že *tyže* splynulo s větou *čo si*; proto se *si* přiklání k jejímu prvnímu slovu, k *tyže*.

2. Za druhé bývá samostatný podmět v tázací podobě tehdy, když je před ním tázací věta; na př.: *Byl to Karel? Karel? Asi ne.* Us. ob. (= »Karel, ten to asi nebyl«; *asi ne* je věta nominální)*.

3. Za třetí mívá samostatný podmět tázací podobu také tam, kde není ani předcházející ani následující věta tázací. Na př.: *To pivo je den ode dne horší! Není také divu! Ječmen je rok od roku menší... Sládci? Ti aby se jmenovali kyseláci!* Klicpera Sp. I, 93; *A podivno. Nikdo selky Bastlové nelitoval... A ona sama? Rozevřela do široka vrátne statku, když vjížděl mrtvý hospodář J. Vrba v Cestě V, 287; No, on ešte len ujde — ale ona! Ona? Dobrota, samá dobrota* Kukučín Miletá 72 »ona? — je dobrota...«.

Tu proniká dosti jasně větný význam samostatných podmětů. Tak v dokladě z Klicpery znamená *sládci?* asi »co pak je se sládky?« nebo »sládci nejsou vinni?«. Nebo v dokladě z Kukučina *ona?* = »ona že je zlá?«.

3. Psychologický podmět.

55. 1. Představa osoby nebo věci, která mluvící osobě zatane nejprve na mysli (§ 51), nebývá jen gramatickým podmětem věty, nýbrž nějakou jinou částí, předmětem nebo příslovečným určením; na př.: *červená, modrá fiala, kdes ji, má milá, trhala?* (píseň). Tu má mluvící osoba v mysli představu fialy, ale ve větě to není gramatic. podmět, nýbrž předmět; proto se na ni ukazuje akusativem *ji*. S normálním podmětem by naše věta zněla takto: *kdes, má milá, trhala červenou, modrou fialu?* Ale přes to je *fiala* pro mluvící osobu hlavní představa, kterou chce vytknouti, je to t. zv. psychologický podmět. Podle toho, o jakou gramatickou část věty jde, mohli bychom mluvíti o samostatném předměť a příslovečném určením.

* Ke grafice »Karel? Asi ne« srovn. poznámku k č. 1.

2. Psychologický podmět vyjadřuje se někdy nominativem; na př.:

aj, dvě dělátko moji, z těch jedno vezmi sobě Gesta Bř. 132^b; *Cham, jenž s právem měl otcě svého ctíti, čte se o něm, že...* Kruml. 45^a; *ten kat, když vyšel z domu, utkav jej lev, roztrhav i snědl* PassKlem. 201^a; *neb velblůdi, ač vysoci, však jsou jich léni* skoci AlxŠ. 6—7; *ty hvězdy, jakž jich jest mnoho, však každá (z nich) užívá toho, že...* Vít. 11^a; *kupec, když se s ním (někdo) utká, dobrojtro neb dobrý den vzdá* Hrad. 113^b; *člověk, který se stará...*, vysušeny mu bývají kosti FrantPr. 6; *člověk veselý* a který se často raduje, *jeho věk bývá* dlouho tamt.; *ten nebožátko host, který na kamnách ležel, to tele snědlo ho všeho* t. 17; *a sic ostatek dobří urození lidé, což nezbili, všecko zjímali* Lobk. 153^a;

bouřky, kroupy, hromování starého, při všem zůstával lhostejným Herrmann SebrSp. XVI, 91; — *A co peklo?...* Věříte, nevěříte? Sezima Sp. II, 19; *peňize, těch mám já dost* Kubín Záp. 2; *starosta, toce ví, hned mu řebínek spad* t. 425; Byl jeden táta a mňel tři syny... *Honza, jak to bejvá, toho mňeli za hloupsho* t. 117; *jednoho haďi snědli a druhej, tomu vydlobali voči* t. 516; *druhej (syn) byl Tonda... a nejmladší, tomu říkali Honza* t. Klads. I, 58; *Jedna máma mňela dvě cery...* *Druhá Mária, tu nemohla cejtit* t. II, 253; *psotník, ten (= akus.) dostane, dyš...* Veselský 14; *Něni přez matkovo kořeňi...* *Jedna v Nefcekli, po jinim ji kamen nepopustil* t. 13; *ten klíč voťi kucheňe, mosim se (po něm) poďivat, kde je* V. Meziř.; *bože, ten ječimeň, teho se naobracime* Malovaný I, 159; *ten jeden, teho vrátili spátky* Kašík 76; *ten druhý, temu žáden do huby nepohlédne* tamt.; *Spádlá som s pójdu...* *Starý člověk, hlava sa točí* Gregor-Tajovský Sp. IV, 9.

Nominativ je tu položen beze zření ke gramatické konstrukci ve větě, k níž se významem vztahuje. Podle ní bychom čekali: *aj, z dvě dělátku moju, z těch vezmi sobě; o Chámovi...*, čte se o něm; *dobré urozené lidi*, všecko zjímali; *při bouřkách...*, při všem zůstával lhostejným; *a co v peklo věříte?*; *peňes, těch mám já dost; starému člověku*, hlava sa točí* atd. Tento nedostatek zření ke gramatické

* Smysl je tento: »starému člověku, tomu se hlava točí«. Lze tu arciť předpokládati ještě plný větný význam: »jsem starý člověk, hlava se mi točí«.

konstrukci svědčí zřetelně tomu, že psychologický podmět původně nepatřil k následující větě jako její část, nýbrž že to byla věta samostatná, nominální, v níž je nominativ s právem*.

3. Hledí sem i případy, v nichž je psychologickým podmětem příslovečné určení času nebo místa vyjádřené nominativem; na př.:

Pekná noc, jasná, v tu dobu spěchají živi ke hrobu Erben SvätKoš.; *tudle ty píska, tam* vysázíš viňici Kubín Záp. 174; *támle ta věš, f ti* vstává první princezna t. 17; *vysokí moře, tam* je rybář; *de se tam...* t. Klads. II, 40.

ZUBATÝ uvádíval ve čtení těchto charakteristický doklad: *břežen, za kamna vlezem, duben, ještě tam budem* » v březnu vlezem za kamna a v dubnu ještě tam budem «.

4. Jindy bývá jméno, které je psychologickým podmětem, v pádě shodném s gramatickou vazbou následující věty; na př.:

pravdu, tu sobě ve dščky vložila Tkadl. 4^b; *v lesě, jenž* Hamon slove, | *tu* kraššie studnice plove AlxV. 2195; *tých dobrých činuov, najmilešie* diety, jichžto se do mne domníte, *jáť jich* do sebe nevědě Otc.B 5; *toho léta, když* ta Venus před sluncem běží, *tehdy* jest denice LucidF. 138^a; *a vedle oltáře...*, *tu* jest hrob Mand. A 173^a; *na oltáři* božieho hrobu *a na oltářích* v svrchupsané kaple matky božie, *tu* žádný... nesmějí *na nich* mše slúžiti Lobk. 128^b;

u Loukava, tam teče Jizera Kubín Záp. 399; *ale před lety...*, *to tu* byly samé fčelíny Kašík 127; *v Indráku, v tem* něni nič dobriho Malovaný I, 361; *Byť* jeden farař a ten měť paru psuf. *A černeho pudla, teho* měť najradši Stavař 46; *na takove bohactví (!), to* ja nemam peňiz tamt. 25; *Zlatku!* Kde *ju* vzala? Kukučín Miletá 104; *Riapelovie Zuzu?...* *Tu* by si chcel? Timrava De-đinsPov. 49; *Za Katou?* Čo by si banoval (*za ňou*)? t. 107.

Podle toho, co bylo řečeno výše, je patrné, že tam, kde nejde o význam příslovečný, býval podmět původně v nomin.; *pravda, tu* sobě ve dščky vložila. Pád shodný s větnou konstrukcí vznikl

* GEBAUER v HistMl. IV, 82 uvádí z připomenutých staročes. dokladů dva: *Čam, jenž...* (z Kruml.) a *ten kat, když...* (z PassKl.); pokládá je za anakoluthy. O anakoluthu by bylo lze mluvití jen v tom smysle, že jindy a častěji bývá jméno ve tvaru shodném. Definuje-li však G. anakoluth jako »spojení nesprávné«, pak v našich případech o anakoluth nejde.

proto, že se časem začal pociťovati vztah samostatného podmětu k následující větě za těsnější.

Patří sem i případy s psychologickým podmětem vyjádřeným adverbium: *Tehdy*, když jedné noci ráno vstachom, zimnice, ještě třetí den bývá, popade bratra našeho Otc. B 4^b; — *ráno*, deš stane, je zema Hors.; *ted*, dyž bylo po funuse, všecko přátelstvo... sešli se Kubín Záp. 199; *tady*, jak sa ide tým chodníkem, toš *tam* povědajú »za vychůry« Kašík 125; *toš potom*, jak přišel dómu, toš pravil t. 110; *potom*, keď už farár precítiu, *potom* sa zhovárali* D.-or.

Dále sem patří infinitiv: *nic nedělat*, to by dovedl každý**; *utíkat*, to sem už drobátka starej Kubín Záp. 8 = »na utikání, to (na to) sem...«.

5. Někdy nelze dobře rozhodnouti, jde-li o neshodný nominativ či shodný dativ nebo akusativ; na př.:

an lékařství, užívá-li se často, přivykne *mu* pirození Komenský Did. 390 (*lékařství* = dat. či nomin. ?); *ty dietky*, kteréžto král sbíráše, rozdává *je* bohatém (!) Mífl. 88^a (*ty dietky* = nom. či akus. ?); *Ženy?* *Ty* měl Gryga už dávno za sebou! Mahen Dobrodr. 47; *psotník*, ten dostane, dyš... Veselský 14; *tetko třetí den*, koza mu přivedla bílího šimla Kubín Záp. 60; *konec tejh polí*, dyš přichází na louky, je *tam* pěšina Hošek Uk. 49.

V posledních dvou dokladech se nám zdá jisté, že jde o příslovečné akusativy: *třetí den* na otázku kdy? a *konec tejh polí* na otázku kde? (srovn. *konec března* = »na konci března« § 69). Ale sub. 3 jsme viděli, že v dialektech bývá i tu nepochybný nominativ.

6. Někdy se klade psychologický podmět v neshodném pádě jiném než v nominativě. U Malovaného I, 46 čteme: *Kolek máte kráv?* *Kráv* — *máme tře*. Podle gramatické konstrukce věty *máme tře*, k níž psycholog. podmět náleží, čekáme akus. Genitiv je vzat z předcházející věty, kde je závislý na *kolek* (= *kolik*).

7. Jako v případech s podmětem gramatickým (§ 53) pozorujeme i tu zánik pausy.

Zřídka to bývá tam, kde se na podmět ukazuje, nebo kde je oddělen od věty, ke které patří, větou s jiným podmětem, protože

* Na psycholog. podmět *potom* se tu ve větě samé ukazuje opakováním adverbia.

** ZUBATÝ NŘ. V, 6 sl.

tím vzniká nevhodný sklad větný; na př.: *já dyš střileli, mne nabili do kanónu Kubín Záp. 517; ale nedaleko po tidle pšince je tam jejich kulna t. 95; no myslí si, rúži je jich tu dost t. Klads. I, 131.*

Častěji to bývá jindy, kde zánik pausy nevadí, takže vznikne věta s normální částí, zejména s adverbialním určením:

a ráno dyš se probudil a král taki, videj, že... Kubín Klads. I, 7; ráno dyš přide k vozejčku, vidí tam múže Kubín Záp. 259—260; ráno dyš snídali, tak se dívala... Hošek Uk. 35; ted tu čepicu dyš strhla, tak ju strčila za řadra t. 35 (psychol. podm. je tu čepicu); prf dyš přšelo, toš sa voda najavila pomály Kašík 140; rano jak stanuli, tuš... Stavař 18; a potom čo bolo? Kukučín MiLetá 133.

Po bývalé platnosti psychologického podmětu zbývá tu jen neobvyklý slovosled; obvyklý slovosled je tento: *když ráno snídali, když tu čepici strhla, a čo bolo potom?* atpod.

4. Aposice a jmenný atribut.

56. 1. Podle GEBAUERA (HistMl. IV, 36) je aposice »druh přívlastku souřadného«, a to »přívlastkové jméno podstatné, opatřené nejčastěji opět svým přívlastkem, a položené za jménem podstatným nebo zájmenem, k němuž patří«; na př.: *Karel IV., král český*. Dodal bych, že je aposice zpravidla oddělena od svého jména pausou; snad se to rozumí z Gebauerovy definice, ale je to důležité a proto je to potřebí vytknouti zvláště.

Aposice je běžná po celou dobu historickou; na př.: *Babylon, město veliké* AlxV. 631; *Cirus, král perský* Mand. A 167^b₁; *Tulius, mistr pohanský* Tkadl. 31^b; *Kozmas pak, děkan kostela pražského* Háj. 7^a; *Tonda, chlap silnej* Kubín Záp. 149; *nějaká ženská, stará Kučerka, šla...* Hošek Polens. 118 atpod. Z jazyka staršího sem hledí také případy, kde má aposice při sobě zájmeno *ten* (vytýkávé podle Gebauera l. c. 238): *Patron, ten slovutný hrabie* AlxB. 40; *světoploze, ta cná paní* Vít. 1^a.

2. Ta okolnost, že je aposice oddělena zpravidla ode jména, ke kterému patří, pausou, je svědectvím tomu, že je to samostatná část větná. Cítíme to jasně zejména tam, kde se za aposicí pokračuje ve větě; na př.: o téj (milosti) *Tulius, mistr pohanský, úplněj praví...* Tkadl. 31^b; *ten jeden, Tonda, chlap silnej*, ničeho

se nebál Kubín Záp. 149. Tu vidíme, že je aposice oddělena nejen od svého jména, nýbrž i od ostatku věty, že je to tedy v plném smyslu samostatná část věty.

Nasvědčuje tomu i zájmeno *ten*, jež při aposici shledáváme; srovn. sub 1: *Patron, ten slovitný hrabie; světoploze, ta cná pani*. Bývá to i v jazyce novém; říká se na př.: to jistě udělal *Karel, ten neposeda*. Nebo: to iste vám řekla *Francka, tá klebetníca Malovaný I, 361*. Na aposici se tu ukazuje právě tak jako na jinou samostatnou část věty, na podmět; srovn. v § 51z.

Podle jiných samostatných větných členů můžeme se s právem domnívati, že je i aposice od původu samostatná věta nominální, která teprve časem ztratila větnou platnost a splynula volně s větou, s kterou původně tvořila souvětí. Tedy na př. *Tulius, mistr pohanský, praví* znamenalo původně: »Tulius, ten (jenž) byl pohanský mistr (byl to pohanský mistr), praví«. Srovn. v § 77i.

3. Není arciž aposice úplně stejná samostatná část větná jako vokativ nebo podmět (gramatický i psychologický). Ty se vztahují k celé větě, aposice však jen k jednomu větnému členu, buď k podmětu nebo k předmětu nebo ke jmennému praedikátu: *Karel IV., král český, založil v Praze universitu; pražská universita byla založena Karlem IV., králem českým; je to Karel IV., král český*. Je to bližší určení některého větného členu.

4. Aposice se zpravidla shoduje se svým jménem v pádě: *Karel IV., král český, založil universitu; oslavujeme Karla IV., krále českého atp.* V tom proniká vědomí o jejím těsném vztahu ke jménu a k větné konstrukci. Je to tak, jako když se psychologický podmět vyjadřuje tvarem shodným s větnou konstrukcí: *pravdu, tu sobě ve dščky vložila* (Tkadl.); srovn. v § 554. Viděli jsme však (v § 55z), že psychologický podmět bývá v nominativě, ač mluvnická konstrukce věty žádá jiný pád. A totéž shledáváme při aposici; na př.:

eště tu máme v lesích *raubíře* (= akus.), *taková banda ježatá* Kubín Záp. 89; *chyt si tam* (v maštali) s kraje jednoho (koně), *takovího mizerního* (= shodná aposice), *cikán by se za něj styđel, taková kočka voblezlá* tamt. 306; *já mu dám, grázl jeden* Slavkovs.; *đelace* (= dělat se) *temu nechce, bestija jedna lenošná* tamt. Podle

gramatické struktury větné čekáme *takovou bandu ježatou, za takovou kočku voblezlou, grázlovi jednomu a bestiji jedné lenošné.*

Tato neshodná aposice svědčí o tom, že byla původně samostatnou větou, zřetelněji než aposice shodná, a to nejen svým tvarem, nýbrž i významem. Dovedeme si docela dobře představit, že na př. *taková banda ježatá* byla věta, znamenala původně asi »je to banda ježatá« a že tvořila s větou *ešte tu máme raubíře* souvětí anebo byla vedle ní větou samostatnou. V této větné funkci byl nominativ arcitř zcela náležitý; a zůstal, i když se původní nominální věta začala chápati za část předcházející věty slovesné. Srovn. ještě v § 58 a 774.

5. Jako při jiných samostatných částech věty pozorujeme i zde tendenci, aby aposice splývala ne-li s celou větou, tedy aspoň se svým jménem; říkáme někdy: *Karel IV. král český, založil v Praze universitu.* V Lobk. 2^a se čte: *já, Jan z Lobkovic...*, vyjel sem z Kadaně. Zdá se nám skoro přirozenější čísti: *já Jan z Lobkovic...*, vyjel sem... Ale dobře cítíme, že výraz *já Jan z Lobkovic* není tak stejnorodý, jako je na př. *mladý Jan z Lobkovic*, t. j. jako spojení atributu se jménem; vadí nám neshoda osob (*já* = 1. os., *J. z Lobkovic* = 3. os.).

Někdy zánikem pausy vzniká z aposice normální část větná, totiž atribut, neboť aposice i jako samostatný člen větný je povahy atributivní; na př.: sloužil u nás *čeledín moc hodnej*, menoval se Filip Ronofský Hošek Polens. 152. Na starší funkci jako samostatné části větné ukazuje jen nedostí obvyklý slovosled; nejčastější slovosled je *moc hodnej čeledín*. Z toho vyplývá, že původní podoba byla: sloužil u nás *čeledín, moc hodnej* (= »který byl moc hodný«).

57. Velmi se podobá pravdě, že je původně samostatnou částí větnou jmenný atribut. V dnešním jazyce se arcitř zpravidla vyslovuje splývavě se jménem, ke kterému se vztahuje, a také se s ním shoduje v pádě: *král Jan, krále Jana...*, *pan Novák, panu Novákovi* atp. Dále se v novém jazyce klade zpravidla před svým jménem jako adjektivní přívlástek: *král Jan = český jazyk* atd. To obojí ukazuje, že se jmenný atribut cítí za normální část větnou, jako přívlástek adjektivní.

Někdy se však kláde za svým jménem: *Křistus pán, kníže pán, císař pán, Bůh otec* (GEBAUER HistMl. IV, 84), *anděl strážce*. Nebo: *Klečka neboščík* mňel svarbu Hošek Polens. 108; *Josef císař* jel š Čech t. 147; u takového *sedláka nelidy* Kubín Záp. 286. Častěji to bývá v jazyce starším: když *Trojan císař* k jednomu buoji pílňe chvátáše PassKlem. 67^b₂; *Karel císař* HusE. I, 133; *Vít opat* PassKlem. 129^b₁; *Pemen opat* vecě Otc. B 96^a; *Níla potoka* tak řečeného rozvodňenie t. 3^b; *Benedícht papež* Pulk. 60^b; pravil mi o tom jeden dobráj urozenáj *člověk Charvát* Lobk. 152^a; *král člověk* svú rukú žádného neurážeš Šach. 294^a₁.

V tomto postavení se jmenný atribut velmi podobá aposici a mám za to, že je to od původu větný člen samostatný, oddělený pausou od svého jména, tedy vlastně skutečná aposice: *Klečka, neboščík*, mňel svarbu; *Trojan, císař* atpod. A jako aposice je to geneticky samostatná věta; tedy na př.: »Klečka, který je (už) nebožtík, měl...«; »Trojan, který byl císařem« atpod. U Hoška Polens. 168 čteme: jednou neboščík Vašana — *švec byl* — šel s Polní; tu je skutečně věta místo atributu (*neboščík švec Vašana*). Zánikem pausy se tato aposice stala zpravidla normální částí věty. Odlišný vývoj od aposice v užším smysle se dá dobře pochopiti z toho, že tomuto splynutí se jménem nic nevadilo, neboť vzniklo spojení zcela podobné spojení adjektivního atributu se jménem.

Na samostatné postavení jmenného atributu ukazují některé případy, kde je výslovnost s pausou přirozenější než bez pausy. Tak v dokladě z Lobk. bychom čtli spíše *člověk, Charvát* než *člověk Charvát*. Pausa se nabízí dále při nestejnosti osob; na př.: *já, tkadlec, tě, neštěstie*, vždy nenáviděti mám Tkadl. 3^b. I kdybychom čtli bez pausy *já tkadlec, tě neštěstie*, svědčí pro náš výklad postavení jmenného atributu za zájmenem.

Za staročes. »*král člověk* (žádného neurážej)« bychom dnes řekli *král jako člověk*; tento výraz svědčí, že substantivní atribut *člověk* přece jen není úplně stejnorodý s atributem adjektivním. Podobně bychom mohli za *člověk Charvát* říci *člověk, totiž Charvát*. Tím vznikne nepochybně samostatný člen větný.

U Kubína Klads. I, 125 se čte toto: mňeli *ptáka, špaček*; a ten mluvil. My bychom řekli: měli *ptáka špačka*; *špačka* je jmenný atribut k akus. *ptáka*. U Kubína je oddělen pausou a neshoduje

se se svým jménem; je to tedy neshodná aposice, jakou jsme poznali v § 564. Jistě není tento způsob obvyklý, ale dobře svědčí pro výklad, že je jmenný atribut od původu vlastně aposice. Vždyť pozorujeme, že i adjektivní atribut může býti vyjádřen formou aposice s pausou; na př.: *taťinek, starej*, ten už nemoh (tancovat) Kubín Klads. I, 22.

Shodný jmenný atribut, avšak s pausou ukazující na bývalou větnou platnost, není nijak vzácný; na př.: ten jeden, *Tonda*, chlap silnej*, ničeho se nebál Kubín Záp. 149; ona, *blázon*, vše uverila Gregor-Tajovský Sp. IV, 10.

Patří sem samostatné jmenné atributy i v tomto dokladě: do sedňice valí se *chmúra šeredná, ne člověk, ne zvíře* Kubín Klads. I, 94. Tu dobře cítíme ještě původní větný význam: »valí se chmúra, není to člověk, není to zvíře«.

58. Samostatná určení aposiční povahy jsou v jazyce velmi hojná. Připomenu ještě některá, důležitá pro otázku vzniku aposice vůbec.

1. V EvVíd. 22^a (Jan 20, 12) čteme: viděla *dva anjely...*, *jednoho v hlavách a druhého v nohách*. Podobně se čte v Melantr., v Norimb. a v EvOl.: uzřela dva anjely, *jednoho* u hlavy a *druhého* u noh. Akusativ *jednoho a druhého* je shodná aposice k akus. *dva anjely*. Ale v Krist. 108^a je tu nominativ: svatá Mandalena uzřela dva anděly, *jeden* v hlavách a *druhý* v nohách. Mohli bychom říci, že je tu vyšinutí z vazby, ale to by bylo jen konstatování jevu, nikoli výklad. Z toho, co již bylo řečeno o aposici a o jiných samostatných částech větných, je nepochybné, že *jeden v hlavách a druhý v nohách* jsou nominální věty, v nichž je nominativ s právem; znamenaly původně: »jeden byl v hlavách a druhý (byl) v nohách«. Časem zanikla jejich plná větná platnost, cítily se za bližší určení substantiva *anjely* z předešlé věty a dostaly též pád, jaký má určované jméno, totiž akusativ (gen.-akus.).

2. U Kubína Záp. 71 se vypravuje toto: Hoňili se spolu (Honza s čarodějníkem) do samého večera, *všecky zvířata prodáli, brzy zajíc a pes, zasej žába a náká potvora, hned brabenec a pták*,

* K tomuto jmennému atributu *Tonda* se vztahuje nová samostatná část větná, aposice *chlap silnej*.

inu šlo to sem a tam. Výrazy *brzy zajíc* atd. jsou podle našeho gramatického cítění bližší určení akusativu *všecky zvířata* a řekli bychom tedy: prodělali všechna zvířata, *brzy zajíce a psa*, zase *žábu* atd. Nominativ je tu proto, že jsou tyto výrazy od původu věty, znamenající asi »brzy to byl zajíc a pes...«. Vyvíjely se tak, jak jsem naznačil sub 1.

3. V § 16, jsem uvedl tento slovens. příklad: vidíš stá a stá výšiviek, *jedna krajšia od druhej*. Výraz *jedna krajšia...* cítíme za aposici ke *stá výšiviek* a užili bychom tedy akusativu: vidíš sta a sta výšiviek, *jednu krásnejši než druhou*. Pausa před aposicí a její nominativ *jedna krajšia* svědčí tomu, že tu auktor, Jar. Vlček, cítil ještě plný větný význam = »jedna je krásnejši než druhá«.

4. V živé mluvě jsou dosti hojně takovéto aposice: *bela chlopa, žádné plac o ni* (= u ní) V.-Meziř.; to je čas, *hamba velest* tamt. Výraz *hanba vylézt* se vyskytá i jako samostatná věta; podobné věty jsou *škoda mluvit, strach se dívat...*, srovn. v § 91. Tu je tedy zcela jasné, že samostatná část větná vznikla z věty. Tak je to i v dokladě s *žádné plac o ni*.

Někdy zánikem pauzy vzniká z bývalé věty normální atributivní určení (neshodný, nesouřadný atribut): *kopit vuz nic po nem* Malovaný I, 38.

5. U Malovaného I, 160 se čte: tam je *dědina staveňi puť hodině od druhiho*. Třebaže za *dědina* není pauza, je nepochybné, že je výraz *staveňi...* od původu samostatné určení aposiční k substantivu *dědina* a vlastně samostatná věta.

6. Srovn. ještě v § 84.

Normální části větné.

59. 1. Zánikem své původní větné platnosti stávají se nominální věty nezřídka normálními členy vět, s kterými původně tvořily souvětí, a to podmětem nebo přívlastkem nebo předmětem nebo příslovečným určením nebo jmenným praedikátem (doplňkem). Věty, s kterými splývají, jsou nejčastěji slovesné, řidčeji nominální; na pr.: *přišel kdekdo; mladost — radost*.

O splývání nominálních vět s jinými a o jejich funkci jako normálních větných členů jsem vykládal již v předešlé kapitole

v § 52, 53, 54, 55 a 56. Tam však šlo o takové případy, kde je dobře viděti, že se normální části větné vyvinuly z funkce větné nikoli přímo, nýbrž z platnosti samostatných částí větných. Je to patrné zejména z neobvyklého slovosledu; na př.: *ráno* když snídali, začalo pršet. Tato funkce je tedy na přechodu mezi platností větnou a mezi platností, které říkáme normální větné členství a o kterou jde v případech typu *dva dni prší*. V nich samých většinou nenalézáme takové známky tohoto vývoje, ač je velmi podoben pravdě. Tedy na př. adverbialní určení času *dva dni* je — jako *ráno* — od původu samostatná věta, která tvořila se slovesnou větou souvětí: *dva dni, prší*; jeho smysl byl tento: »jsou to dva dni, (co) prší«. Tato nominální věta však splýnula tak dokonale s větou slovesnou, že z její výrazové podoby samé není její původní větný význam nijak zřejmý.

Toto splnutí se projevuje nejen po stránce psychologické, významové, nýbrž i gramatické: původní věta nominální se neodděluje pausou od věty, s níž tvořila souvětí (*dva dni prší*) a mohou za ní stávat enklitika patřící do druhé věty, na př. *dva dni se chumelí*. Dokud *dva dni* byla skutečná věta, býval tento slovosled: *dva dni, chumelí se*. Po splnutí obou vět se však enklitika přizpůsobila novému větnému skladu, t. j. kladou se hned za *dva dni*, protože je to první přízvuchý člen větný.

O takové případy nám nyní půjde.

2. Původní větné platnosti těchto normálních větných částí můžeme se domýšleti podle případů typu *ráno když snídali*, protože obojí případy jsou v podstatě totožné: *dva dni* je nám adverbialní určení časové jako *ráno*. Dále o bývalé větné platnosti soudíme z tvaru jména; na př. staročes. *v ta doba* ukazuje, že vzniklo z nomin. *ta doba*, který nemohl býti nic jiného než nominativní věta. Nebo na bývalou větnou platnost ukazuje ta okolnost, že v týchž anebo v podobných případech někdy vzniká věta slovesná; říkáme: *to jsem jak živ neviděl*, a cítíme *jak živ* za jmenný praedikát (nebo za adverbialní určení času), ale v jazyce starším bývá také: *to jsem neviděl, jak jsem živ*. Z toho plyne, že je *jak živ* od původu nominální věta s významem »jak jsem živ«.

Soudíme tedy o bývalé větné platnosti normálních částí věty z jiných známek než při t. zv. samostatných větných členech. Je

arcíř podobno pravdě, že normální části i v těch případech, o které nám půjde nyní, prožily ono stadium přechodné, byly samostatnými částmi, ale v historickém vývoji a zejména v nové době na ně většinou nic neukazuje.

Normální části větné jsou tedy proti částem samostatným další stadium ve vývoji nominálních vět.

1. Podmět.

60. Náleží sem především případy, kde nominální věta splývá s druhou nominální větou a stává se jejím podmětem (§ 33₂). Jde o případy, jako: *učení — mučení, mladost — radost; celej jarmak jedno dopuštění* Kubín Klads. I, 21. My chápeme tyto případy ve smyslu »učení je mučení«, »mladost je radost«, takže *učení a mladost* jsou podměty. Zřetelně je to viděti tehdy, když dáme těmto nominálním větám slovesnou podobu, když je změníme v slovesné věty sponové (§ 45): *mladost je radost* atd. O tom viz podrobněji v § 33_a. Druhé původní nominální věty (*mučení, radost*) chápeme za jmenný praedikát; srovn. v § 64₁.

2. Podobné jsou případy *toť obraz člověka*, uvedené v § 6₂; *toť* je v našem jazykovém povědomí podmětem, jak vyplývá jasně, když se vyjádříme slovesně: *to je obraz*. Od původu jde zase o souvětí: *toť, obraz!* »podívej (te) se, obraz je to!«. *Toť (to)* je od původu věta interjekční, ale časem splývá s větou nominální (I § 48, 23₂) a pocítuje se za jméno, za podmět ke jmennému praedikátu *obraz* (§ 64₁). Proto lze tyto případy uváděti také při větách nominálních.

3. Podmětem je původní nominální věta *kde kdo* ve větách rozšířených po celém jazyce; na př.: *gdegdo, bohatej chudej, musel přijít na svarbu* Kubín Záp. 5; láteřil, že nikoho zde nenapadne dbáti pěšin, šetřit mlází; *kde kdo jenom hubi podrosty* Sezima Sp. IV³, 99.

Kde kdo je na pohled stejný normální podmět jako ve větách *kdo se ptá?* nebo *kdo se ptá, nerad dá*. Ale *kde* a *kdo* jsou jindy buď zájmena tázací nebo relativní; v našich dokladech není to ani ono. Z toho tedy vyplývá, že to nejsou podměty od původu, nýbrž nominální věty povahy relativní; na př. *kde kdo musí přijít* je od původu souvětí *kde kdo, musí přijít* a znamenalo »kde je kdo, musí

přijít* (*kde* = relat., *kdo* = někdo). Časem *kde kdo* ztratilo větnou funkci, zanikla po něm pauza a stalo se podmětem slovesné věty; srovn. v § 63i. Chápeme je za jedno slovo, *kdekdo*, za zájmeno s významem neurčitým = »každý«, v plur. »všichni«.

4. U Kubína Klads. I, 21 se čte: tak teď *malí velcí* do milího rybníka a sbíraj ryby. Výraz *malí velcí*, znamenající »všichni«, je podmětem nominální věty *do milího rybníka* = »skočí do milého rybníka«. Od původu je to samostatná věta nominální, vlastně souvětí, s významem »ať jsou malí, ať jsou velcí«, »ať jsou malí či velcí«.

Podobně je to s výrazem *staří mladí* na př. ve větě *přišli staří mladí*.

5. V § 41s byly připomenuty věty jako: *přišlo jich moc* (Us. ob.); *urodilo se síla bandoru* (Kubín Lidoml.); *hrůzu lidí tam stálo* (t.); *došlo ich plná zahrádka* (Folprecht). V těchto větách zaráží jednak neutrální tvar slovesa (*přišlo — moc...*), jednak významová neshoda podmětu a slovesa (*došlo — plná zahrádka*). Vyložil jsem, že tyto věty vznikly asi napodobením slovesných vět sponových *bylo jich moc*, kde se odráží adverbialisace bývalých nominálních vět. Je však možné, že ony věty jsou od původu souvětí, jejichž druhou částí byly nominální věty *moc...*, *plná zahrádka*; na př. *přišlo jich!*, *moc* = »přišlo jich!, *moc*, síla to byla«; *došlo ich*, *plná zahrádka* = »přišlo jich (tolik), byla (jich) plná zahrádka« nebo »... , že (jich) byla plná zahrádka«. Tu by byly nominální věty ztratily větnou platnost a byly splynuly s předcházejícími (následujícími) větami slovesnými jako jejich podměty*.

6. Od původu je nominální větou podmět *kylího dasa* ve větě *kylího dasa to tu rve!*; srovn. v § 5i.

2. Přívlastek.

61. 1. Atributem se stala bývalá nominální věta *kde jaký* v případech běžných v celém jazyce; na př.: pozval k ní (k trachtě)

* Ve svých záznamech lekcí ZUBATÉHO mám, že je od původu souvětí věta *bylo tam hrůza vojska*. Na podrobnější výklad se nepamatuji. Tyto sponové věty si však vykládám jinak (§ 412). Snad si Z. představuje vývoj obojích vět tak nějak, jak jsem vyložil výše.

gdejakiho krále Kubín Záp. 67; ten chlapík sní *gdejakó spadinko* (= padavku) Hors.; už sme spálili *kdejaké poleno* Bartoš D. I, 165.

Jde o původní nominální větu totožnou s *kde kdo*; tedy na př. *najde se tam kdejaká stará kniha* znělo původně *najde se tam stará kniha, kde jaká* a znamenalo »je..., kde je jaká, pokud je jaká«. Když časem nominální věta *kde jaká* splýnula s předcházející větou, začala se klásti zpravidla před substantivum jako jiné adjektivní přívlaskty: *najde se tam kdejaká stará kniha*. Dokud to byla věta, mívala nominativ, ale po ztrátě větné plátnosti se shoduje v pádě se jménem, jehož atributem je: *pozval kdejakého krále* atp.

Nám je *kde jaký* jedno slovo, zájmeno s neurčitým významem = »každý«, v plur. »všichni«; srovn. *kdekdo* v 60s.

2. Na původní větnou funkci zájmena *kdejaký* ukazují dosti zřetelně některé případy, jako: teď *všecky hospodáři gde jakej*, zabíjej krávy Kubín Záp. 257. Výraz *gde jakej* splývá ve výslovnosti s *hospodáři* jako přívlastek, ale je oddělen pausou od zbytku věty. To svědčí o tom, že původní podoba byla: *všecky hospodáři, gde jakej*, zabíjej... V této podobě je to aposicé k *hospodáři* a aposice je od původu samostatná věta. I kdyby nebyla pauza za *gde jakej*, konstrukce věty sama ukazuje, že to je od původu samostatná část, neboť jednak již má podmět *hospodáři* atribut *všecky*, jednak by normální atribut musil míti plurálový tvar *gde jakí* (= *kdejaci*).

3. Není nemožné, že jméno, ke kterému je dnes *kdejaký* atributem, patřilo do věty nominální: *spálili jsme, kde jaké poleno* = »spálili jsme, kde je (bylo) jaké poleno«; pak by nešlo o zánik nominální věty *kde jaký*..., nýbrž *kde jaké poleno, kde jaká kniha* atd. A pak by se byla tato nominální věta stala předmětem předcházející věty. Srovn. v § 62.

4. Srovn. ještě v § 74s.

3. Předmět.

62. 1. Hledí sem především předmět po slovesech *videndi* a pod. v případech jako:

viđeli... u silnice vohínek... a *žádnej* u toho Hošek Uk. 64; *a tej tady viđi stařečka* z bílou hlavou, fousy taky taková a něco pojídá Kubín Záp. 15; — svatá Mandalena *uzřela dva anděly*,

jeden v hlavách a druhý v nohách Krist. 108^a; jakž brzo slodie na zemi vaešti, tak *nalezli živé uhlé* a na uhlí ryba položena a spodie toho chléb. t. 110^b;

Námavse zdá nepochybné, že je akusativ *vohínek* od původu předmět k *viděti dva anděly k uzřela* atd., ale není tomu tak. Za slovesnými větami s předmětem *vohínek* atd. jsou nominální věty *žádnej u toho; jeden v hlavách* atd.; z nichž jsou některé spojeny se slovesnými větami spojkou *a*. Jsou to tedy věty nestejnorodé a proto je již a priori podobno pravdě, že *a* spojovalo dvě věty stejnorodé, nominální, t. j. že předměty *vohínek, dva anděly* jsou od původu nominální věty, a to nominativní jako věty následující. Tak tedy za př. druhý doklad z Krist: zněl původně: *nalezli, živé uhlí a na uhlí ryba položena*; nebo doklad z Kubína zněl: *vidí, stařeček s bílou hlavou, vousy také takové*.

A skutečně sledujeme hojně doklady, kde slovesa videndi a jim podobná nemají předmět, nýbrž to, co je nám dnes předmětem, je vyjádřeno jako samostatná věta nominální; uvedl jsem takové doklady v § 6s: *vidí, pán, zrouna taková tři zvířata za nim* (Kubín-Záp.); *Káša videl, nákej svatej muš* (t.); *tady vidí, náramnej vůl* (t.); *vidí, von celej pryč* (t.). Nebo: *jak vidíš, táme ta věš*, f ti vstává první princezna Kubín Záp. 17; *teď videj, hromada mnedenejch peňes* t. 78.

Doklad *uzřela dva anděly, jeden v hlavách a druhý v nohách* zněl tedy původně: *uzřela, dva anděle, jeden v hlavách...*; bylo to souvětí skládající se z jedné věty slovesné a ze dvou nominálních. Viděli jsme v § 58i, že některé staré památky mají: *viděla dva anjely, jednoho v hlavách...*, t. j. že zde druhá nominální věta ztratila větnou platnost a stala se součástí slovesné věty *viděla*, totiž aposicí k akus. *dva anjely*. A podobně se vyvíjela i první věta nominální: nomin. *dva anděle* splynul se slovesnou větou *viděla (uzřela)*, začal se pocitovati za její předmět a změnil se v akus. *dva anděly*. A tak tomu bylo i v jiných případech: *viděti, ohýnek...* > *viděti ohýnek*; *vidí, stařeček...* > *vidí stařečka* atp. V dokladech uváděných shora zachovala se aspoň druhá nominální věta: *viděti vohínek a žádnej u toho; nalezli živé uhlí a na uhlí ryba položena* atd. Proč se zachovala a proč se první stala předmětem věty slovesné, je jasné: první byla v těsné sou-

vislosti s větou slovesnou; proto s ní splynula, druhá nikoli, proto zůstala. V dokladech *viděla dva anjely, jednoho v hlavách...* šel vývoj dále; zanikla také druhá nominální věta, protože se začala cítiti za aposici, za bližší určení akusativu *dva anjely*, a proto se nomin. změnil v akus.

2. Podporou tohoto výkladu jsou časté staročes. doklady, kde rovněž není předmět při slovesech videndi a jim podobných, nýbrž nominální věta s deiktickou interjekcí *ano*; uvedl jsem je v § 61: *uzřevše, ano telecá maso* (Gesta Bř.); *uzřel, ano nebesa otevřena* (Pass.); *uzře, ano krev červená krásná* (Pulk.); *nalezli, ano město nepřátely obleženo* (PassKl.); atp. Tu všude bychom mohli vystačiti s předmětem: *uzřeli teleci maso, uzřel otevřená nebesa* atp. A bývá tak i v jazyce starším: *vizi nebesa otevřina* EvOl. 97^b; *Rubina nalezše umrla* Pass. 158 atp., srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 320 sl. Často shledáváme přechodný typ; jméno samo je předmětem předešlé věty, ale jeho atribut má podobu nominální věty: *uzří ořech, an pěkný štít*. ř. 86^a; *uzřevše je, ani zdraví a veselí* PassKl. 52^a. Tu pak je shodné *an, ana...* místo *an*; srovn. v I § 34s a 35i.

3. V případech s *ano* a *an* není nejmenší pochyby o tom, že jde od původu o věty nominální. To je pak podporou výkladu, že i v případech typu *uzřela dva anděly, jeden v nohách...* není *dva anděly* od původu předmět, nýbrž nominální věta: *uzřela, dva andělé, jeden v nohách...* Oba typy totiž jsou blízce příbuzny. Jak, to vyplývá z toho, co víme o vývoji deiktických interjekcí (I § 19 a j.). Užívalo se jich původně jen v přímém hovoru; tedy osoba A mohla říci osobě B, s níž šla, na př.: *nalí (ono...), dívka pláče!* = »hle (podívej se), dívka pláče!«, nebo nominálně *nalí, ono, aj... nebesa otevřena!* = »hle, nebesa otevřena; hle, nebesa jsou otevřena!«. Když se časem cítila potřeba referujícího způsobu, užil jazyk onoho způsobu z přímého hovoru a připojil jej spojkou *a* k tomu, co předcházelo; na př.: *pozval jest hospodin všech zástupův k kvílení, ano (< a ono) pak radost a veselí* (Pror., srovn. v I § 21a); *vzěch jej na své lono, ano plné krve* (PassKl., srovn. v II § 61). Vedle toho bylo užito slovesa videndi nebo jemu podobného, ale interjekce zůstala: *Ctirad uzře, nalí dívka pláče* (I § 18); (nominálně) *uzře, nalí její doba* (t.); *uzřel, ano nebesa*

otevřena (zde výše sub 2). Interjekce je tu zbytečná, protože se do vypravování hodí nikoli »hle = hled(te) atp.«, nýbrž *uzře, vidě, naleze, uzřel* atd. Osoba *A* může říci osobě *B* v přímém hovoru: *ano, nebesa otevřena!*, ale vypravuje-li buď *A* nebo *B* osobě třetí *C* o tom, co bylo mezi *A* a *B*, čekáme jen: *uzře, nebesa otevřena!*; *uzře* zde nahrazuje interjekci *ano (nali...)* a ta je proto zbytečná. A skutečně se vyskytují věty typu *uzře, nebesa otevřena*; srovn. shora sub. 1: *vidí, pán* atd.

Protože v případech typu *uzře, ano nebesa otevřena* jde zcela nepochybně o věty nominální, plyne z toho, že i typ *vidí pána* zněl původně *vidí, pán*, neboť oba typy souvisí geneticky, jak jsem právě vyložil*.

4. Podobný vývoj byl v případech se sekundárními interjekcemi *hle, hele, ejhle... a vida*. Tedy na př. v *hele ho!*, *vida ho!* není *ho* od původu předmět, nýbrž samostatná nominální věta nominativní: *hele, on!*; *vida, on!* Když se zapomnělo na větný význam tohoto nominativu a když splynul s větou *hele...*, změnil se v akus. předmětu. Podobně na př. *ejhle, zápasníka!* (§ 6₂) znělo původně: *ejhle, zápasník!*, a skutečně se tak do dneška říká. Srovn. v I §74₃ a 75. Ještě dnes se někdy zachovává nominativ a tedy nominální věta; na př.: *hele, maminka!* (II §6₂). Bývá to i při finitních tvarech: *Franta, hleďme* (§ 2₂).

63. 1. Říkáme: *pozvali kdekoho; vyptával se kdekoho; kdekomu to vypravoval* atpod. Neurčité zájmeno *kdekoho...* je zde předmětem k *pozvali...* Z toho co, jsem vyložil v § 60₃, vyplývá, že je to od původu nominální věta v tvaru nominativním, která tvořila se slovesnou větou souvětí: *pozvali, kde kdo*; jeho význam byl: »pozvali, kde kdo byl«. Jako v jiných případech ztratila větnou platnost, stala se předmětem předcházející věty a přijala tvar, který se hodí do gramatické konstrukce: *pozvali kdekoho* atd.**.

* Máme-li na mysli větný význam, tedy *vidí, pán* znamenalo »vidí, je (jde...) pán«. Docela podobné jsou případy se slovesnou větou: *vidí, sestra chodí po dvoře*; srovn. v § 62. A také staročes. doklady typu *uzříš a já vstanu* (I §191), lišící se jen tím, že jsou obě parataktické věty spojeny spojkou.

** Je tu paralela se slovesnými větami s *kdo*; říká se na př.: *kdyby přišel kdo ví kdo* a *kdo ví s čím* Herrmann SebrSp. II¹², 348; nebo: *kdyby*

2. V § 61s jsem připomněl, že se možná podobně vyvíjely předměty ve větách typu *spálili kdejaké pole*.

3. V § 12s jsem vyložil, že se cítí za předmět mnohé původní infinitivní věty deliberativní; na př. *nemám co dělat; nemám koho poslat* atpod.

4. U Kubína Vých. 323 se čte: vono to *za hrůza tisíc* stálo. Tento předložkový výraz nemůže být původní, protože je tu po *za* nominativ. Jde tedy beze vší pochyby o mechanické přidání předložky k výrazu od původu nominativnímu; srovn. staročes. *v ta doba* a dialektic. *po hrůza let, z hrůza vesnic* (§ 67s-4, 71s). A nominativ *hrůza tisíc* nemůže být od původu částí slovesné věty *vono to stálo*; mohl by snad být podmětem, ale je tu nepochybný podmět jiný, *vono to*. Není potřebí podrobně dokazovati, že je *hrůza tisíc* od původu samostatná věta nominální, která tvořila souvětí se slovesnou větou: *vono to stálo!*; *hrůza tisíc!* (= *stálo to* (= mnoho to stálo)!; *hrůza tisíc to bylo!*«. Časem splynula se slovesnou větou jako její předmět a tato funkce byla označena přidáním předložky *za*, a to podle případů typu *nestojí to za nic, koupil to za pět korun* atpod.

5. V Krist. 74^a se čte: (Lazar) *jmějěše nohy a ruce... svázány a tvář jeho rúchú obvázána**. Mý bychom řekli: měl nohy a ruce svázány a tvář rouškou obvázánu, t. j. užili bychom předmětového akusativu jako předtím. Genitiv *jeho* a nomin. svěděl jasně, že staročes. výraz *tvář jeho...* byla skutečná věta znamenající *»a jeho tvář byla rouškou obvázána«*. Podobně čteme v Pass. 456: *vlasyt má črné, nákaďeřavé, oči veliciej, brada dlúhá, šedivými vlasý promiešána (-aná?)*. A v PassKlem. 183^{b2}: *vlasyt má črné... , brada dlúhá a šedivými vlasý promiešána (-ána?)***.

přišel nevím kdo... Slovesná věta *kdo ví* a *nevím* ztratila větnou funkci a stala se částicí. dávající zájmenu *kdo, co...* význam neurčitosti: *kdo ví kdo, nevím kdo* = *kdokoli*. Srovn. u GEBAUERA v HistML. IV, 266.

* Hujer v LF. XLVIII, 244 pozn.

** Na pohled jsou tyto nominativy anakoluthy. Jsou to beze vší pochyby odchylky od nejčastějších vazeb, ale nikoli chyby, nýbrž starší způsob vyjadřovací. Za chyby bychom je mohli pokládati, kdybychom nehlédli k vývoji větné formy, k hojným nominálním větám. Srovn. poznámku k § 55z.

4. Jmenný praedikát (doplňk).

64. 1. Jmenným praedikátem se staly nominální věty, které splynuly s jinými nominálními větami v souvětí. Na př. ve větách *mladost — radost, učení — mučení* chápeme za doplňky jména *radost* a *mučení*; druhá jména jsou nám podměty (§ 60₁). Dobře to pozorujeme, když takové nominální věty změním ve sponovou větu slovesnou: *mladost je radost* atpod. Že tu jde od původu o dvě nominální věty, vyložil jsem v § 33₂. Srovn. ještě v § 65.

Doplňkem je bývalá nominální věta *obraz* atd. i v původních souvětích typu *toť obraz*, neboť jim rozumíme ve smyslu »to je obraz«. Srovn. v § 60₂.

V obojích případech, mají-li slovesnou podobu, se vyskytá syntaktická zvláštnost, že se totiž sloveso shoduje s doplňkem, nikoli s podmětem: *čas jsou peníze, chytrost nejsou žádné čáry, to byl obraz* atp. Tato zvláštnost má příčinu v starším stadiu vývojovém, dokud to byly ještě nominální věty. Jsou to od původu souvětí, která teprve časem splynula v jedinou větu nominální. Přechodným stadiem mezi původní souvětí a dnešním pojetím bylo stadium, kdy se první věta začala chápati za samostatný podmět nominální věty druhé; srovn. v § 50 a 51. Tedy na př. *čas — peníze* znamenalo původně »kde je čas, tam jsou peníze« (= pojetí souvětí), časem pak »čas, to jsou peníze« (*čas* = samostat. podmět). Vlastní věta byla *peníze*, jako na př. *nepriateľ, ten se oddalí*. Když se místo nominální formy ujímala slovesná sponová, dostalo sponu to jméno, které mělo větnou funkci, tedy *peníze*, takže vzniklo *čas, jsou peníze*. A úplným splynutím samostatného podmětu s větou *jsou peníze* povstalo dnešní *čas jsou peníze*.

2. Za doplňk chápeme původní nominální věty infinitivní s deliberativním významem *co dělati?, nač se těšiti?* atd. ve spojení *není co dělat, je se nač těšit* a j.; srovn. v § 12₅.

3. Doplnkem se stala nominální věta *jak živ* v případech jako: *to jsem jak živ neviděl, neslyšel...* Us. ob.; *také slýchal sem jak živ* FrantPr. 4^b; *ten jak živ nedal nic pro buóh* tamt.

My dnes cítíme *jak živ* za adverbialní určení s významem »nikdy za svého života«; ale protože se shoduje s podmětem

— *on jak živ* neslyšel || *ona jak živa* neslyšela atd. —, je to vlastně jmenný praedikát, který se chápe za adverbialní určení jako jiné praedikáty, na př. *chlapec chodí bos* (ptáme se: *jak chodí?*). O tomto sekundárním pojetí doplňku viz u ZUBATÉHO ve SbornFilol. III, 120 sl.

Je to však od původu nominální věta; tedy na př. *to jsem neviděl jak živ* znělo původně *to jsem neviděl, jak živ* a znamenalo »to. jsem neviděl, jak jsem živ«. Tomu jasně nasvědčuje ta okolnost, že v jazyce starším bývá sponová věta slovesná *jak jsem živ...*, vzniklá, jak víme, z nominální (§ 45). Na př.: aniž sem kdy tak rozmyslil, *jakž sem živ*, na nebezpečnostvie těch, ješto... Štít. uč. 154^b; nikdy, *jakž je živ*, nepil sladšie vody Otc. B 135^b atpod., srovn. u Gebauera ve Slovn. I, 592. Nebo: já sem, *jak sem živ*, neslyšel, aby... Ezop 135^b.

Do nové češtiny se nám z tohoto slovesného způsobu zachovalo jen *jaktě-živ, jaktě-živa... = jakť je živ* atd. Srovn. na př.: ežť najprve právě múdrého |, *jakž te živa*, dnes uslyší Kat. 1546 (Gebauer l. c.). My však v něm necítíme větu, nýbrž zase jen doplněk (adverbium) a proto ho užíváme nejen o 3. osobě, nýbrž i o 1. a 2., a nejen v sing., nýbrž i v plur.: *to jsem jaktěživ neslyšel*; (původně bylo *jakť jsem živ*); *to jaktěživí neslyšeli* (původ.: ...*jakť jsou živi*).

Jako jiné původní doplňky ustrnuje i *jak živ, jak živa...* po stránce tvarové. Užívá se tvaru *jak živ (jakživ)* pro všechny rody a pro obě čísla: *ona jagživ* neležela f tag bítych perínách Hysly; *to ste jakžev* neviděle Malovaný II, 266; *to zme* ešče *jagžev* neviděle t. I, 223; *jag živ* sem *to nevizey, nevizeya...* Suchý 33. Nebo se vyskytá ustrnulé femin.: *to sem jagživa neslyšět* Hysly.

Neutrum *jakživo, jaktěživo* se někdy vztahuje k podmětu osobnímu; na př.: To jsou divné zimy...! *Jakživo to nebylo* Herrmann SebrSp. II¹², 11 a Us. ob.; *z toho kluka jakživo nic nebude* Šmilovský SpVýpr. III, 273; *mně se jaktěživo nic takového nepřihodilo* Rais SebrSp. IX, 321. Tu osoba, k níž se *jak živ* vztahuje, není buď vyjádřena (*jakživo to nebylo*) anebo je v jiném pádě než v nomin. (*mně se ... nepřihodilo*). Je viděti, že tu má neutrum *jakživo, jaktěživo* adverbialní význam »nikdy«. Jindy má význam

»jistě«: *to je jagževo*, že s tebou pudem Malovaný I, 223. A vyskytá se předložkový výraz *od jagživa*: *on od jagževa* nič nedělal tamt.

65. 1. Jmenným praedikátem je bývalá nominální věta v případech typu *přišel sám smích*; na př.: *příběh sám smích*, *sama radost* Bartoš Slovn. 372; *přešil tam ocuť samá špina* Senice. Praedikativní funkce je patrná z toho, že se tyto případy shodují s případy typu *přišel vesel*, *vrátil se zdráv* a j. Ale přece jen dobře cítíme, že substantivní doplňky *sám smích* atd. (= se substantivem a atributem) nejsou úplně stejnorodé s adjektivními (*vesel...*); zdá se nám, že nejsou tak přirozené jako adjektivní. Proto, že u substantivních doplňků proniká ještě jejich původní větná platnost a že nesplynuly tak těsně s předcházející větou slovesnou, jak viděti z toho, že je někdy oddělujeme pausou: *přišel, sám smích*. Jsou to tedy od původu věty nominální; na př. *přišel sám smích* bylo souvětí a znamenalo »přišel a byl sám smích«.

Na původní větnou funkci výrazů *sám smích...* ukazují případy jako: *je sám smích*. Jde o slovesné věty sponové, které — jak víme — vznikly z vět nominálních. A někdy se vyskytují takové výrazy ještě dnes jako nominální věty; na př.: *to ňebylo k zežhraňu*; *sama suľ* M.-laš. = »samá suľ to bylo«; *to ťi bylo krasne maso*; *sama vuňa* tamt.; na posviceňi to bylo veselí, *samá muzika* Kubín Klads. II, 236; *tá ťi chudinka vypadá!* — *jedna modřina!* Slavkovs. »je jedna modřina«. Podobné jsou tyto případy: na koňi přijel, *kuň sami zlato a stříbro* Kubín Záp. 419; *zahrada sám pěkný strom* Vlk Kramp. 47; *celá silňic*, kam koukli, *jeden mrak* Kubín Záp. 4. Pro nás to jsou nominální věty s významem »kuň byl samé zlato a stříbro«, »zahrada je sám pěkný strom«, v nichž jsou *sami zlato...* a *sám pěkný strom* doplňky; ale vyložil jsem již, že jsou to od původu nominální souvětí, že tedy i naše doplňky byly věty (srovn. v § 64₁)*.

Tyto nominální věty mohly tvořiti souvětí také i s větami slovesnými: *přišel, sám smích*, a vyvíjely se stejně, t. j. splývaly s nimi jako jejich doplňky.

2. V podstatě totožné jsou tyto případy se *sám (samý)* a

* Nejčastěji se taková původní souvětí vyskytují dnes jako slovesné věty sponové: *ta zahrada je samý pěkný strom*, *ten člověk je samý smích* atpod. srovn. v § 81.

jeden: měl na sobě šubu samé kudrny Světlá SebrSp. XI, 271; *vlasý měl jeden prsten* t. 80; — *šaty mňel na sobě samej klofník stříbrnej* Kubín Záp. 124; *mňel ruke jeden pleskéř* Malovaný I, 288; *má kabát sama dóra* t. 229; *máme to obili sama tráva* t. 363; *to ste ten chodník mňele sama hruda* t.; *máte šate na sobě sama špina* t.; *přešit v tech šatech samo blato* t.; *mňel nohe jedna bolacka* Senice; *postavíme si chalópko jedna fjala* t.; *mňel hlavu samá bóla* Slavkovs.

Výrazy *samé kudrny*, *sama dóra* atd. jsou doplňky k předmětům *šubu*, *kabát* . . ., zpravidla akusativním. Proto chápeme *samé kudrny*, *jeden prsten*, *jeden pleskéř* za akusativy; ale v ostatních případech jsou nepochybné nominativy: *sama dóra*. *sama tráva* atp. Tato tvarová neshoda mezi doplňkem a jménem, ke kterému se vztahuje, svědčí zřetelně tomu, že *samé kudrny*, *sama tráva* atd. nejsou doplňky od původu. Z toho, co již bylo řečeno v předešlých výkladech, je tuším patrné, že to jsou původně samostatné věty nominální; proto je v nich nominativ. Tedy na př. *má kabát sama dóra* znělo původně: *má kabát, sama dóra* a znamenalo: »má kabát, (ten) je samá díra«. Doplňkem se staly tyto věty, až když splynuly s předešlými větami slovesnými. Bylo by dobře možné oddělit tyto doplňky pausou: *měl vlasý, jeden prsten*; pak by to byly aposice, bližší určení jmen *vlasý* atd. To rovněž ukazuje na původní větnou platnost jako u jiných samostatných větných členů; srovn. v § 56—58.

Podle dokladů se *sama tráva* atd. musíme i v tvarech *jeden prsten*, *samé kudrny* atd. viděti nominativy. Docela dobře bychom pochopili, kdyby si zde jazyk vytvořil akusativy místo nominativů; bylo by to formální, tvarové přizpůsobení doplňků k příslušným jménům. A snad se akusativy vyskytají v živé mluvě, ale v uvedených příkladech pozorujeme, že si jazyk ponechal nominativy jako zbytek z dob, kdy naše doplňky byly nominální věty.

V posledním dokladě z Malovaného je *samo blato* doplňkem k předložkovému výrazu *v tech šatech*; je to rovněž svědectví tomu, že nejde o doplněk od původu*.

* Podobné nebo i tytéž výrazy mívají funkci aposice: to je obilí, *sama tráva*. Srovn. v § 56 sl. a 77.

5. Adverbiální určení.

66. 1. Adverbiálním určením nejčastěji slovesné věty stávají se věty nominální po ztrátě své bývalé větné funkce velmi hojně. Na této větné části vidíme nejlépe, jak se rozvitá věta skládá vlastně z několika vět původně samostatných (§ 47a). Jako jindy půjde nám i v této kapitole jen o to, ukázati, pokud tento vývoj lze sledovati v historické češtině, t. j. pokud v ní shledáváme tu méně tu více zřetelné stopy po bývalé větné platnosti jmen, která jsou pro nás částmi věty, a to adverbiálním určením.

Ve výkladech o tom mohu se opřít o znamenitou studii ZUBATÉHO »*V ta doba, v ta doby* atp.« ve SbornFilol. VI, 116 sl. Netýče se jen staročes. adverbiálních výrazů *v ta doba* atd., nýbrž obsahuje stručný, avšak výstižný obecný výklad o vzniku a vývoji všech adverbiálních určení, času, místa atd., zejména o těch, která mají nominativ, jako *ráno, večer, dnes týden* a j.

2. Zubatý ukazuje velmi názorně, jak si máme psychologicky představovati vývoj a vznik adverbiálního určení. Uvádí začátek jedné básně Vrchlického:

Dušíčkové dny!
Hlavou táhnou,
v srdce sáhnou
divné, divné sny!

První verš je nominální věta zvolací (§ 2 sl.), znamenající asi »ach ty dušíčkové dny!«, »ty dušíčkové dny jsou smutné!« nebo pod. Lze tuto větu chápati také jako »proště naznačení doby«: *Dušíčkové dny. V nich hlavou táhnou...* Tu je nominální věta již v těsné významové souvislosti s následující větou slovesnou, je její samostatnou částí, adverbiálním určením (§ 48, 55). A lze si dobře představit, jak úplným splynutím po stránce významové, zánikem pausy a změnou v tvaru vznikne jediná věta *V dušíčkové dny hlavou táhnou... divné sny*, v níž je bývalá nominální věta adverbiálním určením času.

U Mahena, Člověk 33 čteme: *Druhý den z rána... Opojení neustává... Peklo rozevívá svůj chřtán*. Smysl je tento: »Je druhý den z rána... Opojení neustává...«. Výraz *druhý den z rána* je tedy samostatná věta nominální, ale lze ji dobře spojit s následující

slovesnou větou ve větu jednu, *druhý den z rána opojení neustává*; tu původní nominální věta nemá již větnou funkci, nýbrž je částí věty slovesné.

Takové příklady, kde je to, co lze dobře vyjádřit ve větě jako adverbialní určení, položeno mimo ni jako věta samostatná, nejsou v živé mluvě ojedinělé. Pěkný příklad toho čteme u Kubína Záp. 511: najenou(!), *devátá hodina*, mlejny začnou mlít samy vocebe. S normálním větným členem by to znělo: najednou o *deváté hodině* mlýny začnou mlít. A tak si dovedeme dobře představit, že věta *ráno vyšlo slunce* je od původu souvětí *ráno, vyšlo slunce*, které znamenalo »bylo ráno a vyšlo slunce«.

3. Přechodným stadiem mezi původní větnou platností a mezi dnešním pojetím jako větné části je stav, kdy je bývalá nominální věta samostatnou částí následující věty: *ráno, když jsem vstával, přšelo* (§ 554). Tu po původní větné platnosti zbyla zřetelná stopa, totiž postavení jména *ráno* před větou a oddělování pausou. V případech typu *ráno vyšlo slunce* taková zřetelná stopa není. Podrobnějším zřením k těmto a k jiným případům však přece shledáme některé známky svědčící o tom, že jde od původu o nominální věty. Je to hlavně nominativní tvar, neboť »nominativ jako příslovečné určení jakéhokoli druhu dovedeme ovšem pochopiti jen jako původní větu jmennou, která časem pozbyla své větové samostatnosti« (ZUBATÝ 118). Někdy jsou to i jiné okolnosti. O to půjde v následujících výkladech.

a) Určení času.

67. 1. Dialektické *chvíla, co chvíla* || spisov. ařd. *chvíli, co chvíli*.

V jazyce spisovném a v západních dialektech se říká: už to mám *chvíli* a *co chvíli* tu bude. Ale na Moravě se tu klade nominativ: *co chvíla* tu bude a už to mám *chvíla*. Tak ZUBATÝ l. c. 120. Na př.: *cu chvíla* se necu stane Hors.; *co chvíla* k nám přindó neco vypúčit Slavkovs.; oni *co chvíla* neco prodají Hysly; *co chvíla* budú čtyry Bartoš Slovn. 123; už to mám *chvíla* tamt.; jag dluho maře ten vodovod?; *ale už chvíla* M.-laš. Je i slovens. *co chvíla, čo chvíla*, na př.: *dójde co chvíla* Suchý 84; *čo chvíla bude obed* Gregorová PokorL'ud. 11.

Z toho vyplývá, že jsou naše akusativy *chvíli, co chvíli* místo

nominativu *chvíle* (bez přehlásky *chvíla*) a ten že byl původně samostatnou větou; na př. *už to mám chvíli* znělo *už to mám, chvíle* a znamenalo »už to mám, je to (tomu) chvíle«. Adverbiálním určením se stal nominativ tehdy, když ztratil větnou funkci a když zanikla pauza mezi ním a větou *už to mám*. Časem byl nominativ nahrazen akusativem proto, že se v historické době vyskytá zpravidla jako pád podmětu.

Poučný je pro tento vývoj lašský doklad u Vašici 4: *pan rector je chvíla žeprve* (= teprve) *jak šli*. Znamenal původně: »pan rector, je teprve chvíle, jak šli«. Slovesná věta *je teprve chvíle* však ztratila větnou funkci a splynula s druhou větou jako její časové určení = *teprve před chvíli*. Věta *je chvíla žeprve* vznikla však přidáním spony z věty nominální; z toho tedy plyne, že v případech podobných, *už to mám chvíla* atd., je *chvíla* od původu skutečná věta. Ta ztratila větnou funkci, avšak ve Vašicově dokladě se z ní stala nejprve věta slovesná. Později však podlehla témuž vývoji jako věta nominální, t. j. ztratila větnou platnost a stala se adverbiálním určením druhé věty; o tom svědčí zánik paus: *pan rector je chvíla jak šli*. Tato změna slovesné věty v adverbiální určení je oporou pro výklad této změny u vět nominálních*.

2. Staročes. *chvil oběti* »ve chvíli oběti, za oběti«.

V Lit. Luk. 1, 10 se čte: modléše se *chvil zápalné oběti* hora incensi. GEBAUER toto *chvil* vykládá (ve Slovn. I, 572) z *v chvíli*. Při tomto výkladě bychom snad pochopili apokopu koncového *-i*, ale sotva zánik předložky *v*. Domnívám se, že je to od původu nominativ *chvíle*, vlastně nominativní věta: *modléše se, chvíle oběti* »modlil se, (když) byla chvíle oběti«. Když splynula tato věta se slovesnou a stala se jejím adverbiálním určením, odsulo se koncové *-e* podle adverbii *lépe* > *lép*, *hóře* > *hór* a j. Snad bychom mohli předpokládati změnu adverbiálního nominativu v akus. *chvíli*, ale pak bychom nepochopili tak snadně apokopu *-i*, protože není dosti příbuzných vzorů pro ni. Vidíme-li, že i jinde jsou nepochybné

* Věty slovesné ztrácejí větnou funkci častěji; srovn. u ZUBATÉHO ve SbornFilol. VI, 118, u GEBAUERA v HistMl. IV, 636 a u GEBAUERA-TRÁVNÍČKA v PříručMluvn.⁴ 412. V adverbiálním určením časové klesají však ojedinele.

adverbiální nominativy a že zejména toto jméno samo má v jiných případech nepochybný nomin. do dneška, lze s právem přestatí na výkladě, že *chvil* vzniklo z nom. *chvíle**.

3. Staročes. *v ta doba, v ta doby* atp. || *v ty doby, v tu dobu*.

Jde o adverbiální časové výrazy (na otázku *kdy?*), kde bývají po předložce *v* vedle náležitého akusativu sing. nebo plur. rozmanité neshodné tvary jiné: nom. sing. *v ta doba, v ká doba* »v kterou dobu«, *v jedna doba*; nom. sing. u zájmena, akus. sing. nebo plur. u jména samého *v ta dobu, v ta doby*; akus. plur. u zájmena a nomin. sing. u jiného atributu a u jména *v ty pátá hodina*. Kromě toho je doloženo bez předložky *tu doba*. Srovn. u Gebauera v HistMl. III, 191 a ve Slovn. I, 266—267.

GEBAUER si vykládal tyto neshodné tvary tak, že vznikly z výrazů *v tu dobu* a *v ty doby* mimořádnými změnami hláskovými. Proti tomuto výkladu, který je a priori možný, lze namítati, že příslovečné výrazy *v tu dobu* a *v ty doby* jsou gramaticky úplně zřetelné, takže je těžko u nich předpokládati mimořádné hláskové změny. Jinak, jistě správně, vykládá tyto tvary ZUBATÝ ve Sborn. Filol. V, 116 sl.; totiž z bývalého adverbiálního nominativu *ta doba*, který byl původně arciť samostatnou větou nominální: *ta doba, stalo se, že...* »byla ta doba, stalo se (když se stalo)« nebo »když byla ta doba, stalo se...« > *ta doba stalo se*. Když už se tento nominativ stal normálním adverbiálním určením, nevyhovoval jazykovému citění a byl všelijak měněn: přidala se k němu mechanicky předložka (*v ta doba...*), vlivem předložky nahrazován akusativem v jedné části (*v ta doby, v ta dobu...*) atd., až se konečně ujala podoba *v tu dobu* nebo *v ty doby* s tvary běžnými podle nejčastějších norem mluvnických. Podoba *tu doba* má v první části nepředložkový akus. a je to tedy začáteční stadium našeho *tu dobu***.

* Snad *tu* bylo *chvil*; ale krátkost mohla dobře vzniknouti ve výraze adverbiálním.

** V srbsčině se substantivum *doba* podobně chová: *u ta doba, u to doba* atp. ZUBATÝ to s právem vykládá tak jako čes. *v ta doba* atd.

V ruštině jsou podobné výrazy: в та поры, в та дни. SOBOLEVSKIJ pokládá (v Slavii VIII, 483—484) та за ak. pl. neutr. a поры за gen. sing.; původní význam byl podle něho »v tu část doby, času«. Je to výklad sotva možný a velmi se podobá pravdě, že в та поры vzniklo tak jako čes. *v ta doby*; в та дни může míti та podle výrazu prvního.

Srovn. sub 4 a v § 71s.

4. Dialektic. *trvalo to hrůza let, jsem tu hrůza let, po hrůza let.*

Říká se nejčastěji: *trvalo to hrůzu let*; akus. *hrůzu let* je adverbiální časové určení slovesné věty *trvalo to*. Nebo: uš tam sedí *hrůzu let* Kubín Záp. 209. Zdá se nám, že je tu akus. od původu, protože bývá i jindy často. Viděli jsme však, že akus. *chvíli* (*uš to mám chvíli*) vznikl z nomin., a již proto je podobno pravdě, že i *hrůzu let* je za starší nomin. *hrůza let* s větnou platností: *trvalo to, hrůza let* = »trvalo to, je (to hrůza let«. Z této nominální věty ztrátou větné platnosti a zánikem pausy vzniklo adverbiální určení slovesné věty *trvalo to*. V nominativní podobě se skutečně vyskytá v kladštině: *to trvalo hrůza let* Kubín Lidoml. 108. A podobný případ je u Kubína Záp. 187—188: *sem uš tady hrůza let*; a tamt. 217: *to uš je hrůza dávno* (< *to už je dávno, hrůza!*).

Vedle změny v akus. *hrůzu* shledáváme, a to v kladštině, ještě jinou změnu, totiž v předložkový výraz *po hrůza let*: *po hrůza let ho neviděli* Kubín Lidoml. 108. Jde o mechanické připojení předložky *v*, jaké jsme pozorovali v staročes. *v ta doba*. S náležitou kongruencí gramatickou by to znělo *po hrůzu let*.

68. 1. V těch případech, kde je vedle nominativu tvar jiný, můžeme se s právem domnívat, že vznikl náhradou za nominativ; tak v uvedených dvojicích *chvíli, co chvíli* || *chvíle, co chvíle*; *ve chvíli* || *chvil(e), chvil*; *v tu dobu, v ty doby* || *v ta doba*; *hrůzu* || *hrůza, po hrůza let*. Smíme však předpokládati, že je tomu tak i u jiných adverbiálních určení, kde není zřetelný nominativ vedle jiných pádů, jako jsou: *v neděli, v sobotu, v říjnu, toho času, tím časem, před rokem, na konci března, za větru, za malou chvíli* atpod.

Tomu nasvědčují hojně paralelní tvary mužs. a střed., které dnes chápeme za adverbiální akusativy, jako *večer, rok, týden, ráno* ve větách *byl jsem tam večer, rok...* a j. ZUBATÝ (ve Sborn. Filol. VI, 117, 119) však upozorňuje na to, že podobná adverbia mívají v indoevrops. jazycích nepochybný nominativ: litevs. *ryts* »ráno«, *vakarėlis* »večer«, lat. *nox* »v noci« a j. Dále na to, že »akusativy času na otázku kdy? v jazycích indoevropských se objevují pravidlem s přívlastkem, aspoň zájmeným, ne bez přívlastku« (l. c. 117). V češtině je tomu opravdu tak. Bezpředložkové

tvary zřetelně akusativní, t. j. femininální, mají zpravidla atribut: *tuto středu, sobotu, neděli, zimu*; přeběhl *maló chvílko* »přiběhl před malou chvílkou« Hors.; fěil' doběhł *maľú chvílečku* Hysly; staročes. *noc sú, zimu sú* (Gebauer HistMl. IV, 233—234). A nepochybné akusativy bez atributu mají předložku *v*: *ve středu, v neděli...*, staročes. *v válku, v nemoc, v mízu* (Gebauer HistMl. IV, 498—499). Výjimkou se zdá akus. *chvíli* (§ 671), ale ten je na otázku »jak dlouho?«, nikoli »kdy?« (*mám to chvíli*). Není výjimkou ani akus. *co chvíli* (*prší*), ač je na otázku »kdy?«, protože má při sobě relativum *co*.

Proto se Zubatý s právem domnívá, že adverbia a adverbiální výrazy *ráno, večer...* jsou od původu nominativy, které se teprve časem začaly chápati za akusativy, protože se nominativem v historické době vyjadřuje nejčastěji podmět*. Tyto nominativy byly arcíť původně nominální větou: *ráno, přšelo* = »bylo ráno (když bylo ráno), přšelo«; časem ztratily větnou platnost a staly se adverbiálním určením věty, s kterou tvořily původně souvětí.

2. A podle těchto nominativů můžeme usuzovati, že jsou od původu nominativy tvary *den, rok* i v těchto spojeních: staročes. *den ote dne, den za dnem, den jako den* (Gebauer HistMl. IV, 325, 716); novočes. *den ode dne, den za dnem, den jak den, den co den; deň ze dňa* Hors.; *deň za deň, žen v žen, deň vedľa dňa, týdeň s týdnia* Bartoš D. I, 179.

A smíme se domnívati, že jde od původu o nominativy také v adverbiálních výrazech *dnes < днь-сь >den tento, tento týden, tento rok, druhý rok, dnes týden, dnes rok, tak rok* vyskytujících se ve větách jako: *dnes prší; tento týden odjedu; ten den sme nikam dále z hospody nechodili* Lobk. 18^a; *dnes týden* cierkev svatá přivodila nám ... radostné věci RokycPostMus. 13^a; *dneska rok* byl mladý Žalák s ní ve Větrově Rais SebrSp. IX⁷, 252; *tag rok* sem kůl koňe Hysly; *tak rok* byla povod' Bartoš D. I, 162; *teľko rok* chteli tady óbři vodníst princeznu Kubín Záp. 363**.

* Vykládají-li naši gramatikové, že jsou to akusativy — srovn. na př. GEBAUER HistMl. IV, 323 sl. —, je třeba míti na mysli, že jde o akus. jen podle pozdního pojetí, nikoli geneticky. To platí také o dalších »akusativech«.

** Tyto výrazy se spojují s předložkami, jde-li o vyjádření jiného časového významu; na př.: počkáme *do tak roku* Bartoš D. I, 162. Východiskem jejich jsou případy, o kterých je shora řeč.

3. Tomu, že jiné adverbialní pády než nominativ vznikly ze staršího nominativu, svědčí některé paralelní výrazy s nominativem, chápaným arcíř za akusativ.

Říká se nebo říkalo: přišel *třetí, čtvrtý... den*; vrátil se *samý večer*; von přide *samej večir* Kubín Klads. I, 26; až tam bude *poslední týden* RokycPostMus. 3^a. Vedle toho se praví: přišel *za prvního soumraku*. U Kubína Klads. I, 16 však čteme: přišla pěkně *první soumrak*. Snad se zdá, že to vzniklo z předložkového akus. v *první soumrak*, ale se zřením k jiným prostým pádům je docela dobře možné, že se tu drží starý nominativ bez předložky, který se arcíř dnes pociťuje za akusativ.

Říkáme *ten den (bylo to ten den)*, avšak *na den sv. Petra a Pavla, v den soudný, léta božího...* V jazyce starším i tu bývá nominativ, snad rovněž chápaný za akusativ; na př.: což dieme, bratříce milá, *den súdný...*? Mat. 53^b; v sobotu, dvě hodině asa před polednem, *den svatého Vavřince* připulí sme k insuli Lobk. 140^b; *léto božie* tisíc dvě stě *den sv. Gotharda* u poledne... země se trásla velmi Pulk. 132^a; *léto božie* tisíc devadesát a osm zjímá jest všecky židy tento Břecislav PulkMus. 1^b; *léto božie tisíc devadesát a páté* tento jistý Břecislav pojal jest dceru Albrechtovu t. 1^a; atp., srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 325.

Je na otázku »kdy?« nominativ-akusativ v *dnes týden...*, *tak rok...* (srovn. sub 2), ale předložkový pád ve výrazech *před čtrnácti dny, před několika roky*. Dialekticky je i tu nomin.-akus.: *toť štrnást dní sem tam beť** Malovaný I, 361; *umřít kolig roků* Hysly. V jiných nářečích je nomin.-akus. jen na otázku »jak dlouho?«. Ve všech těchto případech se můžeme vyjádřit také větou místo adverbialního určení: *umřel, je (tomu) kolik let*, nebo: *je (tomu) kolik let, co umřel* atpod. Slovesná sponová věta *je (tomu) kolik let* vznikla, jak víme, z nominální *kolik let*, takže celý příklad zněl: *kolik let, umřel*. Vidíme tedy, že *kolik let* je od původu samostatná věta nominální. Vyvíjela se dvojím způsobem: jednak se změnila ve větu slovesnou (*je kolik let*), jednak splýnula s *umřel* a stala se adverbialním určením.

Říká se zpravidla, že někdo přišel *v pět, šest...*, *deset hodin*,

* O významu *toť* srovn. v I § 472.

ale u Kubína Klads. I, 43 se čte: *deset hođim* Jeňik s koňem jede nahoru. A tamt. Záp. 411: *aš jedenáct hođin* páni přídou. Výklad, že je to z předložkového výrazu *v deset...*, je možný, ale jen tenkrát, kdybychom nehleděli k jiným podobným případům a vůbec k vývoji adverbialních určení. Nelze přece vykládati jev, který má tak rozmanitý vývoj, jen podle nejčastějších případů dnešních. Je proto více než podobno pravdě, že tu jde zase o starý nominativ. Vidíme na něm dobře, jak býval původně samostatnou větou: *deset hođin, Jeník jede...* Podobně nejde beze vší pochyby o ztrátu předložky *v* nebo *na* v tomto dokladě: *pude tam kopřivnou neđeli* Vydra 86; je tu zřetelný akusativ, protože jde o femininum (srovn. *tento týden || tuto sobotu...*).

4. Na otázku »kdy?« jsou předložkové akusativy *ve středu, ve čtvrtek, v neđeli...*, avšak předložkové lokály nebo jiné pády *v dešti, v říjnu, v nouzi...*, *za deště, za tepla* atp., *ve válce || za války* atpod. V jazyce starším i v druhých případech často shledáváme akusativy s předložkou *v*: (člověk) *mož boha získati i v dešč i v sucho* Kruml. 184^b; *v válku práva mlčie* VšehK. 116^b; svět učiněn byl *v říjen* Comest. 4^a; *rataj někdy v dešť i u vietr* seje, avšak se jemu dobře urodí, jako by *v jasno* siel Kruml. 246^a; *v míziu* nic lepšího nenie DalC. 19; *v nemoc* do Prahy přijedúc kšafy jsú dělali VšehK. 106^b; atp., viz u GEBAUERA v HistMl. IV, 499.

Předložkové akusativy jsou tu blíže původním nominativům adverbialním; u jmen *dešč, vietr, říjen, jasno, nemoc...* byla jen přidána předložka, protože se ony tvary shodují s akusativy: u feminin typu *válka* byl změněn i tvar (*válka > v válku*), když se nominativy *dešč...* začaly pociťovati za akusativy. V novém jazyce pak byl nahrazen akusativ lokálem a tím se původní stav silně zatemnil.

Bývalý nominativ se s oblibou nahrazoval předložkovým výrazem s *v* právě proto, že starý tvar často zůstal: *v dešč, v nemoc* atd. Jak se jazyk nerad vzdává tvaru, ač se neshoduje s novým významem, je viděti dobře na výraze *za hrůza tisíc* (§ 63^a), *v ta doba, po hrůza let* (§ 67³⁻⁴), *s hrůza vesnic* (§ 71^e), kde jde o mechanické připojení předložky. Proto se lze domnívati, že i v případech typu *v dešč* jde původně také o mechanické přidání předložky; nám se zdají kongruentní, protože se nominativ začal pociťovati časem za akusativ. Jsou i jiné případy takového mechanického připojování

předložky *v*, a to k původním adverbiiím, tedy k tvarům nechápaným za flexivní, a k hotovým předložkovým pádům: dialektic. *loňi* > *v-loňi* (*v-lóňi*, *v-lůňi*); *tedy*, *teda* > *v-tedy*, *-teda*; staročes. *zajtra* > *v-zajtra*, *s noci* (*s nóci*) > *v-snóci*; srovn. u ZUBATÉHO ve SbornFilol. VI, 122.

Na zálibu, přidávati k starým nominativům předložku *v*, ukazuje i staročes. *u večer* (Gebauer l. c. 499) nebo *v třetí den*: a jáť *v třetí den* z mrtvých vstanu PassKlem. 118^{b1} *.

69. 1. Adverbiální výrazy *konec března*, *začátek dubna* atpod.

Vyskytají se v jazyce starém a v dialekttech; na př: peklo *konec světa* jest stvořeno Vít. 12^b (Gebauer HistMl. IV, 323); *konec tohodle měsíce* nebo *začátek máje* Vydra 86; budó se stěhovat *konec března* Malovaný II, 63; Benda orať *začátek listopádu* tamt.

Častější jsou předložkové výrazy *na konci března* atd. Bezpřed-

* Přihlížeje k případům typu *na jaře* || *na podzim*, vykládá GEBAUER (v HistMl. IV, 711—712), že se význam klidový a pohybový zastupují: *na jaře* vyjadřuje časový pojem »kdy?« místním klidovým »kde?«, *na podzim* pak místním pohybovým na otázku »kam?«. Nejčastější jsou výrazy s předložkou *v* (*u*), *v sobotu*, *v ten den*..., staročes. *v dešć*, *v řújen*, *u večer* || *v dešti*, *v říjnu*, *ve válece*..., o nichž byla výše řeč. Podle toho, co jsem vyložil o vzniku předložkových výrazů časových v § 67, 68 — srovn. ještě v § 69 —, není Gebauerův výklad správný. Tvarová dvojitost typu *v nemoc* || *v nemoci* (obé na otázku »kdy?«) je výsledek snahy přizpůsobiti původní nominální věty nominativní tvarem jejich nové funkci, totiž funkci adverbiálního určení. Že si starší jazyk volil nejčastěji akusativní typ *v nemoc*, *v válku* atd., má tu příčinu, že mohl často zůstatí původní tvar (sr. výše sub 4), nikoli proto, že si liboval více než dnešní jazyk v pohybovém pojetí na otázku »kam?«. To pak, že se někdy později ujal lokál, *v dešti*, *v nemoci* atd., lze snadno pochopiti jako ohlas toho, že předložka *v* s akus. v nejčastějším významě, totiž v místním, zaniká a nahrazuje se genitivem *s do* (Gebauer t. 436, 497, Slovn. I, 262 sl. a v mych Studích o čes. vidu slovesném 69 sl.). U časových výrazů však důsledně tato změna provedena nebyla, protože mají význam přenesený, takže se jejich předložka necítila za identickou s místním *v* (*jíti v Prahu*...).

I kdybychom připustili, že se lok. *v dešti*... ujímal místo akus. *v dešt* proto, aby se vyjádřilo pojetí »kde?«, nebylo by to potvrzení Gebauerova výkladu. Pozorujeme totiž, že akusativ velmi často zůstal: *v sobotu*, *v pátek*, *v ten den* atpod. Je tomu tak i při předložce *na*: *na podzim*, *na druhý*, *třetí*... *den*, *na vánoce*, *na velíkoce*..., *na sv. Václava* atpod. Z toho tedy vyplývá něco jiného, než co praví Gebauer, totiž to, že jazyk často necítil potřebu rozlišovati tvarem pojetí »kde?« od pojetí »kam?«.

Srovn. ještě v § 70a.

ložkové výrazy *konec března* se snad chápou za akusativy, ale jsou to od původu nominativy jako *večer, ráno...* (§ 68). Dovedeme si dobře představití jejich původní větnou platnost: *budou se stěhovat, konec března* = »budou se stěhovat, až bude konec března«.

Jako u jiných časových určení i tu se vyskytují akusativy s *na*: *na konec července* anebo *na začátek srpna...** bejvají žně Hošek Uk. 56.

2. Adverbiální výrazy typu *svátek nesvátek*.

Na př.: musí se dělat *svátek nesvátek* Hors.; potom zme sékli *svátek nesvátek* Kašik 133; jijó maso *pust nepust* Malovaný I, 164.

Významem jsou to adverbiální určení: *svátek nesvátek* = »ve svátek i nesvátek« atp. Po stránce tvarové se počítují za akusativy, ale zase jsou to od původu nominativy, vlastně nominativní věty. Tato větná platnost proniká ostatně i dnes; cítíme na př.: *musí se dělat svátek nesvátek* nejen ve smyslu »musí se dělat ve svátek i nesvátek«, nýbrž i ve smyslu »musí se dělat, ať je svátek nebo nesvátek«. A cítíme, jak je dobře možné taková určení oddělití od zbytku věty pauzou: *musí se dělat, svátek nesvátek*. Podobné výrazy mají ještě dnes často nepochybnou větnou platnost a zřetelný nominativ; na př.: *tata netáta, jen po svím demů* (§ 16a). Nebo: *zema nezema, obleč si kožuch* Malovaný I, 164 »ať je zima nebo není, obleč si kožich«; *já sem si mesleť dneska, to bude přšet, taková tma ráno* »když byla taková tma« t. 160.

b) Určení místa.

70. Typ *kraj světa, konec vsi, bok dědiny* atpod.

1. Na př.: kteráž (moucha) jest *kraj potokův* in extremo fluminum Pernšt. Is. 7, 18 (Gebauer HistMl. IV, 446); slovnítný byl *až kraj země* Br. (t.); *měsiec...* jakž *konec kola* (nebeského) bude, | tudy všeho světla zbude Vít. 10^b (t.); klášter *konec mosta* kázal špižovati Pulk. 148^a (t.); zed zevnitřnie *konec huory* byla postavena Comest. 154^a (t.); tu jho (rodiče Krista) *střed mistrův* uzřesta Hrad. 72^b (71^b); — *kraj světa* bych utekla Sezima Sp. II, 15; nežli se nadál, byl *kraj světa* Kubín Záp. 284; *kraj světa* ježdili se na to zvíře dřvat t. 1; žádnej *širej kraj světa* takovou (muziku) neslyšel t. 26;

* = na otázku »kdy?«; srovn. poznámku k § 68a.

aš při domu *konec lesa* Vydra 86; šil be *kraj světa* Malovaný I, 63; steška de *kraj lesa* Hošek Polens. 88; na břehu *kraj mořa* dvě rybáři spolem se hádali Bartoš D. I, 354 (kelec.); vstávali *konec vesnice* Hodura 79; *konec lesa* byla chaloupka Hošek Uk. 36; zvoztává *konec fsi* Hošek Polens. 88; mají chaťpko *konec dedine* Malovaný II, 63; Vinaré ležíj *bok Prerova* t. 63; ta cesta de *kunec tuhu smrcí* Hors.; cesta ide *bog dediny* Kašík 82.

2. Podle toho, co víme o časových výrazech adverbialních, je tuším nepochybné, že ve výrazech typu *kraj světa* je *kraj* od původu nominativ, který se však časem chápe za akusativ. Genitivu *světa* atd. jsou adnominální, ale spojení *kraj světa*... se velmi podobá předložkovým výrazům *do světa*..., takže *kraj*... nabývá povahy předložkové. A je zřejmé, že *kraj světa*... je od původu nominální věta; na př. *šel by kraj světa* byly dvě věty — mezi nimi byla pauza — a jejich původní význam byl »šel by (tam), (kde) je kraj světa«.

Jako při časových určeních pozorujeme i zde, že se místo starého nominativu *kraj* atd. ujmají předložkové pády; tak akusativy: přišed do země Indie, jesto jest *na konec světa* PassKlem. 183^b; že s ní bude třeba *na konecvěta* (= konec sv-) Kubín Záp. 185; tak ji napadli v jednom hoteli *na kraj města* t. Klads. I, 151; mám to *na konec jazyka* Bartoš D. I, 161: *na roh stoła* seděl tamt.

Důležité jsou mechanické předložkové výrazy: králová *z kraj světa* přišla BrigF. 76; bude panovati... *až do kraj světa* ŽKlem. 71, 8; byl jest slovúten *až do kraj světa* Ol. 1. Mach. 3, 9; *až do kraj města* ad terminos loci Pror. Is. 5, 8 (doklady Gebauerovy v HistMl. IV, 445); byť *od kraj světa* přišel ChelčPost. 12^a (t. 80); — přišli *až ku kraj moru* CzambelReč. 235.

3. GEBAUER (l. c. 445—446) vykládá, že se místo *z kraje světa*... vyvinulo atrakcí *z kraj světa, do kraj města*... a že z toho dále vznikla předložka *kraj, kraj města* »na kraji města« atd. Není to správné. Výrazy *kraj světa*... nejsou sekundární, nýbrž původní, jak jsem vyložil výše. Když se z nominálních vět *kraj světa* atd. stala časová určení, cítila se potřeba označiti tento adverbialní význam i tvarem a volily se k tomu různé předložky hlavně podle toho, o jaký místní význam jde; na otázku »kam?« a »kde?« se ujala předložka *na*, někdy *k*, v staré č. *do* a na otázku

»odkud« *od* a *z*. Tyto předložky se původně přidávaly mechanicky, takže se původní nominativ neměnil; srovn. *v ta doba, po hrůza let...* (§ 68⁴). Tyto mechanické výrazy časem z části mizejí, protože se přičí obvyklým gramatickým normám; nejsou dnes běžné věty, jako: někdo přišel *z kraj světa*, půjde až *do kraj světa* atd. Zůstaly zpravidla jen výrazy s *na*, protože nominativy *kraj...* jsou i akusativy, takže jde podle našeho pojetí o vazby kongruentní.

V jazyce starším a v některých dialektech jsou výrazy *na konec světa* atd. nejen na otázku »kdy?«, nýbrž i »kde?«. V novém jazyce spisovném a v jiných dialektech se rozlišuje *na konec světa* (= »kam?«) a *na konci světa* (= »kde?«). Je to poslední fáze ve vývoji nominálních vět adverbialní povahy*.

4. Dvojicím typu *kraj světa* || *do kraj světa* se podobá *pro-střed lesa* || *v-prostřed, u-prostřed, do-prostřed lesa*: vidieše, co se *prostřed jistby* dějše Mast. 291 (Gebauer l. c. 324); užřěl, ano *prostřed královstvie nebeského trón* PassKlem. 180^{a1}, novočes. nejčastěji *v-prostřed, u-prostřed jizby...*; neostaň stát *prostřeť cesty* Kašík 82; *na prostřed Jizeře* byla taková skalka špičatá Kubín Záp. 394; *do prostřed lesa, v prostřed lesi* Bartoš D. I, 161.

Protože má v starším jazyce adverbialní význam i *střed* (sr. sub 1), zdálo by se, že *prostřed* vzniklo z něho spojením s *pro* a že se k tomuto výrazu přidávaly nové předložky. Ale ZUBATÝ (SbornFilol. VI, 123) upozornil na to, že je *prostřed* možná z praslovans. **po srědě*, tedy výraz od původu adverbialní. Časem arciť nabyl povahy substantivní, jak ukazuje *prostředek*, snad vlivem skutečného jména *střed*, a začal se spojovati mechanicky s předložkami, *do-prostřed...*

71. 1. Staročes. *jedna míle* || novočes. *jednu míli*.

ZUBATÝ upozornil (ve SbornFilol. VI, 120) na dva významné

* Ani tu tedy není správný výklad GEBAUERŮV, že je v případech *na konec světa* »na konci světa« zaměněno pojetí »kde?« pojetím »kam?« (Hist-Ml. IV, 711). Tyto předložkové pády vznikly ze snahy, označiti tvarem adverbialní význam původních nominativů, t. j. odlišiti je jako větné členy od podmětu; nešlo tu nikterak o vyjádření toho neb onoho místního odstínu. Teprve časem, když se předložková spojení ustálila, změnil se někdy akus. v lok. na označení významu »kde?«. Nejde tedy o zaměňování pojmů »kde?« a »kam?«, nýbrž o to, že je jazyk začal formálně, gramaticky rozlišovati až později.

staročes. doklady s nepochybným adverbialním nominativem: od toho mostu svrchu psaného *jedna míle* jest městečko dobře veliké Lobk. 3^a; (list) dán ve vsi *míle* od Brodu Německého ArchČ. VI, 272 (z r. 1502). My bychom řekli: od toho mostu *jednu míli* je městečko; list dán ve vsi *míli* od Brodu. Z toho vyplývá, že *dvě míle*, *tři míle* ... (město je vzdáleno *dvě míle*...) jsou rovněž od původu nominativy, jež však my chápeme za akusativy, a že naše *míli*, *jednu míli* vzniklo za starší nominativ*. A to je podporou výkladu, že určení *kraj světa* (§ 70) a j. jsou rovněž od původu nominativy a arciť nominativní věty.

2. Platí to i o těchto určeních: *malej kuz byla chalupa* a tak do ní, že tam vstanou na noc Kubín Záp. 77 »malý kus odtud byla...«; bylo to *kousek níš* t. 38 »o kousek níž«; bývají *krajní dům od mlýna* Bartoš D. I, 179. Podobně se říká: bydlí *třetí dům od kraje*; *malý kus odtud* je nádraží; je tu *vucád malé kósek* Hors.; najednou tak *patnáct kroků* slyším žabu naříkat Hošek Uk. 72 »na patnáct kroků«.

3. U Kubína Záp. 9 se čte: všechny rohaři se tlačili *gde jakej kout*. Tu cítíme docela dobře původní větný význam: »tlačili se (tam), kde byl jaký kout«. Zřetelně adverbialně bychom se vyjádřili takto: tlačili se *do všech koutů*.

4. Utíkal *cesta necesta*, kam ho oči vedly Baar SebrSp. XII, 225; šel *kopec někopec*, *voda něvoda* M.-laš.; šit (= šel) *blato neblato* Malovaný I, 164. Tu rovněž dobře proniká původní větná platnost: *utíkal, cesta necesta* »utíkal, ať to byla cesta nebo nebyla« atpod. Často se tyto výrazy oddělují pausou: *utíkal, cesta necesta*. A podobné výrazy mívají nepochybnou větnou funkci: *kmotr nekmotr, táta netáta*..., srovn. v § 16s. Nebo: že ten chlapec máš doběhl, *takovi blato!* Malovaný I, 160 »když je takové bláto«. Adverbialně bychom řekli: že ten chlapec doběhl *v takovém blátě!* Podobně se říká: šel *cestou necestou*.

Nepochybné nominativy *cesta necesta*, *voda něvoda* samy nasvědčují tomu, že to nejsou adverbialní určení od původu, nýbrž věty.

* Tato určení by bylo lze klásti do kategorie určení měrového, neboť označují prostorovou míru, ale proti určením typu *ráno*, *tento týden* lze je nazývat také určením místním.

5. Podobný výraz čteme u Pref. 74 (18. kap.): odtud jsme jeli *vždy vrchy a dolý* až do toho Jeremiášova domu. Smysl je: »(jeli jsme) vždy po vrších a po dolích«. Snad je to samostatná část větná, oddělená pausou: jeli, *vždy vrchy a dolý*, až...

6. U Kubína Vých. 373 se čte: do toho lesa s níma se hrnuli *s hrůza vesnic*. Jde tu o mechanické předložkové spojení, které jasně ukazuje, že je to od původu nominativ *hrůza vesnic* v platnosti větné: *hrnuli se, hrůza vesnic* = »hrnuli se, byla to hrůza vesnic (= vesničaná)«. Srovn. staročes. *v ta doba* atp. (§ 67s-4, 634).

c) Určení způsobu a míry*.

72. 1. *pravda, třeba(s), možná, až hrůza, až běda, chvála bohu, jedna radost*.

Jde o případy jako: *on je pravda nemocen; půjdu třeba hned; ty to možná ani nevíš; nařikal až hrůza, až běda; jsme chválabohu zdrávi; zpívá jedna radost*. Jsou důležité proto, že v nich jde o nepochybné nominativy adverbialní, jež si nelze vyložit jinak než jako původní nominální věty (§ 66s), a že často mívají ještě plnou větnou funkci. Vyložil jsem to podrobněji v § 181, 231, 232, 9s, 104, 97.

2. *div, až strach, bohužel; v div, na div...*

Na př.: *utikal, div se nezabil; kašle až strach; je to bohužel pravda*. Tu jde o tvary, které by bylo možné pokládati za adverbialní akusativy, ale protože se shodují významem s některými výrazy sub 1 — *až strach* = *až běda*... —, smíme se s právem domnívati, že jsou to od původu rovněž nominativy. Tomu nasvědčuje i ta okolnost, že se jich užívá někdy jako nominálních vět; srovn. v § 9s, 94, 9s.

Vedle nominativu *div* se vyskytají v starším jazyce předložkové výrazy *v div, na div, v divy, na divy* (§ 9s). Je zajisté velmi podobno pravdě, že vznikly z nominativů, když nabyly adverbialního významu. Spojením s předložkou jazyk zřetelně vyjádřil novou platnost těchto nominativů, odlišil je od platnosti, kterou mívají nejčastěji, od platnosti podmětové; srovn. v § 671.

* Chápu tento název v širokém smyslu, protože zde na přesném označení adverbialních výrazů nezáleží; jde mi o jejich vznik z nominálních vět.

3. *jeden jako druhý, jako rúže, zajíc atpod.*

Jde o příslovečná určení způsobu vyjádřená přirovnáním: *je červený jako rúže; stáli jeden jako druhý* a j. Jsou to vlastně doplňky povahy adverbialní, bližší určení jména a finitního slovesa, jako na př. *bos v chlapec chodí bos*. Vyskytují se nejčastěji ve větách, kde je určované jméno podmětem; proto se nám jejich nominativy *rúže... zdají zcela náležité*. Shledáváme je však i tam, kde je jméno v jiném pádě: ... najednou vidím *něco černého jako zajíc* Hošek Uk. 74; darovoť Płyvačkovi dvanost *kuňi vranych jako havraňi* Loriš 87. Tato gramatická neshoda svědčí dosti zřetelně tomu, že naše adverbialní výrazy původně k slovesné větě nenáležely, že to jsou od původu samostatné věty nominální: *vidím něco černého, jako zajíc* = »vidím něco černého, bylo to jako zajíc«.

4. slovens. *vera* || *veru*, čes. *věru*.

Říkáváme: *je to věru tak*. Podobně je i v slovenštině *veru*: *veru* ja bych bola narobila taký tartas Vajanský SobrD. IV, 64. Ve východ. slovenštině je však v adverbialním významě nominativ *vera*: *vera jich nedohoníme*, bo Janko ma tatoša silnejšieho ode mňa CzambelReč 224; *vera tu veľa nove* »věru tu mnoho nového« t. 260; Janko šel ke králi a pověděl mu, že *von vera ochraňi zamok* »jistě« Broch Cot. 43. Je patrné, že je nomin. původní a že akus. *věru, veru* vznikl z nominativu, který byl původně nominální větou asi s významem »věřte!« (sr. *pomoc!* »pomozte«): *je to, věra, tak* »je to, věřte, tak«. Akusativem si jazyk označil novou platnost, adverbialní. Na původní větný význam ukazuje i to, že ji má *věru* někdy ještě dnes; srovn. v § 411*.

5. *trocha, troška* || *trochu, trošku, kapku*.

Původní nominativ se vyskytá v slovenštině: *trocha, trocha popratať motykou* a dost Gregor-Tajovský Sp. IV, 10; *trocha, troška pršalo* D.-or.

Podle toho se lze domnívati, že akus. *kapku* vznikl z nom. *kapka*. Je velmi hojný; na př. *kápku* sme se prošli Kubín Lidoml. 109.

6. *hlava nehlava, hlavy k hlavám*.

Na př.: *bíl je hlava nehlava* Hors.; *bíl hlava nehlava* Slav-

* CZAMBEL Reč 153 vykládá *vera* z akus. *věřo* tak, že prý je tu -a za -o. Na nemožnost tohoto výkladu v jiných případech ukázal POLÍVKA v LF. XXXIV, 30; ale *vera* samo Polívka nevysvětluje.

kovs.; bíl milího Jozefa *hlava nehlava* Gregor I, 5; bíť chlápca *hlava nehlava* Malovaný I, 164. Nepochybný nominativ sám ukazuje, že jde od původu o samostatnou větu nominální, která tvořila souvětí se slovesnou větou *bil*: *bil, hlava nehlava* = »bil, ať to byla hlava, či nebyla«. Na to ukazuje za druhé ta okolnost, že před *hlava nehlava* bývá pauza, a za třetí to, že podobné výrazy mívají ještě dnes větnou funkci; srovn. v 16s a 71a.

U Malovaného I, 63 se čte: postavít te tužka *hlave g hlavám*. Snad se tvar *hlave* cítí za akusativ, ale podle mnohých zřetelných adverbialních nominativů smíme se s právem domnívat, že jsou to od původu nominativy, vlastně nominativní věty.

7. jedna radost.

Jde o případy typu *zpívá jedna radost*. Vyložil jsem je v § 9r.

8. *skok* »skokem«, *krok co krok* »krokem«.

Na př.: *ďi skok!* Bartoš D. I, 179; to se mušým *skok oblec* Stavař 50; — *krácel krok co krok* Rais SebrSp. XVI⁵, 1. Zase jde od původu o nominativy, vlastně nominativní věty, které se dnes pocitují za adverbialní akusativy. Naše *skokem* a *krokem* vznikly místo nominativů, když nabyly příslovecné platnosti.

U Bartoše l. c. se čte i *ďi skoky!*; *skoky* je buď instr. plur., nahrazující starý nominativ, anebo snad nom. plur., pocitovaný za akus.

9. *ostatek* »ostatně, konečně«, *zbytek* »zbytečně, příliš«.

Na př.: a sic *ostatek* dobří urození lidé, což nezbili, všecko zjímali Lobk. 153^a »a konečně dobré urozené lidi ... všecky zjímali*«; *vostatek si porad* Kubín Lidoml. 109; už budeš *vostatek vědet*, co dělat Kubín Záp. 67; *vostatek je pořád zima* Vydra 26; *ostatek* už sú fšeci pomříti mladí Kašík 130; — že by mja ruky *zbytek bolety*, to ňi Bartoš D. I, 179 (laš.).

Vedle původního nomin. *ostatek*, pocitovaného dnes za akus., vyskytá se také *od ostatku*, vzniklé místo nomin.: jen dyš se tu budu mít dobře; *vod vostatku nič* »ostatně na ničem nezáleží« Kubín Záp. 71. A vedle *zbytek* je také instr. *zbytkem*: máme trochu mlíka *zbetkem* Malovaný II, 68; nedávě mže tu, nemáž *zbetkem* Hors.

* Nominativ *urození lidé* je tu samostatný předmět ke *zjímali*; srovn. v § 55c.

10. *konec konců*.

To je adverbialní výraz běžný; na př.: *konec koncu že si to tedyk neveme* Kubín Klads. II, 149; *konec konců jsi o tom přece raději si dal ode mne jen vyprávěti** Sezima Sp. III^o, 12.

11. Staročes. *obyčej* »obyčejně«.

Na př.: pocěstnému nocleha neodpovídám, a proti němu vyběhna míle jej přivítám a *obyčej bez pokrma pocěstného pryc nepúštěji* Otc. B 12^b. Je to zajisté od původu nominativ, a to ve větné platnosti: *obyčej, nepúštěji* = je (můj) obyčej, (že) nepouštím...«.

Vedle tohoto nominativu se častěji vyskytá předložkový výraz *za obyčej*, jímž je zřetelně vyjádřen adverbialní význam: *jeden stařec za obyčej nedužieše* Otc. B 86^b; *ten (hrabě) v ciesařově dvoře za obyčej stojše* DalC. 74^a a j.

12. U Kubína Klads. I, 85 se čte: *tam byla truhla způsob rakvi*, tu musel rozdělat. My bychom řekli (*truhla*) *na způsob rakve*. Klads. výraz je arcíř původnější.

13. Staročes. *díel* »dílem«, *věcší díel* »větším dílem«.

Na př.: *a díel tomu věřím ex parte* Koř. 1. Kor. 11, 18; (korouhev) *dvů barvů byla, neb díel bieše biela a díel červena* Kruml. 89^a atp., viz u Gebauera HistMl. IV, 327; *byla každá ta loď vnitř i zevnitř čistě zdobena čistými čalauny a koberci, a díel i aksamity* Lobk. 13^a; *ti mají vieru zmatečnau, že díel drží jako křesťané a díel jako židé* t. 132^a; — *ti se srovnávají věcší díel s Jakobity* t. 133^b.

GEBAUER jako jindy vidí i tu původní akusativ, ale zase jde od původu o nominativ, který se snad chápal *za* akus. Dnes máme zaň instrumentál *dílem*, vzniklý ze snahy zřetelně vyjádřit adverbialní význam jiným tvarem než nominativem.

14. Laš. *jedne peníze* »za jedny peníze«.

Bartoš uvádí v D. I, 179 tento laš. příklad: *ty huši su jedne peníze*. My bychom řekli *za jedny peníze*, t. j. užili bychom předložkového výrazu v adverbialním významě »zač?«. Laš. příklad je sponová věta slovesná, vzniklá z nominální *ty huši jedne peníze*; srovn. podobné věty: *celá silnic jeden mrak, zahrada sám pěkný strom* (§ 65i). Od původu je to nominální souvětí jako na př.

* = konec konců sis dal... vyprávěti.

mladost — radost, učení — mučení (§ 33^a). Tedy *jedne peníze* je nominativ, nominativní věta, která splynula s druhou ve větu jednu; a ta se časem změnila v slovesnou, v níž je náš výraz doplňkem: *ty huší su jedne peníze*. Chápal se však tento doplněk za adverbialní určení a odtud vzniklo *za jedny peníze*. Srovn. na př.: *zůstal živ || na živu; *mám tě přítele > ... za přítele* (Gebauer Hist.Ml. IV, 321).

73. Staročes. *málo ne, nemál(e)*, laš. *ňemal* »málem ne, skoro, téměř«.

1. Staročes. doklady toho jsou u Gebauera ve Slovn. II, 560, u Flajshanse, Česká přísloví II, 854 a u Hujera v LF. XL, 437 sl.; na př.: ten byl velice ubitý a umordovaný, k tomu *ostny až málo ne do smrti ubodený* Ezop 89^a; prvé mi dal (bůh), abych krví klidil *až málo ne do smrti* t. 175^a; — na posly se zbauřili, *takée jich málo nezabili* (z Červenky; Kott, sr. u Hujera); — *Tandariáš třpaslka nemál na smrt rani* Baw. 163^a; naplnichu obě lodí tak, *jakž nemále toniechu* EvVid. 29^b. Nebo: zlámal nohu, *takže od toho aurazu málo neumřel* Háj. 202^a.

Laš. *ňemal dokládá* Bartoš ve Slovn. 231: *ňemal do jedenásti tam byli*.

2. Staročes. *nemál(e)* se vykládá v StěSlovn. tak, že vzniklo z *na-mále*, ale Hujer l. c. 437 správně namítá, že je to nepodobno pravdě, »ježto výraz ten (*na-mále*) je docela ve všech svých částech v povědomí jazykovém jasný«. Přidal bych, že se tento výklad nehodí na *málo ne*, jež má úplně stejný význam jako *nemále*, a na případy typu *takée málo neumřel*, kde je zápornka u slovesa. Sotva si lze představit, že by se předložka *na* změnila tak, aby se mohla chápati za negaci, dávati k slovesu a změnití jeho kladný smysl v záporný. Podle Hujera (439) si musíme začátky naší vazby mysliti tak, »že výraz *málo* tvořil samostatnou větu a spolu s větou, jež následovala nebo do níž toto *málo* vloženo, tvořil parataktické souvětí toho významu, jako má naše věta *málo scházelo, že ne...*«. To je výklad v podstatě správný, t. j. hlavně po té stránce, že pokládá *málo* za původní nominální větu. Rozvedení této základní myšlenky je třeba tuším opravit a doplniti; a je třeba objasniti poměr mezi *nemále* a *málo ne*.

3. Nominální věta, z níž musíme vycházeti, je *málo ne* nebo *ne málo*, nikoli *málo*. Hujer si myslí, že negace, kterou při *málo*

vždy shledáváme, patřila do následující věty, ale jsou případy, kde za naším slovem věta nenásleduje, jako: *až málo ne do smrti; ostny až málo ne do smrti ubodený*; sr. sub 1. A za druhé je vedle *málo ne také nemálo*.

Původní význam této nominální věty byl asi takový, jaký lze předpokládati ze slov *málo* a *ne* samých, nikoli z dnešního pojetí, tedy »ne málo je (bylo, bude)«. Podle toho, co víme o jiných spojeních jmen s negací *ne*, lze souditi, že *ne málo* nebo *málo ne* má od původu opakokladný význam »mnoho«; sr. *nemoc, neštěstí, neveliký* »malý« ... (Gebauer HistMl. IV, 639—640). Je to tedy totéž slovo jako novočes. *nemálo*, na př. *nemálo se podivil, nemálo se o to přičinil* atd. Toto novočes. *nemálo* je adverbialní určení míry právě tak jako staročes. *málo ne* a *nemálo* atd., takže lze s právem předpokládati původní stejné syntaktické užívání u obou výrazů. Tak na př. v Otc. B 171^b se čte: *neboť sem s ním nemálo přebýl* (StěSlovn. I. c.) »neboť jsem s ním nemálo pobyl«. Víme, že je na př. věta *byl jsem s ním večer* od původu souvětí, které znamenalo: »byl jsem s ním, (když) byl večer«; t. j. adverbialní určení *večer* je od původu nominální věta (srovn. v § 66a a 67 sl.). Tak tedy *prebýl jsem s ním nemálo* znamenalo původně »pobyl jsem s ním, nebylo (to) málo«, t. j. *nemálo* je od původu samostatná věta, která splynula s jinou a stala se jejím adverbialním určením.

Novočes. *nemálo* se liší od staročes. *nemálo, málo ne* nikoli v základním významě adverbialním, nýbrž jen v jeho odstínu: novočes. *nemálo* = *mnoho*, staroč. *nemálo... = téměř, skoro*. Na první pohled jsou to významy úplně od sebe odlišné, ale ve skutečnosti lze staročes. význam zcela dobře vyvoditi z původního »*nemálo, mnoho*«. Rozdíl ten má příčinu v tom, že se *málo ne (ne málo)* kladlo v různé souvislosti a že si podle ní jednak zachovalo původní význam, jednak nabylo významu jiného. Je to asi tak, jako když původní interjekce *to, to!* nabylo velmi rozličných významů, jako »*zde, tam*«, »*onehdy*«, významu podmětového (*to je kniha*), náladového (*to prší!*) atd.; srovn. I § 44 sl. Nebo jako když nominální věta *třeba* dospěla k významům »*podle potřeby*«, »*do konce*«, »*možná*«, »*na příklad*« atp., viz v § 23i.

* HÚJER (I. c. 437) pokládá oba tyto významy za neslučitelné.

4. Původní opakokladný význam »ne málo = mnoho« proniká nejlépe u staročes. *málo ne, nemále* v dokladě z Baw. 163^a: (Tandariáš) *trpaslka nemál na smrt rani* = »trpaslíka nemálo, mnoho, na smrt ranil«. Tomu nasvědčuje zcela nepochybně to, že Zebe-
rerův rukopis Tandariáše (= v Čes. museu) má zde »*velmi rani*«. Dále lze dobře postihnouti, jak v takové souvislosti nabylo *nemálo* významu »skoro, téměř«, když splynulo s *na smrt*; tedy »mnoho (ranil), (totiž) na smrt« > »(ranil) skoro na smrt«. Když nabylo *nemálo* tohoto nového významového odstínu, začalo se ho užívati i tam, kde původně bývati nemohlo.

Původní význam proniká i v dokladech *ostny až málo ne do smrti ubodený* (Ezop) a *abych krvi klidil až málo ne do smrti* (t.). První doklad znamenal původně: »ostny ubodený ne málo = mnoho, až do smrti«. Splynutím s *až do smrti* nabylo *málo ne až do smrti* významu »skoro až do smrti«. V tomto novém významě se mohl změnit slovosled v *až málo ne do smrti* = »až skoro do smrti«.

Když nabylo *ne málo, nemálo* adverbialního významu, mohlo se změnit v *nemál* a v *nemále* podle adverbii *tako || tak || take**. V jazyce starším se vyskytuje *nemál* i v nepošinutém významě »mnoho«: v mečové hlavě bazant (= drahý kámen) bieše, | drahý pro skúpost *nemál* Baw. 180^b (StěSlovn. I. c.).

5. Je vedle sebe jednak *nemálo, nemál*, jednak *málo ne*. To nijak nepřekvapuje, protože negace bylo-slovo původně samostatné, nesplývalo se jménem nebo se slovesem, takže mohlo státi buď před ním nebo za ním.

Následovala-li za *málo ne* věta, bylo to původně souvětí; na př. *málo ne, umřél*. Když *málo ne* ztratilo větnou platnost, stalo se adverbium s významem »skoro« a splynulo s následující větou, připojovala se negace k slovesu: *málo neumřél*.

6. Řešení *málo ne*... shledáváme i v jiných slovans. jazycích, jak ukázal Hujer I. c. V některých dokladech zřetelně proniká jeho původní význam; na př. v pols. *niemal wszyscy tu byli* = ne málo (jich tu bylo), všichni tu byli. Nebo v bělorus. *мално не* (< *мало не*) *цэлы́й рубль перадава́* = »ne málo, (nýbrž) celý rubl...«.

Ze slovinštiny uvádí Hujer také tento doklad: *málo ne in bila*

* Srovn. u HAVRÁNKA v Mnema (ve Sborn. Zubatého 1926), 353 sl.

bi *pozabila* »fast hätte ich vergessen«. Tu je mezi *malo ne* a následující větou spojka *in = a*. Ta zcela jasně ukazuje na to, že je *malo ne* od původu věta. Je to tak jako v případech typu *ještě chvílku a byl by se udusil*; srovn. v § 161. Výstižná paralela je známé biblické místo z Jana 16, 16: *malíčko a neuzříte mne, a opět malíčko a uzříte mne* (Br.).

7. Vedle *malo ne* a *nemál* bývá v jazyce starším o *malo ne* a *bezmál ne*; na př.: *jinoch bezmál hořem neusvade* Hrad.; srovn. u Hujera 438 pozn. Tu je adverbialní význam zřetelně vyjádřen předložkovým výrazem, který arcit' vznikl místo nominativu.

My říkáme *málem že se nezabil*. Místo *malo* je tu adverbialní instrumentál a původní věta *malo ne* spojena s větou slovesnou hypotakticky: *malo ne, že se zabil*. I v jiných jazycích slovans. bývá hypotaxe. Hujer (l. c. 439—440) upozorňuje na velmi blízkou paralelu s nominální větou *div*; bylo jednak: *div, nezabil se*, z toho je: *div se nezabil*, jednak bylo: *div, že se nezabil*, z toho pak vzniklo *div že se nezabil*, t. j. vedlejší věta se stala hlavní. Srovn. v § 94-s. Podobně bylo a) *malo ne, umřel* > *malo neumřel*, b) *malo ne, že umřel*. V tomto druhém případě obě věty splynuly v jednu hlavní (samostatnou): *málem že neumřel*.

74. *jedno (jedne, jedné), jen, jednom jenom, jednem, jediné, jedinké* »něm. nur«.

1. Z těchto adverbialních určení se vyskytá v živé mluvě nové *jen, jenom*, v knižní češtině i *jediné* nebo *jedině*, všechna mimo *jenom* žijí v jazyce starším. Srovn. doklady u Gebauera ve Slov. I, 615 sl., 618, 611—612. Jde o případy jako: *mám jen (jenom, jediné) to* Us. novočes.; *jedno míše místra svého* AlxV. 126; ižádný nepoznal otce, *jedne syn* Comest. 232^a; *kromě slov božích jedine* AlxV. 232; Václav *pět let jedinké* jmaje Pušk. 159^a.

GEBAUER vykládá tato adverbia za původní neutrální akusativy číslovky *jeden, jediný a jedinký*. Z *jedno* vzniklo jednak *jedne* a **jedn* > *jen* — srovn. *tako || tak || take*, § 734 —, *jednom, jednem, jenom*, asi napodobením adverbialních instrumentálů typu *málem, honem*. Staročes. *jedné* povstalo z *jedne* bez pochyby podle *jediné*. Novočes. *jedině* má -ě místo -é podle adverbíí *pěkně, dobře, zle...**.

* Pokládá se za nesprávné.

2. Podle toho, co víme o mnohých jiných adverbialních určeních, a to nejen způsobových (srovn. v § 66 sl.), můžeme se s právem domnívat, že je i *jedno* atd. od původu nominativ, a to nominativní věta. A z některých dokladů, zejména starých, dovedeme ještě dosti dobře vytušiti tuto větnou funkci. Na př. »*jedno chcete-li pověti*, echi vám něčso povědēti« (AlxV. 857) znělo původně: *jedno, chcete-li...*, echi vám... a znamenalo: »jedna, jediná podmínka (je), (že) vám echi něco povědēti, (totiž) chcete-li pověti«. Neutrum *jedno* má zde význam »jedna, jediná podmínka« jako *to* nebo *eže** ve větě *jest-li to* nebo *jest-li že* = »je-li ta podmínka«, kterou se uvozovaly původně podmínečné věty (*jest-li ež, milujem boha* > *jestli ež milujem boha* Štít. ř. 29^b); srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 698 a v NR. V, 250.

Nebo: (mníškové) riedko kdy mezi sebu mluviechu, *jedno kdy bič v svéj rucě mējěchu* DalC. 71^b = »zřídka kdy mluvili, jedna podmínka toho byla, kdy měli bič«. A podobně: *jediné* ač jēsti budete tělo syna člověčieho..., nebudete v sobě věčného života jmieti Modl. 24^b; každému umělému úrad kázanie poručen bývá, když by *jedno* činil jej spravdělívě JeronMus. 7^b = ...jedna podmínka (je), když by...«.

Jindy proniká poněkud jiný smysl, totiž »je jedno«; na př.: abyeh učinil tvú vuóli, *což jedno rozkážeš koli* NRada 120 = »(je) jedno, co rozkážeš«. Nebo: jdětež po mého koně vódciu (= vedení), *kamožt jedno on poteče* DalC. 10^b = »...(je) jedno, (budiž vám) jedno, kam on půjde«. V tomto druhém významě se *jedno* vyskytá v starším jazyce ještě jako nepochybná věta nominální; na př.: *jedno, ač by jé strěhl zmek!* Baw. 187^b = »(to) je jedno, i kdyby...« (Zubatý v NR. II, 135).

Jinak má *jedno, jedne...* zpravidla jen funkci adverbialního určení, nejčastěji slovesné věty, t. j. ztratilo větnou platnost a splynulo se slovesnou větou. Pro nový jazyk je to nepochybné; na př.: *jen když je to pravda; mám jen to*. Pro jazyk starší je to velmi podobno pravdě, aspoň pro případy typu *což jedno rozkážeš koli* (NRada), *kamožt jedno on poteče* (DalC.), protože je tu *jedno...*

* Je to neutrum zájmena *je*, tedy tvar totožný s relativem *je-ž*; srovn. v I. § 62.

uprostřed věty jako jiné normální části, takže nelze dobře předpokládati, že by bylo odděleno pausami (*což, jedno, rozkážeš...*).

V některých dokladech stojí *jedno...* na začátku věty, a to i před slovy, která jindy bývají na prvním místě, jako spojka *když*, relativna apod. Srovn. shora: *jedno chcete-li pohověti* (AlxV.); *jedno kdy bič mějéchu* (DalC.); novočes. *jen když je to pravda*. V jazyce starším bývá dosti často před spojkami *leč, ač, až, aby, že*: ani svých slov proměníje, *jedno leč* by z toho byl užitek Alb. 22^b; *jedno ač* hospodin stříeci bude města ŽKlem. 126, 1; *jedné až* ji některak pozná HusE. I, 24; *jedno aby* milovala Hrad. 31^a; *jedno že* hospodin pomůže mi ŽWittb. 93, 17 atp., srovn. u Gebauera l. c. A tak je i v jazyce novém: *jen bude-li* chtíti; *jen až* přestane přšet atp. Tyto doklady jsou v podstatě totožné s případy typu *ráno když vstali, pršelo*, o nichž jsem vyložil v § 55^r, že vznikly zánikem pauzy z *ráno, když vstali* a že v nich jde o samostatné příslovočné určení, od původu pak o nominální větu. Tak i v dokladech s *jedno* je jeho postavení na začátku věty svědectvím, že původně do věty nenáleželo: *jedno, chcete-li pohověti* atd. A kdož ví, nebyvala-li tu v jazyce starším ještě pauza. Když *jedno* úplně splynulo se slovesnou větou, změnilo často své postavení, t. j. dostalo se dovnitř věty: *což jedno rozkážeš...*

K případům, kde je *jen* před spojkou, patří i novočes. *jenže, nejenže*: rád bych tam šel, *jenže dobře nevím*, kde to je; *nejenže je to příjemné*, nýbrž i nutné. Tu spojka *že* splynula s *jen, nejen* a nabyla povahy parataktické, t. j. věta jím uvozovaná je hlavní; srovn. *málem že* a *div že* v § 73^r.

3. Tam, kde my bychom dnes užili adverbia *jen*, bývá v starším jazyce nezřídka *jeden* nebo *jediný*, gramaticky shodné se jménem, ke kterému náleží, tedy jako jeho atribut. Na př.: neotpoviedaj *mně jednomu*, ještos ráčil mnohým dáti Modl. 28^b (Gebauer Slovn. I, 611); *ne o jednom chlebu* živ jest člověk Krist. 34^a (t.); *netolik jedniem chlebem* člověk živ jest PassKlem. 133^b₁; *jediných sedm pánuov* učinilo hnání PisVarn. 62 (t. 613).

Tu se zdá, že je usus staročes. starobylejší než dnešní, t. j. že adverbium *jen* vzniklo ustrnutím ze shodného *jeden*. Bylo by možné se dovolávat podobného ustrnutí kongruentních adjektiv v doplňku, jež je výsledkem jejich pojetí adverbialního; srovn.

o tom u Zubatého ve SbornFilol. III, 120 sl. Na př.: *chlapec, dívka, dítě, chlapci chodí pěš místo pěš*, fem. *pěšě*, neutr. *pěše*, pl. mask. *pěši* > novočes. *pěš-ky*. Tato analogie není však přesvědčivá. Doplnkové adjektivum se pocituje za bližší určení finitního slovesa, nikoli podmětu a předmětu; na *bos* ve větě *chlapec chodí bos* se ptáme otázkou »jak?«, stejně jako na adverbialní určení způsobu. Doplnkové adjektivum stojí zpravidla za slovesem, je odtrženo od svého jména (*chlapec chodí bos*), takže lze dobře pochopiti, že se porušuje jeho gramatická kongruence se jménem, ke kterému původně náleželo (*chlapec bos — chodí*).

V případech s *jeden, jediný* je tomu jinak; číslovka je přímo u jména, nejčastěji před ním, v předložkových výrazech je za předložkou, je to tedy skutečný atribut: *mně jednomu*, netolik *jedniem chlebem, ne o jednom chlebě* atd. Nedovedu si dobře představit, že by v takovém postavení mohlo kongruentní adjektivum pravidlem ustrnouti a změnit se v tvar adverbialní; ojedinělé případy bychom zajisté pochopili. Dále je tu důležitá okolnost, že je v jazyce starším kongruentní číslovka řídká a pravidlem že je tvar adverbialní jako v češtině nové. Srovn. u Gebauera StčSlovn. I, 615 sl., 618 a 611 sl. Na př.: *jedno pokoj* tantum Pror.; *jedno židie* ML.; *jedno hříech* ChelčPost.; *jedno hospodin* ŽWittb.; *jedno ti* ŽKlem.; *jedno-žti* prach DačC.; *jediné milý Jezus Kristus* Pass.; *jediné slůha můj* Pror.; *jediné ten* Štít. ř.; *jediněž šest mužův* Ol.; *kromě slov božích jediné* AlxV.; *pro tak malú věc jediné* tamt.; *pět let jedinké* Pulk.; *jedno sukni a kápi* nosieše Hrad. Nebo: opět sme se taulali s nebožtíkem knězem Křištofem..., *jedno sami dva* Lobk. 16^b.

Proto se nabízí výklad, že je zde neutrum *jedno, jediné (jedinké)* starší než shodné *jeden (ne o jednom chlebu* atp.). Může to býti od původu jen nominální nominativní věta. Tedy na př. »*bud jedno pokoj*« (Pror.) znělo původně nominálně *jedno, pokoj!* a znamenalo »budiž jedno (jedna věc), (totiž) pokoj«. Srovn. novočes. *jen trpělivost, lidický, jen trpělivost!* (Rais, sr. v § 10_{1c})*. Nebo: ova, v hrobě nic jiného, *jedno to roucho jeho* Hrob boží 178 = »hle, v hrobě nic jiného (neni), jedno (je), (totiž) jeho roucho«. Časem

* My arcif chápeme sekundárně tuto nominální větu ve smyslu »mějte trpělivost!«; srovn. v § 29a.

splyvá *jedno* s následujícím jménem, *jedno pokoj* atp., zejména když se nominální věta mění v slovesnou: *budíž jedno pokoj, *mějte jedno trpělivost* > ... *jen trpělivost*. A tu pak se *jedno* atd. dílem začíná počítovati za adverbium (>*budíž jen pokoj*< atp.), dílem se mohlo ze snahy po gramatické kongruenci změnit ve shodné *jeden*... Tedy na př.: *jediné (jedno), sedm pánuův učinilo hnánie* = >*jediná věc se stala, (že) sedm pánů...*> *jediné sedm pánuův...* > *jediných sedm pánuův...* Tu zároveň nominální věta *jediné* splynula s následující větou slovesnou. A napodobením takových případů se začalo užívat shodného *jeden*... i tam, kde je nesnadno představit si neutrum *jedno* jako původní nominální větu.

I v těch případech, kde je shodné *jeden*... (*neotporiedaj mně jednomu a j.*), běží o význam příslovečný (>*jen*<), který by mohl býti vyjádřen tvarem adverbialním, ustrnulým, nikoli tvarem plně flexivním, shodným. Z tohoto nesouhlasu mezi významem (funkcí) a tvarem vyplývá to, co již bylo řečeno, že totiž shodné *jeden* vzniklo ze snahy po gramatické shodě. Tato snaha je důležitý činitel ve vývoji gramatické struktury a pozorujeme ji i jindy tam, kde ji nežádá význam. Viděli jsme to při vývoji deiktických neuter *ono (ano)* a *to*, jež se často změnila ve shodná zájmena *on* a *ten*; srovn. I § 24 sl., 34 sl., 52 sl. Jazyk touto shodou odstraňuje bývalé neslovesné věty, těsně je vpravuje do obvyklé gramatické konstrukce vět slovesných; zahlazuje tak poslední stopy větné platnosti nominálního a interjekčního typu. Jiný příklad toho je změna adverbia v adjektivum vlivem sousedního adjektiva: (*on*) je *tak divný* > *takový divný, silně železitý pramen* > *silný železitý* (ZUBATÝ ve SbornFilol. III, 149).

Proto také vidíme, že se nevyvíjí shodné *jeden* zpravidla tam, kde neutrum *jedno* nestojí přímo u jména: *jedno mieše mistra svého* Alx.; *jedinéžl jeho povrže nemoc* Mus.; *jedinéž poběže muž* Ol. atp. Tu nebyl tlak kongruence tlak silný jako v případech uvedených na začátku 3. odstavce, kde bylo *jedno* přímo u jména.

Shodné *jeden, jediný (jedinký)* se častěji nevyvinulo z neutra vlivem velmi hojných případů, kdy mají naše slova jiný význam než adverbialní >*jen*<, význam číselný nebo z něho vzniklý význam >*nějaký*<, >*jistý*<; na př.: byl jednou *jeden král*. Toto pojetí se vkrádá i do případů s významem >*jen*<. Čteme-li staročes. >*ne-*

toliko *jedniem chlebem* člověk živ jest«, mimoděk tomu rozumíme ve smyslu číselném a čekáme jako *oppositum* k *jedniem chlebem* výraz *dvěma... chleby*. Protože se sem toto pojetí nehodí, jazyk si shodně jeden vytvořil jen zřídka a časem se ho vzdal.

75. 1. Staročes. *jedno* nebo *prvé* (*najprvé*), *druhé*, *třetíe*... »za první, za druhé...«.

Na př.: držíme kázn a pílnost sebe jmějmě ve čtveře věci: *jedno* v myšlení, *druhé* v řeči, *třetíe* v činech, *čtvrté* v trápení těla svého Štít. ř. 239^a; umyslil sem, abych o utrpení pověděl něco; *druhé*, proč sej' postiti; *třetíe*, kak sej' postiti; *čtvrté*, jsú-li od postu kto vyňati t. 206^a; troje věc mohla by ny k trpělenství chýliti...: *prvé*, než jenž našimi zlymi skutky zaslúžili jsme věčnú muku pekelnú...; *druhé*, že Jezus Kristus dlúho trpěl...; *třetíe*, nebo proto věrný böh a dobrý chce... Alb. A 4^b; vždycky čtyři neděle bývají adventu před narozením buožím, to jest pro čtvero přístí Pána Ježíše: *jedno*, jakož dnes pamatujeme...; *druhé*, jenž přijde v súdný den...; *třetí*, jenž přichází v duše věrných...; a *čtvrté*, když bude na smrti RokycPostMus. 4^b.

ZUBATÝ ve SbornFilol. III, 137 praví, že »také příslovce jako... lat. *primum*, *secundum*, csl. *prvoje*, *vstoroje* atd. budou asi z veliké části původní věty nominální«. Je to tuším správné beze snadu a patří sem i uvedené výrazy staročes. Ve mnohých případech vidíme, že *jedno*, *prvé*... stojí na začátku věty, i před spojkami, takže jsou to nepochybně původní nominální věty; srovn. v § 74^a. Tedy na př. »umyslil sem, abych...; *druhé*, proč sej' postiti« znamenalo původně: »...*druhá věc* (, kterou jsem si umínil,) je, abych...«. Někdy splývají naše věty s tím, co následuje, a nabývají adverbialní povahy: držíme kázn ve čtveře věci: *jedno* v myšlení...= »...*za první* v myšlení...«. V tomto adverbialním významě se od 16. stol. vyskytují předložkové výrazy *za prvé*, *za druhé*...; srovn. u ZUBATÉHO v NŘ. V, 233*.

2. Staročes. *prvé* (*najprvé*), *druhé*, *třetíe*... »po prvé, po druhé...«.

Patří sem případy, kde jde o opakování téhož děje; na př.:

* Z. tu vykládá, že je v tomto významě nesprávné *po prvé*, *po druhé*... a že se místo *za prvé* může říkati také *předně*.

nenarodí-li se kto *druhé*, nemůže viděti království nebeského Krist. 55^b; (Ježíš) šed *druhé i třetí* modlitvu skončě Hrad 80^a; Ježíš *druhé i třetí* jich otázka t. 81^a; atpod., srovn. u Gebauera ve Slovn. I, 342 a u Zubatého v NŘ. V, 230—231.

Časem se tu ujímá *po druhé, po třetí**... , zase na označení adverbialního významu, když výrazy *prvé* atd. ztratily větnou platnost. Původní větná platnost proniká někde dobře; na př. *již po druhé narodili smy se* (HomOp. 152^a) znělo původně *již druhé, narodili smy se* a znamenalo: je to již druhé (druhý případ), narodili jsme se (kdy jsme se narodili)«.

3. Staročes. a novočes. *také (takěž), též*, dialektic. *takěj, taky* »něm. *auch*«.

Na př.: *také jsem tam byl, on to říká též* atpod. Vzniku z nominální věty můžeme se u tohoto adverbia domýšleti již z toho, že se významem velmi podobá adverbium *jen a právě* || *po právě, za právě*, o nichž byla řeč. Větnou platnost původní můžeme dobře vystopovati v případech, kde *také* stojí před větou; na př.: *ktož by se ožeci nechtěl, strěz se ohně...*; *takěž, ktož nechce božím býti nepřitelem, strěz se světa Štít. ř. 1^a*. Původní smysl je tento: »*takové, t. j. taková věc, takový případ je, kdo nechce...*«. Možná, že tu *také* již v staré češtině splývalo s následující větou: *takěž ktož nechce...* V češtině nové splývá *také, též* zpravidla s větou jako její adverbialní určení.

Tvar *taky* vznikl zkrácením z *takí* a to úžením z *také*. V hanáckém nářečí se říká *take*. Mohlo to povstati zkrácením z *také*, ale v staré době, před úžením *é* v *í*; je to však málo podobno pravdě. Zkrácení je zajisté až z doby pozdější, po zúžení v *takí*. Podobá *takí, taky* byla změněna v *take* asi analogií podle adverbii *heske, panske, ceske* a j. *Takěj* — na př. ve valaštině — vzniklo napodobením adverbii *fčilěj, věcěj*...

4. Slovens. *voľa-hto, voľa-čo*... , klad. *voľa-ký*.

Slovenská zájmena s *voľa-* mají neurčitý význam »někdo, kdosi, ledakdo...«. Toto *voľa-* je od původu nominální věta; na př. *voźmi si voľačo* znělo původně *voźmi si, voľa, čo* a znamenalo »vezmi si,

* Podle ZUBATÉHO v NŘ. V, 231 se *po právě*... ujímá »*již* v 15. st.«. GEBAUER l. c. má doklady už ze stol. 14. a z 2. pol. stol. 13., z HomOp., Krist., DalJ.

je vůle (je ti na vůli), co (si chceš vzít). Po ztrátě větné platnosti splynulo *voľa* se zájmenem jako adverbium a pak částice významu neurčitého. Podobně adverbium *koli* »kdy, někdy« splynulo s *kdo*... v *kdokoli* jako částice označující neurčitost.

Klads. *volakj* »lepší« vzniklo buď z *voľa*- a ze starobylého zájmena *-kj* nebo snad z *voľa-jakj*; srovn. slovens. *voľa-jakj*. Význam »lepší« je jeden odstín původního významu neurčitého; i *nějakj* mívá význam »pěkný« a pod. (*to je nějaká kniha!*).

Srovn. můj článek v Prúdech X, 27 sl.

7. Různý vývoj stejných nebo podobných nominálních vět.

76. 1. Pozorovali jsme již dříve, že se tytéž anebo podobné nominální věty vyvíjejí různě: a) zůstávají větami nominálními, b) mění ve věty slovesné a c) ztrácejí větnou platnost a stávají se částmi jiných vět. Na př.: *třeba* to udělati »je třeba« (= věta nominál.) || *je třeba* to udělati (= slovesná věta sponová) || východoslovens. *trebalo* »bylo třeba« (= slovesná věta nesponová) || půjdu tam *třeba* hned (= adverbium); — *možná*, že to nevíš || *je možná*... || ty to *možná* nevíš.

V případě c) se pak mění nominální věty různými způsoby. Na př. bývalá nominální věta *kde kdo* stala se jednak podmětem, *přišel kdekdo*, jednak předmětem, na př. *pozvali kdekoho*. Při tom se arcí mění někdy i její tvar.

2. Proč se nominální věty vyvíjejí různě, poznáváme, srovnáme-li případy, kde si nominální věty zachovávají větnou platnost (viz v části A), s případy, kde větnou platnost ztrácejí (viz v části B), a konečně jednotlivé tyto druhé případy mezi sebou.

Nominální věty si zachovávají svou větnou funkci nejlépe tam, kde nejsou v blízké významové, psychologické souvislosti s větami jinými, hlavně slovesnými, t. j. kde jsou větami samostatnými; srovn. v § 33i. Na př. když ná něčí otázku, pojeduli někam, odpovím *možná* (»je to možné«). Nebo když řekneme: Je to zlé. *Tak co dělat?* Tu se pak často mění v slovesné věty sponové (§ 45).

Naopak často ztrácejí nominální věty svou větnou plat-

n' o st tehdy, dostanou-li se do těsného významového a psychologického spojení s jinými větami, když s nimi tvoří nebo tvořily souvětí. Sám o sobě je vokativ *Karličku!* plná věta, avšak ve spojení *Karličku, vstaň!* má funkci samostatné části větné; srovn. v § 49a. V přímém hovoru řekneme nominální větou: *hele, maminka!*, ve vpravování však je z ní předmět slovesné věty: *najednou vidím maminku*; srovn. v § 62. Na otázku »byls tam?« odpovíme samostatnou nominální větou *jak živ ne*, ale spojíme-li ji se slovesnou větou *byl jsem tam*, stane se doplňkem této slovesné věty: *jak živ jsem tam nebyl* (§ 64a). Mohu někoho charakterisovati nominální větou *dobré srdce* »to je dobré srdce«, ale připojím-li slovesnou větu *to je člověk* vznikne z obou vět jediná, *to je člověk dobrého srdce*, v níž je bývalá nominální věta *dobré srdce* neshodným atributem substantiva *člověk* atpod.

A to, že se nominální věty po ztrátě větné platnosti stávají různými částmi druhé věty, záleží jednak na povaze věty nominální samé, jednak na povaze věty druhé. Kde jde o různý vývoj téže věty nominální, závisí tato různost jen na tom; jaká je věta druhá.

3. V následujících paragrafech chci ukázati na to, jak různé se vyvíjejí původní nominální věty typu *dlhá brada*, *dobré srdce*, *hlava na stranu*... O některých způsobech tohoto vývoje byla již řeč při jiných nominálních větách; některé, jako t. zv. akusativy, genitivы a instrumentály qualitatis atd., budou zde připomenuty a vyloženy po prvé.

Typy Čstibor, múdrá hlava || *člověk s bielú bradu* || *zámek ze samého zlata* || *člověk, (maje) bielú bradu*.

77. 1. Nominální věty *múdrá hlava* atd. staly se v type *Čstibor, múdrá hlava* aposicí, která se v podstatě shoduje s aposicí v případech, jako *Karel IV., král český*, o nichž byla řeč v § 56 sl. Jsou to bližší určení jména, které je nejčastěji podmětem slovesné věty: *byl zván Čstibor, múdrá hlava* atp.

Řadu starých příkladů uvádí FLAJŠHANS hlavně z Tomkových Základů starého místopisu pražského, dále ze Z. Wintra a odjinud. Na př.: *Niklas, múdrá hlavička*; *Jan, bielá hlava, Vávra, hlava s pleši*; *Jan, vlčie hrdlo*; *Jakub, bílá noha*; *Václav, moudrá pata*; *Václav, bielé pivo* atd. Tyto aposice jsou svým věcným vý-

znamem příjmení, přezdívky, často posměšné a potupné. Někdy aposice není příjmení, přezdívka, nýbrž bližší určení jména jiné povahy jako *člověk, brada dlouhá*; sr. dále. Nebo: *muži...* v pláštích krásných, *kukly široké, čepice vysoké a břicho sádlné*, takové řady boží slavně vedú ChelčPař. 134^a.

Hojné jsou takové aposice i v jazyce novém. Na př.:

starší bratr Helenin *Jan, cigánská kočovná krev, vyučený sládek...*, byl jaksi odbyt Sova Sp. II², 23; byl to mladý, ale šedivý *lékař, ochota a laskavost sama* Mahen Dobrodr. 85; to byla *škola došková, zlí děravé a komín bez vršku* Herben, Slovac. děti (Kabinet. knih. č. 47, r. 1890), 138; hoj, já mladá *divčina, srdce nezadane* Erben, Štědrý den II; heskej *klug* z něj byl, *ftipná hlava* Kubín Záp. 15; *tadyj krásnej zámeck, samá zahrada vokolo* t. 20; *postel tam byla...*, *sami herbábi* t. 11; za ním stojí *čloujek, fousy bílí* t. 424; *přišla ke mně taková prostřední postava, žádná hlava na tem* Hošek Uk. 79; *ruce měla jako z bavlnky a jináž holka krey a mlíko* Kubín Záp. 61; *byla vám to čubrná děvčica...*, *krév a mléko* Vlk Kramp. 20.

2. Tyto aposice bývají jako jiné samostatné části větné oddělovány ode jména, ke kterému patří, neukončenou pausou: *lékař, ochota a laskavost sama* atd. Někdy pauza zaniká: *holka krey a mlíko* (sub 1). Snad tomu tak bylo z části již v jazyce starém: *Čstibor, múdrá hlava* || *Čstibor múdrá hlava*.

Od původu jsou to samostatné věty nominální*. Na to ukazuje mimo jiné i ta okolnost, že bývají oddělovány ode jména, ke kterému patří jako bližší určení, pausou ukončenou, označovanou v písmě tečkou. Na př.: To je nóbl *ještěrka. Tlama jako mlejn!* Herrmann Sebr Sp. IV, 72; Proti mně seděl venkovský kněz, patrně *farář. Obličej zcela obyčejný, složení těla kostnaté a hranaté, ruce do hněda opalené*. Vrchlický, Povíd. ironic. a sentiment. (Vilímek 1886), 45; *Sestra Kamilova byla krasavice... Štíhlá jako pinie...* Sezima Sp. III³, 13. Tu cítíme dosti dobře ještě větnou platnost. Na př.: »...byla krasavice. *Byla štíhlá jako pinie...*«; »seděl farář. *Jeho obličej byl zcela obyčejný...*«.

3. Dále pozorujeme v některých případech, jak je aposice,

* Srovn. u ZUBATÉHO v NŘ. IX, 103.

gramaticky se přimykající ke jménu, svým věcným významem vlastně samostatná věta: *de po hlase a tady taková holka zlatouhlásá, místo voči hlubokí důlky* KubínZáp. 191 = ... »místo očí měla hluboké důlky«; *bilěj šátek herbábnej, f každim rohu kvítek*, dala mu do kapcy t. 85 = ... »šátek, v každém rohu byl kvítek, ...«.

4. Nebo shledáváme, že se aposice neshoduje v pádě se svým jménem; na př.: *zlatníci mají jmieti korúhev modrú a v ní kalich zlatý* a k tomu na druhé straně *štíť biely a v něm drie štítkové červení* SobPr. 90; *pekaři mají jmieti korúhev červenú a na ní calta biela a přeclíky* t. 91. Tyto aposice se vztahují k akusativům *korúhev modrú, štíť biely a korúhev červení*; *drie štítkové a calta biela* jsou nepochybné nominativy a tedy i *kalich zlatý* a *přeclíky* jsou nominativy, nikoli akusativy. Tyto nominativy si dovedeme vysvětliti jen tak, že nesouvisí od původu s předešlými větami, nýbrž že jsou to samostatné věty nominální; tedy na př. druhý doklad znamenal původně: »pekaři mají míti korouhev červenou a na ní má býti bílá calta a přeclíky«. Někdy tak skutečně je: *bečváři mají jmieti korúhev bielu a na ní jmá býti palice pobijecí* t. 91. Srovn. v § 564 a 58*. V LF. XLVIII, 245 uvádí Hujer podobný doklad novočes., z Nerudy (SebrSp. XXI, 184): *Možno sice, že by mu tam dole postavili pomník, možno že... sloup s tabulkou a na ní jméno a namalovaný pták*.

Má-li tedy aposiční výraz vztahující se k akusativu tvar, který má funkci akusativní i nominativní, je v něm třeba spatřovati původní nominativ; na př.: *vidí stařecčka z bílou hlavou, fousy taky takoví* KubínZáp. 15; *poručil si s pytle zámeck lepčí, samí zlato a díjamant* t. 80; *vidím najednou tady ženskou, bílí rukáfký a lajblík s tělem* Hošek Uk. 72; *takovó maló chalópko mňeli, vokinka jag dlaň, každí na jinó stranu* Slavkovs.

5. Důležitý je dále tento doklad z Pass. 459: v tu dobu jeden mūrěnin jim se ukáza přěvelmi černý, jehož tvář podlúhovatá, ostrá

* Mohli bychom v našich tvarech spatřovati před měty, jako jsou akusativy *korúhev modrú* atd., tedy výrazy souřadné s těmito akusativy. Ale lze také říci: mají míti korouhev modrou *se zlatým kalichem*. Tento instrumentál není souřadný s akus. *modrou korouhev*, nýbrž je jeho bližší určení, závisí na něm, nikoli na infin. *mít*. A tedy i nominativ *a v ní kalich zlatý*.. je bližší určení akus. *korúhev*, acitů podoby aposiční.

brada dlhá... Soudíc podle relativa *jehož*, nemůže býti smysl našeho výrazu jiný než větný: »*jehož* tvář byla podlouhlá«. Cítíme-li v podobných případech význam nevětný, aposiční, na př. v *Jan, biela hlava*, je patrné, že je to význam vzniklý z větného.

6. I v novém jazyce se někdy vyjadřujeme nikoli aposicí, nýbrž nominální větou; na př.: Potom nebylo s ním radno. *Drsný člověk, ale duše upřímná* Čapek-Chod Sp. III, 20 = »Byl to drsný člověk...«; *Káčaba* byl přesně vyslovená zásada lomeného oblouku. *Šišatá hlava, špičatá brada, trčící nos*... tamt. = »Jeho hlava byla šišatá...«*.

Aposice se vyskytá tam, kde se bývalá nominální věta těsně přimyká ke jménu: *Čstibor, múdrá hlava*; byl to *lékař, ochota a laskavost sama* atd., srovn. sub 1. V příkladech uvedených shora není takové těsné přimknutí dobře možné a proto si výrazy *drsný člověk*... zachovávají větnou platnost.

78. 1. Výrazy typu (*člověk*) s *bielú bradú*.

Vedle aposičních výrazů typu *Čstibor, múdrá hlava* vyskytají se i výrazy shora označené; na př.: tu se mu zjevil jeden *muž* starý, nádobný, s *uobrostlú bradú* Pass. 399; vidí *stařečka z bílou hlavou* Kubín Záp. 15. Předložkovým instrumentálem bychom mohli nahraditi leckterou aposicí uvedenou v § 771: *Jan, biela hlava* > *Jan s bielú hlavú*...; *škola, zdi dĕravé*... > *škola s dĕravými zedmi*; *člověk, vousy bílé* > *člověk s bílými vousy* atpod.

V užívání těchto dvou typů se pozorují jisté rozdíly chronologické a dialektické. Tak za mnohé staročes. aposice, jako *Jan, biela hlava*, bychom dnes spíše užili předložkových instrumentálů: *Jan s bílou hlavou, Jan s vlčím hrdlem* atp. Podobně za dialektické *čloxyjek, fousy bílé* řekli bychom *člověk s bílými vousy*. Jazyk starší dával tedy přednost aposicí, jazyk nový instrumentálům, ale v dialektech se drží aposice více.

2. (*Zámek*) se *samého zlata*.

Tímto typem lze nahraditi některé aposice uváděné v § 771, 3.

* Mohli bychom se arcíť vyjádřiti také slovesnou větou: *Měl šišatou hlavu*... Tu však nejde o poměr mezi větou nominální a slovesnou, nýbrž o vznik aposice z nominální věty; přihlížím tedy jen k těm případům, kde je nebo může býti věta nominální vedle aposice.

Místo *postel, samí herbáři* bychom řekli *postel ze samého hedvábí*; místo *zámek, samí zlato a diamant* pak *zámek ze samého zlata...*

3. (*Člověk*,) [*maje*] *dluhú bradu*.

Typ s participiem nalézáme v starším jazyce, ale zřídka; na př.: v též celle jeden *pústenník* duchovní život vždy veda, starý a šedivý, *dluhú maje bradu* Kruml. 444^a.

O typu *člověk, dluhú bradu* viz v následujícím §.

4. Podstatný rozdíl mezi aposicí (*Jan, bílá hlava...*) a předložkovými výrazy *s bílou hlavou* a *ze samého zlata* po stránce syntaktické není, neboť obojí výrazy jsou bližší určení jména, výrazy povahy attributivní. Liší se od sebe jen různým stupněm spojitosti: aposice se odděluje zpravidla od svého jména pausou, je to samostatná část větná, ony předložkové výrazy však splývají se jménem jako adjektivní přívlástek, na př. *dobrý člověk*, jako části normální. Po této stránce jsou předložkové výrazy další stadium ve vývoji bývalých nominálních vět, z nichž beze vší pochyby vznikly.

Jak vznikly, je otázka sama pro sebe; instrumentály vznikly bez pochyby napodobením sociativních instrumentálů *jdu s přítelem* a genitivu asi podle genitivů závislých na slovesech, jako *dělati něco ze zlata* atd. Srovn. ještě v § 82^a.

Výrazy *člověk (maje) dluhú bradu* ukazují dosti zřetelně na slovesné pojetí; srovn. v následujícím §.

Akusativ qualitatis.

79. 1. Shledáváme jej v novém jazyce za bývalé nominální věty typu *múdrá hlava* velmi často. Na př.:

Váša chodil chvíli sem a tam, *hlavu do země* Kubín Záp. 17; copak tu člojče takhle sedíte, *hubu zacpanou?* t. 109; tam sedel ten hastrman, *červenou čepičku na hlauje* t. 394; uš metou spátky, *růžičku pěkně v hrsti* t. 3; vysypal peníze na stůl, máma, děti, *voči vypoulení*, vstalo to všecko koukat t. 6; sestra chodí po dvoře, *jedno dítě na ruce* a jedno běhá za ní t. 52—53; milej kňes teda přišel, *kňihu v ruce*, lidu všude plno t. 221; dyš byl přestrojenej, *hlavu pěkně vymytou, fous ufiněný, samej prsten* t. Klads. I, 87; a von se mňe postavil *hubu votevřenou* Hošek Uk. 74; chođival *čepičku červenou a krátkej špenzilek* t. 151; šel, *flintu přez rameno, čagánek*

v ruce Slavkovs.; chodí, *hubu napučeno* t.; celé deň chodí *hlavu hoto* Malovaný I, 63; chodí *hubu naduto* jak mňech t.;

jedna, *hlavu zavitou*, košiličky šije Erben, Štědrý den V; stála, *oči upřeny* do toho okna Jirásek Sebr. Sp. XXXIV^a, 231; Emánek chodil... po dvoře, *ruce na zádech* Šimáček SebrSp. IX^s, 92; když mladý architekt, *sedivý klobouček na světlých kučerách furiantsky nasazený*, opouštěl zakouřený salon Šustá Ciz. 18; že nám přijde (babička) co nevidět naproti, *talíř koláčů v jedné a v druhé ruce talíř višní* Hálek SebrSp. IV, 14; muži, *čela smračená, zuby zataty*, pracovali usilovně Čapek-Chod Sp. III, 54; vešel... do Prahy se zeleným tlumokem na boku, *v záprsi koženou tobolku* Herrmann SebrSp. II¹², 3; Už leží vo sviatočných šatách... *Ruky skřížené na prsiach* Gregorová Pokor L'ud. 33.

2. Po stránce syntaktické jsou tyto akusativy nejčastěji *adverbiální určení* způsobu (na otázku »jak?«), tedy bližší určení finitního slovesa; mohli bychom je nahraditi výrazy s předložkovým instrumentálem; na př.: *chodí, ruce na zádech* > *s rukama na zádech*; *stála, oči upřeny do okna* > *s očima upřenýma do okna*; *vešel se zeleným tlumokem, v záprsi koženou tobolku* (viz shora). Takové předložkové instrumentály nevznikly z akusativů, nýbrž vedle nich ze stejného základu, totiž z aposičních nominativů; srovn. v § 78i. Tedy na př. *chodí, hlava na stranu* se změnilo jednak v *chodí, hlavu na stranu*, jednak v *chodí s hlavou na stranu*. V užívání obou těchto způsobů jsou někdy rozdíly. Tak na př. v nářečí hors. (Hors.) se říká obyčejně: *chudí z hulů hlavů*, nikoli: ... *hlavo hulů*.

Vedle bližšího určení finitního slovesa cítíme v našich akusativech i jistý vztah k podmětovému jménu; na př. v *ten chodí hlavu vzhůru* vztah k *ten*. Po této stránce mají tedy *platnost doplňkovou*, praedikativní, jako na př. adjektivum *bos* ve větě *chlapec chodí bos*. To je viděti zřetelně z té okolnosti, že lze k akusativu připojiti participium *maje, majíc*...: *chodí, maje hlavu vzhůru*; *sestra chodí po dvoře, majíc jedno dítě na ruce*; Janatkův student, *světlý kulatý klobouk maje stranou* na kudrnaté hlavě, široké stuhu... hodil za ucho Rais SebrSp. III⁶, 3; *seděl, krátké nohy maje nataženy* do prostřed sušírny t. VIII⁶, 6. Tak shledáváme i v jazyce starém: *vyšel ven ten, kterýž byl umřel, maje svázané ruce i nohy rouchami* Br.³ Jan 11, 44; a srovn. v 78s.

Nepochybným doplňkem je akusativ ve větě sponové: *dyš byl přestrojenej, hlavu pěkně vymytou* (viz sub 1); a ve větě nominální: *ja som zdravý, vyon chybu žádnú* D.-or.

Konečně se vyskytá akus. *qualitatis* jako *apposice*; na př.: takové malé chlapiček tam byl, nošky jak prst, *hlavu uskoro* (= už skoro) *načisto holó*, a pořáče smil Slavkovs.

3. V řadě příkladů jde o nepochybné akusativy: *chodil hlavu do země, rúžičku v hrsti* atd. Jindy jde o tvar, který může být akusativ i nominativ: *chodí ruce na zádech*. Tyto tvary chápeme za akusativy, ale od původu jsou to nominativy. Akusativní pojetí se vyvinulo jako následek toho, že se bývalé nominální věty začaly chápati za adverbialní určení (*chodí, hlava na stranu* = »jak?«) nebo za předmět participia *maje*. Kde byl tvar zřetelně nominativní, změnil se v akus.: *hlava holá* > *hlavu holou* atp.

Pojetí jako předmětu k participiu *maje* vzniklo beze vší pochyby vlivem slovesných vět se slovesem *jmieti*. Říkáme dnes často: *vlasy má černé, oči modré*, a říkávalo se tak i v starších dobách. Vedle toho se užívalo ještě nominálních vět: *vlasyľ má černé...*, *brada dlúhá* (Pass.); *jmějěše nohy, rucě svázány a tvář jeho obvázána* (Krist.); srovn. v § 63s. Tu se nominativní věty začaly počítovati za předměty ke *jmieti* a měnily se v akusativy: *vlasy má černé, bradu dlouhou* atp. Odtud se přenáší akusativ i do nominálních vět, které nejsou po větě se slovesem *miti*. Na př.: *Jéžísku zlaté, to jste vy? Vy vypadáte! Voči spadli, bradu spicató*. Vás už pámbu dloho trápíd nenechá Veselský 3. Srovn. v § 44i. A přenáší se do spojení *Čstibor, múdrá hlava*, která fungují jako věty: *ja som zdravý, vyon chybu žádnú* (sr. sub 2) »on nemá chybu žádnou«. Konečně se předmětové pojetí rozšiřuje i do těch případů, kde se původní nominální věta typu *múdrá hlava* stala částí slovesné věty: *dyš byl přestrojenej, hlavu pěkně vymytou* atp. Tu se arciť akus. chápe za předmět k partic. *maje*, protože má nevětnou funkci. A někde se toto participium skutečně klade.

4. Zřetelnou stopou po původní větné platnosti akusativů *qualitatis* je dnes hlavně to, že bývají často odděleny od věty, ke které patří, neukončenou pausou, nebo že jsou do ní vloženy jako samostatné části. Ba někdy i pausou ukončenou; tak v dokladě z H. Gregorové. Srovn. v § 77s.

Dále svědčí o původní větne platnosti to, že v podobných případech bývají nepochybné věty nominální, a to nominativní nebo akusativní; na př.: von ťi vypadá, no, *kosť a kůža!* Slavkovs.; Vy vypadáte! Voči fpadli, bradu špičató (sub 3). Je to proto, že se nominální věta svým věcným významem dobře nehodí za adverbiální určení finitního slovesa *vypadá**.

Z jazyka staršího sem patří výstižný doklad z EvBen. Jan 11, 44 (vyd. 113): *in的角度, jenžto byl umřel, svázáné (-anie?) ruce a obličej jeho čechlem obinut.* Bez gen. *jeho* by šlo o běžné akusativy qualitatis: *vynide...*, *svázáné ruce a obličej čechlem obinut* = »vyšel se svázanýma rukama a s obličejem ovinutým rouškou«. Ale gen. *jeho* toto pojetí nedopouští a ukazuje na pojetí větne, aspoň v druhé části: »vyšel se svázanýma rukama a *jeho obličej byl ovinut rouškou*«. Snad i výraz *svázáné ruce* byl chápán větne: »(vyšel,) *ruce (jeho) byly svázány*. Br.³ má tu slovesnou větu sponovou: vyšel ven ten, kterýž byl umřel, maje svázané ruce i nohy rouchami, a *tvář jeho šatem byla obvinuta*.

A konečně je důležité, že tu bývá nominativ; na př.: Horný sedí na peľasti, *dríek hodne naklonený do predku, hlava sklonená*, ruky vystreté Gregorová PokorL'ud. 60.

Genitiv qualitatis.

80. 1. Vyskytá se nejčastěji, aspoň v starším jazyce, jako doplněk v slovesné větě sponové; na př.:

(sv. Prokop) *divné ovšem pokory* bieše Hrad. 2^a; (sv. Prokop) *vezřenie jasného* bieše t. 23^b; svatý Prokop jest *slovenského roda* t. 1^b; ženské pokolenie jest *menšieho rozumu* Kruml. 1^a; bieše ten král *smysla múdrého a hlahola jasného* Apoll. 128^a; datyl jest *veliké vuóne* Brig. 62 atp., viz u Gebauera v HistMl. IV, 363. Nebo: (Olympias) *ovšem divné krásy* bieše AlxV. 74; Přemysl bieše *múdré myslí* DalC. 13^b.

* O akusativech qualitatis mluvil ZUBATÝ ve čteních; zaznamenal jsem si *ruce v kapsách, hlavu stále na stranu*. Nazýval je však accusativus comitativus.

Zmíňoval se také o tom, že bývají ne s právem pokládány za nečes., za gallské akusativy, poněvadž je má francouzština.

V jazyce novém bývá to zřídka: na lékaře nemyslí, kdo je *veselé myslí* (přísl.); to je *moravského původu* Us.; to jméno je *rodu mužského (ženského, středního)*; já su *pamětlivěj hlavy* Bartoš D. I, 180; tá baba je *ohebného jazyka* tamt.

Dále bývá gen. *qualitatis* jako nesouřadný přívlástek substantiva v doplnku, v předměte nebo v aposici: Judáš, *člověk vsie přelesti* Jid. 44; vida *mnicha tváři pokorné* Hrad. 6^a (Gebauer l. c.); svatý Marek byl jest *člověk středné vysosti*, dlúhonosý, *nizkú obuoci, krásnú oči* PassKlem. 90^b₁; — novočes.: to je *člověk dobrého srdce, stavba gotického slohu, věc moravského původu*; je to *člověk vysoké postavy*; viděl jsem tam *lidi obojího pohlavi*; *lidem dobré vůle* to stačí; je to *jméno rodu mužského*; starý (muž) byl *sedláček široké hlavy* Gebauer l. c. z Raise.

2. Gen. *qualitatis* vznikl z nominativu jako akus. *qualitatis* a jako výrazy typu *s bílou hlavou* (§ 781). Ukazuje na to ta okolnost, že vedle genitivu bývá i nomin.; srovn. v § 81. Někde je tomu tak v témž případě. U Kubína Klads. I, 148 čteme: teď se sběhl veliký zástup lidu vokolo, *ženckí pohlavi, mužskí pohlavi*, a smíchem se votřásal celej rynek. My bychom řekli: zástup lidu *ženského a mužského pohlavi*. Oba způsoby se liší tím, že je výraz s nominativem samostatné bližší určení jména, apposice (*člověk, dobré srdce*), která se připojuje k svému jménu volněji, neboť se od něho odděluje pauzou, v typě s genit. však bližší určení splývá se jménem jako adjektivní přívlástek; podle tvaru je to nesouřadný přívlástek. Totéž jsme viděli při předložkových instrumentálech (*člověk s bílou bradou*). Je tedy gen. *qualitatis* další stadium ve vývoji nominálních vět, v němž zaniká poslední stopa jejich bývalé větné platnosti, totiž nominativ a pauza.

Případy typu *on je dobrého srdce* vznikly tehdy, když měl původní výraz *on dobrého srdce* větnou funkci, když byl jako celek nominální větou s významem »on je dobrého srdce«; srovn. *zahrada sám pěkný strom* atp. v § 651. Jako jindy měnily se takové nominální věty ve slovesné přidáním spony a jméno se stalo podmětem, atributivní výraz genitivní pak doplňkem: *on je dobrého srdce*. Je to právě tak, jako když se nominální věta (od původu souvětí) *mladost—radost* mění ve sponovou větu *mladost je radost*; srovn. v § 33a.

81. 1. Viděli jsme, že jazyk starší mívá doplňkové genitivy qualitatis dosti často: (Olympias) *ovšem divné krásy bieše* atp. V jazyce novém jsou celkem řídké* a ani v mluvě lidové nejsou časté**. Jde většinou o ustálené případy. V knižním jazyce se vyskytají častěji, ale cítíme dobře, že jsou někdy neobvyklé. Tak na př. v dokladě z Raise (Gebauer I. c.): *třída byla vybílená, ale stěn hrboľcovitých, bílého stropu* s mohutnými trámy.

Z toho vyplývá, že se jazyk časem doplňkového genitivu vzdal. Užívá zaň nejčastěji tvaru jiného, totiž nominativu: *on je vtípná hlava, mlsný jazýček, nevymáchaná huba* (Zubatý v NŘ. IX, 104); *jeden (sedlák) byl samí peníze a ten druhej samej dluch* Kubín Záp. 38; *přijel na louku, byla jeden květ* t. 45; *to obili je sama tráva* Malovaný I, 363; *ten ječimeň je jeden jediné pcháč* t. 228; *tá je samá řeč* Kašik 110. Někdy se nahrazuje jinak. Tak v dokladě z Raise bychom nejspíše řekli: *třída byla vybílená, ale měla hrboľcovité stěny*... Anebo by bylo možná užiti aposičního nominativu, ale pak by substantivum *škola* musilo býti v doplňku: *byla to třída vybílená, stěny hrboľcovité, bílý strop*... Srovn. v § 771 Herbenův krásný doklad *to byla škola došková, zdi děravé a komin bez vršku*.

2. Novější spisovatelé čeští užívají hojně genitivů qualitatis, chybných i po jiných stránkách.

Z toho, co bylo řečeno v § 80 sub 2, je patrné, že gen. qualitatis nemůže býti zpravidla samostatnou částí větnou, aposicí, oddělenou od svého jména neukončenou pausou. U novějších spisovatelů tomu tak nezřídka bývá, jak upozornil ZUBATÝ v NŘ. IX, 208—209. Formuluje nesprávné užívání poněkud jinak, ale v podstatě stejně: *»když se pojí jako přívlastek přímo s individuálním jménem popisovaného pojmu, na př. ... s vlastním jménem osoby«*. Uvádí z Jaroslava Marii příklady, jako: *Spiegel, tichý, zahloubaný, žluté, nezdravé pleti* pohlédl na presidenta. Nebo u Čapka-Choda Sp. III, 51 se čte: *žena ta, velmi drobného těla*, byla jednou z těch... postav... V duchu čes. jazyka by tyto věty zněly takto: *Spiegel, člověk tichý, zahloubaný, žluté, nezdravé pleti, pohlédl...*; nebo: *Tichý, zahloubaný Spiegel, člověk žluté, nezdravé pleti, pohlédl...*;

* Obecně to připomíná ZUBATÝ v NŘ. IX, 208.

** Vím z vlastního poznání, že v nářečí hors. nejsou vůbec. Bartoš má v D. jen dva; srovn. v § 801.

— *ta žena s velmi drobným tělem... anebo nejlépe: ta droboučká žena...*

Tím méně může býti gen. qualitatis bližším určením odděleným od svého jména ukončenou pausou; na př.: *Sestra Kamilova byla s krasavic, oslňujících na první pohled. Štíhlá jako pinie, ale... Zralá a vyspělých vědků, s hrudí pevnou...* Sezima Sp. III⁸, 13. Zubatý l. c. uvádí z Marii na př.: *vběhla do kanceláře Sušilová. Bledá, planoucích očí.* U Timravy DedinsPov. 26 čteme: *Je pekná. Červené lica, biela tvár.* Český spisovatel by tu užil — nesprávně — genitivu: *Je pekná. Červených lící, bílé tváře.* Slovenská spisovatelka se této chyby dobře vystřehla užitím nominativu, který má větnou platnost = »(její) líce jsou červená...«. U Sezimy by mohl býti také předložkový instr.: *Zralá, s vyspělými vědky; srovn. s hrudí pevnou.*

3. Za druhé je patrné, že gen. qualitatis nemůže býti adverbialním určením finitního slovesa na otázku »jak?« Tak se ho užívá — tedy zase nesprávně — často v novější literatuře, jak vytýká již ZUBATÝ l. c.; na př. u Marii: *pln utajeného hněvu, zlých, mstivých očí stál před presidentem; sklopené hlavy, Maloch dýmal.* Tu nejde o vlastnost, nýbrž o adverbialní určení na otázku »jak dýmal M.?«, třeba je někdy, jako v druhém dokladě, genitiv odtržen od slovesa, dokonce jako nějaká aposice. Tato divná větná podoba je jen výsledkem auktorovy bezradnosti nebo spíše libovůle. Zubatý praví, že by tu »pravý Čech... asi nejspíše užil předložky s«: *Maloch dýmal se sklopenou hlavou.* Mohl by tu býti také akus. qualitatis nebo participium *maje*: *M. dýmal, hlavu sklopenou || maje hlavu sklopenou.* Srovn. k tomu § 79a.

U Jiráska v SebrSp. III⁵, 292 čteme: *stojí, statná dosud a svěží, kulaté brady s lalouškem.* Předcházející výraz *statná a svěží dosud* je doplněk ke *stojí*, chápaný však za adverbialní určení (»jak stojí?«) jako jiné doplňky, na př. *bos* ve větě *chlapec chodí bos*. Gen. *kulaté brady s lalouškem* není výraz adverbialní a proto je zde neprávem*.

* Není nesprávný jen tvar, nýbrž celé toto určení, protože není souřadné s výrazem *statná a svěží dosud* a nemá se vůbec k čemu připnouti; celá věta je tedy nesprávně konstruována. Mohl by býti tento gen. nesouřadným přívlastkem ke jménu; na př.: *stojí tu žena kulaté...; ale spíše bychom řekli: ...žena s kulatou bradou a s lalouškem.* Celá věta by tedy mohla zníti: *stojí (tu) žena dosud statná a svěží, s kulatou bradou a s lalouškem.*

4. V § 80₁ jsme viděli, že se gen. qualitatis vyskytá jako nesouřadný přívlastek. Není však možné užívatí ho vždy, protože je vůbec v nové češtině vzácný. Říkáme, že je někdo *člověk dobrého srdce* atp., ale nezvykle působí Jiráskovo *psík useknutého ocasu* (Gebauer l. c.) nebo *vážná sousedka zahnutého nosu* (t.). Tu se vyjadřujeme zpravidla předložkovým instrumentálem: *psík s useknutým ocasem, sousedka se zahnutým nosem*.

Nebo u Jiráska v SebrSp. XXXIV², 11 čteme: Starý Bílek *dlouhých, bílých vlasů za uši sčesaných* tu stál, v koženkách po kolena, bos. Zase by se tu hódil instrumentál s předložkou *s* nebo akus. qualitatis: Starý Bílek, *dlouhé, bílé vlasy sčesané za uši*, stál tu v koženkách...; anebo akus. *s maje*.

U Kubína Záp. 379 se čte: vyskočil tam na jes *chlapeček červené čepice*. Zubatý l. c. 208 vyslovuje pochybnost, jde-li opravdu o tvar lidový. Snad je to tvar lidový, ale je jisto, že by ve spisovné češtině zněl úplně cize; běžný by byl instr. *s červenou čepicí*.

5. Jazyk starší se odlišuje od nového nejen tím, že mívá doplňkový gen. qualitatis dosti často, nýbrž i tím, že v něm mohl býti genitiv i samostatnou větou. Tak čteme v PassKlem. 183^{b2}: *vlasyť má črné, nákaďeravé, tělo bielé, oči veliciej, brada dlúhá...*, *střednieho sróstu* »je středního vzrůstu«. Srovn. podobné nominativy s větnou platností v § 774 a 635.

Instrumentál qualitatis a zřetelový.

a) Typ *tvrdú šijú*.

82. 1. Je dosti hojný v jazyce starším, a to a) jako neshodný přívlastek u substantiva, b) jako doplněk sponového slovesa a c) jako adverbialní určení významových sloves. Mnohé doklady má Gebauer v HistMl. IV, 413—413 a 533. Na př.:

a) ten bě přišel na své hoře, | *člověk postavú ne krátkú* AlxB. 162; (sv. Prokop) byl jest *člověk urozením vysokým*, u plecí i v těle *stavem širokým* Hrad. 34^b; *Bohdala, příslovím dobrým* Pulk. 34^b; byl jeden... *slovútný král*, ale *nedobrým slovutenstvím* Šach. 290^{b2};

b) těm, již sú *pravým srdcem čistým* Hrad. 48^a; (vůdcové Alexandrovi) *ne rytierskú* jsú *postavú*, ale vši* *kněžskú úpravú* AlxV.

* = nom. plur., *všichni*; možná *vší kněžskú úpravú*.

392; jenž by *bohatější postavu* Baw. 107; nebyv nivčem *mysliu křiví* AlxBM, 343; (Přemysl) *hrdinským životem* bieše DalC. 89;

c) on (= onen) leží *zbitú hlavú* AlxV. 1753*; jde proti bohu *tvrdú šíjí* ŠtítPař. 50^b; jde proti němu *smutnú postavú* Trist. 157; mohl *suchú nohú* až do galeje jíti Lobk. 11^a; (přijeli pro kněze) *napinanými kušemi* z r. 1510 (z Wintra).

V novém jazyce je instr. qualitatis řídký. Gebauer l. c. uvádí z čes. usu: zajíc spí *otevřenýma očima*; říkáme: přejíti louku *suchou nohou*, *bosýma nohama*. V některých dialektech je instr. častější. Bartoš uvádí v D. I, 183: šel sem *hoťú hlavú* (z mor. slovenš.); *děti jedným otcom, ale iní matkú* (z nářečí kopanič.).

2. Viděli jsme v předcházejících §§, že v týchž anebo v podobných případech bývá gen. a akus. qualitatis, instrumentál s předložkou s a nominativ; na př.: *hrdinským životem* bieše || *divné krásy bieše* (§ 80₁) || on je *vtípná hlava* (§ 81₁); — leží *zbitú hlavú* || chodí *hlavu holou* (§ 79₁) || chodí s *holou hlavou* (t.). Z toho je viděti, jak všechny tyto způsoby mezi sebou souvisí, že vznikly ze stejného základu, z nominativu.

Nejbliže je instrumentálu qualitatis předložkový instrumentál; jím dnes nahrazujeme leckterý starý prostý instrumentál: leží *zbitú hlavú* || novočes. s *rozbitou hlavou*; přijeli *napinanými kušemi* || novočes. s *napatými luky*. Vedle *spí otevřenýma očima* se říká častěji s *otevřenýma očima*. Je velmi podobno pravdě, že instrumentál s předložkou s vznikl nikoli přímo z bývalého nominativu, nýbrž z bezpředložkového instrumentálu, a to napodobením hojných instrumentálů významu sociativního, jako *jíti s přítelem* a j.

b) Typ *chudý duchem*.

83. 1. Je doložen dosti hojně v starším jazyce: neb *postavú malický* bieše HusE. II, 407; bohatec ješe *živ tělem* jsa t. 248; by byla *svata tělem i duchem* Štít. uč. 40^a; buďte *věrní srdcem, ústy i skutkem* t. 64^b; vdova, *mláda letmi* t. 50^a; nebt sem *tichý a pokorný srdcem* ŠtítV. 230 atp., srovn. u Gebauera HistMluvn. IV, 411—412.

V češtině nové není tento typ častý, ale není ojedinělý. Je

* U Gebauera omylem 1572.

na př. biblické *blahoslavení chudí duchem*. Bartoš D. I, 182 uvádí: strom bý *prostředkem práchnivý*. Podobně na př.: tá pšenka je *krajem slabá, místami slabá* Hors. Říká se, že je někdo *povahou nestálý*.

2. Tento typ vznikl z aposičního nominativu tak, že se adjektivní přívlástek shodl gramaticky se jménem, ke kterému aposice náleží, a že substantivum změnilo nominativ v instr., který lze nazvati zřetelový; na př: *vdova, mladá léta* > *vdova mladá léty*. Je to nový způsob, jímž se snaží jazyk vyjádřiti významové splynutí bývalých nominálních vět s větami jinými, hlavně s některým členem těchto vět. Jak souvisí s instrumentálem qualitatis typu *tvrdá šíjí*, mohli bychom říci s instr. oboučlenným, vidíme z toho, že v týchž anebo podobných případech bývá jednak typ ten, jednak onen; na př.: *postaví malický bieše* || *člověk postaví ne krátkú* (§ 82₁)*.

c) Typ *přijmím múdrá hlava, rodem Moravan.*

84. 1. V jazyce starším se říkalo: *Čstibor, přijmím múdrá hlava*: Ctibor, múdrá hlava přijmím Pulk. 146^a; Jakuba, krejčího přijmím KolČČ. 223^a atp., srovn. u Gebauera v HistMl. III 1, 174. Tyto výrazy jsou apposice k substantivům a jejich *přijmím* je instr. zřetelový (jako v § 83). Již podle ostatních instrumentálů se můžeme domnívati, že tu původně byl nominativ *přijmie* a že celá aposice byla nominální věta: *Čstibor, přijmie múdrá hlava* znamenalo: »Ctibor, jeho příjmi bylo múdrá hlava«. A skutečně tu nalzáme nomin.: Václav, *přijmi bílá noha* KolE. 68^b; Jan, *přijmi Plachta* KolČČ. 231^b atp., srovn. u Gebauera l. c. Podle GEBAUERA je tu »místo instrumentálu tvar neskloněný, ustrnulý nom.«. Ve skutečnosti je tento nom. starší a instr. pozdější, jak vykládával ZUBATÝ ve čteních.

Instrumentál se ujal tehdy, když bývalá nominální věta ztratila

* Typ *chudý duchem* se vyskytá i jinde v slovanštině a také mimo slovanštinu; srovn. na př. csl. *slabý nogami*, lat. *pedibus mobilis*. Bývá různě vykládán, ale sotva správně; srovn. u Vondráka VerglGr. II², 292—293.

V lat. jsou vedle instr. i akusativy: *caput velatus, cinctus tempora...* Srovn. u Jirániho, Skladba jaz. latins. I, 19.

Napodobením latiny se vyskytá tato vazba i v češtině: inhed vynide, jenžto byl umřel, *svázán rucí* EvZimn. 39 = Jan 11. 44 »ligatus pedes«. O překladech tohoto místa v duchu českém viz v § 79₁.

větnou funkci a stala se aposicí k substantivu. Jazyk tím připojil aposicí těsněji k jejímu jménu.

2. Jsou i podobné instrumentály; na př.: mnoho jest *kněží jménem*, ale málo jich vskutku Hus E. I, 182; (sv. Kateřina) *bieše bydlelem* bliz od toho chrámu Kat. 66; (Agnes) *jest byla rodem z Mohuče* Hus E. II, 30; *člověk* postavú ne krátkú, *muřín otcem*, *ober matku* AlxB. 163 atp., srovn. u Gebauera v HistML. IV, 411; — novó-čes.: byl tam *člověk, jménem Novák*; Palacký je *rodem Moravan* atp.

I tyto instrumentály jsou aspoň z části za staré nominativy; na př.: *člověk, muřín otcem* = původ. «člověk, muřín byl jeho otcem». Většinou však vznikly asi napodobením hotových instrumentálů qualitatis, o kterých byla řeč dříve.

Výrazy typu *Žižka, o jednom očé; člověk na pied.*

85. 1. Lokál s předložkou *o* se vyskytuje po celou dobu historickou, ale nepříliš často. Gebauer má v HistML. IV, 467 staré doklady, jako: *jemu . . . bylo přiti (= přijíti) . . . čúš o jednom rozé kozlu (= jako kozlu o jednom rohu)* AlxB. 254; *v žaltáriu o desieti strun* ŽWittb. 32, 2; *jsi člověk o malém smyslu* Tkadl. 2^a. Nebo: (císař) *da jemu (čes. knížeti) o jednom očé lva bielého (místo o jednom ocasé)* DalC. 94^a; *satan chytřejší než Žižka o jednom oku* Chelč-Krof. 96; (manželství je přivázáno k světu) *provázkem o třech prameniech* ŠtítPař. 66^b; *ten slúp jest o osmi trúbách mosazných* Kab. 5^a. V novém jazyce se říká: *dům o třech patrech* (Gebauer l. c.); *byt o dvou pokojích; rovnice o dvou neznámých* atp.*.

Tento výraz zase vznikl z nominativu: *lev bílý, jeden ocas; Žižka, jedno oko* atp.; srovn. podobné aposice v § 771. A bývá nomin. i v týchž případech. Tak Bartoš má ve Slovn. 240: *mlýn o trojím složení* a v D. I, 179: *mlýn dvoje složení* (val.). Předložkový lokál je proti aposici normální část věty, splývající se svým jménem, tedy nesouřadný atribut. Proto se někdy klade před své jméno jako souřadný, adjektivní atribut: *o jednom očé (ocase) lva* atp.

* V knižním jazyce se tento výraz velmi rozmáhá místo jiných vazeb: *dvůr o velikosti 30 m délky a 20 m šířky* (místo: *dvůr dlouhý 30 m a široký 20 m*); Gebauer l. c. uvádí: *v očích posluhy o popraskaných botách* (m. s popraskanými botami) atp.

Jak vznikl, není zcela jisto, ale snad jest jeho původ hledati v takových případech, kde je určované jméno závislé na předložce *o*; na př.: (vyprávěl) *o Žižkovi, jedno oko*. Jako jindy (§ 56s) shodla se aposice i zde se jménem, takže vzniklo: *o Žižkovi, o jednom očě (oku)*; srovn.: osmdesátý a druhý rozdiel (knihy) praví... *o ptáciech o dvú hlavú* Mand. A 201^a. A odtud se přenášel lokálový tvar i jinam: *Žižka o jednom očě* atp.

2. Předložkové akusativy jsou v případech, jako: to byl *na pjac hlap* a *na lokec brada* Czambel Reč 244 = to byl na píd' chlap a na loket brada. My bychom řekli: to byl *chlap na píd'* (vysoký píd') a *s bradou na loket*. Původní podoba byla tato: to byl *chlap, píd' a brada, loket*; *píd'* a *brada* jsou aposice ke *chlap*, vlastně *loketa* k *brada* a to zase ke *chlap*. Předložkové výrazy *na pjac* a *na lokec* jsou paralelní s výrazy instrumentálními: *člověk s bílou hlavou*. Srovn. ZUBATÝ v NR. IX, 103.

Adjektiva typu *jednooký**

86. Říkáme na př. *jednooký Žižka*. Toto adjektivum je jedna z mnohých obměn původní aposice a vlastně nominální věty *Žižka, jedno oko*, a to obměna nejdokonalejší, neboť psychologické, významové splynutí bývalé nominální věty se jménem *Žižka* je tu vyjádřeno přesně i po stránce gramatické, totiž souřadným attributem adjektivním. Adjektivní podobu má druhá část bývalé aposice, substantivum, a první část, adjektivum, má podobu kmenovou**. Jde tedy o adjektiva složená.

* Tato adjektiva jsou i v jiných jazycích indoevrops. a bývají nazývána bahuvrihiová nebo exocentrická. Srovn. LESKIEN IF. XXIII, 204 sl.; PETERSEN tamt. XXXIV, 254 sl. a BAUDIŠ, Zur Wortzusammensetzung im Indogermanischen (Sitzber. der kön. böhm. Ges. der Wiss., Hist. Kl. 1912).

** Je však otázka, je-li to od původu kmenová podoba. Dále vidíme, že některá složená adjektiva mají v první části zřetelně podobu jinou; na př. *třípramenný* (srovn. Husův »Provázek třípramenný«).

Náleží sem i *svévolný, svávolný*; o nich ERTL v Mnema 65 sl. Dále *jednoduchý*; o něm ZUBATÝ ve Sborn. Filol. II, 78. Tato adjektiva nevyložena úplně a přesvědčivě.

Je tedy potřeba probrati celou tuto otázku podrobněji, ale to by se vymykalo z mé práce.

Adjektivní podoba se mohla vyvinouti i tam, kde se nominální věta začala chápati za jmenný praedikát: *vyběhl, prosti vlasi > vyběhl prostovlas* (= jmenný tvar adjektivní).

V starém jazyce jsou exocentrická adjektiva nepříliš hojná, ale nikoli ojedinělá; na př: *jednooký* (Gebauer Slovn. I, 619), *jednoletní* (t. 618), *jednorohý* (t.); tu lidé *tvrdohlaví* biechu Pass. 350; svatý Marek byl jest člověk... *dluhonosý* PassKlem. 90^b₁; vyběže *prostovlasa* proti němu Otc. B 100^a, *prostovlasa* stojéc i vecě t. 137^b; praví svatý Jan *Zlatoušty* ŠtítE. 57^{ss}; Marethe *Zlatoušté* viduae z r. 1432 (Tomek, Základy... II, 289^a); ten jistý král... slul... *slepooký* Pulk. 148^a.

V novém jazyce jsou vedle *jednooký* ještě adjektiva *tvrdohlavý*, *tvrdošijný*, *jednonohý*, *černooký*, *zlatovlasý* a j. Podle starších vzorů jsou pak tvořena nová adjektiva, jako *jednopokojový*, *chudokrevný* (NŘ. IX, 230 sl.), nebo individuálně tvořená adjektiva Šmilovského *šedokorý*, *tenkokrký*, *choroduchý*, *ostrojazycný** a j.

Složená substantiva typu *mokronos* a *potměchut*.

87. 1. Vedle složených adjektiv typu *jednooký* vznikají někdy složená substantiva s prvním členem podoby kmenové. Připomenuté *mokronos* je doloženo u Tomka, Základové... I, 118^b (z r. 1424): *Johannes Mokronos*. Staré je *bosonoh*, zachované v místním jméne *Bosonohy*; dále *mokrovús*, *mokrouús*, srovn. topikum *Mokrovúsy*, *Mokrovúsy* (Gebauer Slovn. II, 398); *holouús*, *holovús*, sr. topikum *Holouúsy*, *-vúsy* (t. I, 455); *křivohlav*, srovn. příjmení *Křivohlávek* (t. II, 147); *křivonos*, srovn. odvozeniny *křivonosec*, *křivonoska* (t. 148). Náleží sem naše *zlatohlav*, *zlatohlávek***.

Tato jména zřetelně souvisí s apposicemi typu *Jan*, *bielá hlava* (§ 771). Vznikla z nich tak, že se samostatná část větná změnila v normální, bez pausy, avšak nikoli v adjektivní atribut jako v případech typu *Žižka jednooký*, nýbrž v atribut substantivní: *Jan*, *mokrý nos* > *Jan mokronos*. Snad se v začátcích vývoje počítavala za adjektiva, arcíř jmenná, a teprve časem se substanti-

* J. JAKUBEC v LF. LII, 139.

** Srovn. FLAJŠHANS v NŘ. IX, 174, a ZUBATY tamt. 104.

visovala. Tomu by nasvědčovala ta okolnost, že se nezřídka přetvořují sufixy, kterými se substantivisují i jiná adjektiva; na př. *křivonos-ec*, *křivohláv-ek*. Vedle *jednooký* je i *jednoočec* (Gebauer Slovn. I, 618), které snad vzniklo ze jmenného adjektiva *jednook*. Substantivisovaná adjektiva jsou možná také jména *samolístek* (květina = »*parnassia palustris*« Bartoš Slovn. 372) a *jednoručka* = »*sekyrka na jednu ruku s krátkým topůrkem*« (Hruška Slovn. 38).

Tato substantiva — nebo snad původně adjektiva — se časem osamostatnila jako názvy osob nebo věcí.

2. Podobně se osamostatnilo také *po tmě chut*, jehož se původně užívalo jako aposice ve spojení *bylina (květina), po tmě chut*. O tom a o stránce významové vykládá ZUBATÝ v NŘ. IX, 102. Od složenin sub 1 se liší tím, že je to složenina nevlastní, neboť má v první části výraz flektovaný.